ВЕРЕСЕНЬ-ЖОВТЕНЬ
2026

БЕЗПЕКА ДІТЕЙ У МІСТІ ЗАПОРІЖЖЯ

Школа, дім, позашкілля та онлайн:
де діти почуваються захищено і до кого
звертаються по допомогу

2026

FAMA.AGENCY

Дослідження реалізоване Дослідницькою агенцією Fama на замовлення та у співпраці з Центром гідності дитини Українського католицького університету в межах проєкту “Впровадження моделі “ГОВОРИ” в м. Запоріжжі” завдяки щедрій підтримці Уряду Сполучених Штатів Америки. Дослідження проведене у співпраці з Департаментом освіти і науки Запорізької міської ради. Погляди авторів, викладені в цій публікації, не обов’язково відображають погляди партнерів проєкту.

Над звітом працювали:

- **Христина Шабат,** керівниця Центру гідності дитини УКУ
- **Наталя Тарновська,** керівниця напрямку "Освіта" Центру гідності дитини УКУ
- **Ірина Вакуліна,** керівниця проєктів та програм Центру гідності дитини УКУ
- **Мар’яна Малачівська-Данчак,** к.с.н., CEO Дослідницької агенції Fama.
- **Софія Прокопів,** провідна аналітикиня Дослідницької агенції Fama.
- **Богдана Борущак,** провідна аналітикиня Дослідницької агенції Fama.
- **Христина Ілик,** к.с.н., менеджерка проєктів Дослідницької агенції Fama.

Центр гідності дитини УКУ – ключовий експертний, освітній та науковий центр з протидії сексуальному насиллю над дітьми в Україні, який створений у січні 2021 року. Місія Центру – творити культуру, де гідність дитини є безумовною цінністю, а також сприяти формуванню безпечного середовища для дитини. Центр діє у науковому, академічному, просвітницькому напрямках, працюючи з представниками освіти, Церкви, громадського сектору та медицини. У фокусі роботи – освіта для дорослих, які працюють з дітьми, та підтримка інституцій у впровадженні дієвих механізмів превенції насилля.

«ГОВОРИ» – проєкт Центру для творення екосистеми безпеки дітей. Таким чином ми допомагаємо громадам по всій країни ставати безпечними, навчаючи дорослих і дітей розпізнавати ризики, протидіяти насильству та як діяти у складних ситуаціях.

Дослідницька агенція Fama — українська агенція дослідницьких рішень повного циклу. Наш принцип — BRIGHT DATA FOR RIGHT DECISIONS: ми перетворюємо дані та дослідницькі інсайти на основу для обґрунтованих рішень. За 14 років Fama реалізувала понад 600 проєктів для 150+ клієнтів — від розробки методологій ad hoc і систем M&E до комплексних досліджень для World Bank, UNDP, USAID, SIDA, UNICEF, GIZ, Mercy Corps та інших міжнародних партнерів, а також українських організацій і бізнесів, що формують порядок денний країни. Fama акредитована Соціологічною асоціацією України та є у списку компаній Forbes Next 250.

ЗМІСТ

04 ПЕРЕДМОВА

07 ВСТУП

08 КЛЮЧОВІ ЗНАХІДКИ

11 МЕТОДОЛОГІЯ

14 ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ТА НАВЧАЛЬНИЙ ДОСВІД ДИТИНИ

19 РОЗУМІННЯ БЕЗПЕКИ ТА ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ОЧИМА ДІТЕЙ І ДОРОСЛИХ

24 ОЦІНКА РІВНЯ БЕЗПЕКИ У ШКОЛАХ ЗАПОРІЖЖЯ

31 ФІЗИЧНІ УМОВИ ШКОЛИ ТА БЕЗПЕКА ПІД ЧАС ПОВІТРЯНИХ ТРИВОГ

45 ФІЗИЧНЕ ТА ЕМОЦІЙНЕ САМОПОЧУТТЯ ДИТИНИ

50 ВІДНОСИНИ ТА ВЗАЄМОДІЯ У ШКОЛІ

60 БЕЗПЕКА ДИТИНИ В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

67 БЕЗПЕКА ДИТИНИ ПОЗА ШКОЛОЮ

73 ДОСТУП ДИТИНИ ДО ДОПОМОГИ ТА РЕАГУВАННЯ ДОРОСЛИХ

82 СПРОМОЖНІСТЬ ДОРОСЛИХ ТА ІНСТИТУЦІЙ ЗАБЕЗПЕЧУВАТИ БЕЗПЕКУ ДІТЕЙ

86 ПРІОРИТЕТНІ ЗМІНИ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ БЕЗПЕКИ ДІТЕЙ

90 ВИСНОВКИ

ПЕРЕДМОВА

ЯК ВИМІРЯТИ, ЧИ ПОЧУВАЄТЬСЯ ДИТИНА В БЕЗПЕЦІ?

Здавалося б, відповідь очевидна: перевірити, чи є у школі укриття, чи працює система сповіщення, чи знають учителі, як діяти під час повітряної тривоги. Усе це справді важливо. Але два роки тому, коли ми разом із Центром гідності дитини УКУ розробляли методологію оцінки безпеки в школі, ми домовилися про дещо принципове: **головним мірилом безпеки має бути сама дитина.** Не те, як дорослі оцінюють умови, створені для неї, а те, як вона сама почувається, що переживає і чи відчуває себе захищеною.

Запоріжжя стало першим прифронтовим містом, де ми застосували цей підхід. І тут питання безпеки набуває особливого змісту. Діти навчаються в укриттях, поєднують очне навчання з онлайн, а повітряна тривога для багатьох стала частиною повсякденності. Тому нам було важливо зрозуміти не лише те, наскільки добре працюють формальні механізми захисту, а й те, **як насправді живеться дитині в умовах, коли загроза нікуди не зникає.**

Понад 900 учнів 5–11 класів розповіли нам, де почуваються спокійно, чого бояться і кому довіряють. Із частиною дітей ми поспілкувалися особисто. А їхні відповіді зіставили з поглядами батьків, учителів, керівників шкіл, представників міської влади та громадських організацій.

Хочу звернути вашу увагу на три висновки.

Перше. Школа стала для дітей одним із найбезпечніших місць, але безпека не закінчується за її порогом.

Для семи з десяти учнів повітряна тривога навіть не означає переривання уроку. Це важливий результат роботи шкіл та адаптації освітнього процесу до нових умов. Але день дитини не обмежується школою. Найменш безпечним місцем діти найчастіше називають вулицю. Батьків найбільше турбує дорога дітей до школи й додому. А 15% учнів говорять, що під час тривоги вдома їм просто нікуди піти.

Друге. Дорослі не завжди бачать те, що відбувається із дітьми.

Учителі здебільшого не вважають цькування серйозною проблемою своїх шкіл. Водночас кожна десята дитина розповіла, що протягом останнього року зазнавала образ, принижень або цькування саме в школі.

Батьки очікують, що дитина розповість їм про проблеми в інтернеті. Але серед тих, хто з такими проблемами зіткнувся, кожен шостий не розповів про це нікому.

Це важливий розрив між дорослим уявленням про доступність допомоги та реальним досвідом дітей. Адже система реагування може працювати лише з тими проблемами, про які їй відомо.

Третє. З віком діти дедалі менше покладаються на допомогу дорослих.

Серед учнів 5–6 класів 90% вірять, що дорослі допоможуть їм розв'язати проблему в інтернеті. Серед старшокласників таких уже 73%. Водночас старші діти помітно гірше оцінюють власний емоційний стан.

Це не означає, що вони стають менш вразливими або менше потребують підтримки. Радше навпаки: дорослі поступово втрачають для них роль очевидного джерела допомоги, а самі діти дедалі частіше покладаються на себе та друзів.

Усі три висновки підводять нас до однієї думки: **безпеку дитини неможливо виміряти лише кількістю укриттів, наявністю інструкцій чи готовністю школи до надзвичайних ситуацій.**

Безпека — це ще й відчуття, що тебе бачать, чують і сприймають серйозно. Що є дорослий, до якого можна звернутися. І що, коли ти розповідаєш про проблему, тобі повірять і допоможуть.

Для мене це дослідження має не лише професійний, а й дуже особистий вимір. Я сама мама трьох дітей. І, як будь-яка мама, хочу бути впевненою, що мої діти в безпеці. Але це дослідження ще раз нагадало мені: ми, дорослі, не завжди можемо знати, що насправді переживає дитина. Навіть коли нам здається, що ми все передбачили, організували й контролюємо.

Можливо, найважливіше, що ми можемо зробити для дітей, — не лише створювати для них безпечні умови, а й навчитися чути їх. Не знецінювати страхи, не поспішати заспокоювати словами «все добре», а запитувати, слухати й бути поруч.

За кожним відсотком у цьому звіті — конкретні діти, які довірили нам свій досвід, страхи та переживання. Тому я прошу читати ці результати уважно. Не як оцінку міста чи шкіл, а як можливість краще побачити те, що іноді залишається непомітним для дорослих.

Бо зрештою безпека дитини — це не лише про те, чи є їй де сховатися. Це ще й про те, чи є поруч хтось, із ким їй не страшно.

Мар'яна Малачівська-Данчак
засновниця Дослідницької агенції Fama

Що означає бути дитиною в місті, де війна стала частиною повсякденного життя? Де навчання залежить від безпекової ситуації, зустрічі з друзями не завжди можливі, а повітряні тривоги стали звичним звуком дитинства?

За роки повномасштабної війни ми навчилися робити надзвичайні речі, щоб діти могли продовжувати навчатися. Будуємо підземні школи, облаштовуємо укриття, змінюємо формати освіти та пристосовуємося до обставин, які ще кілька років тому здавалися неможливими. Запоріжжя є одним із прикладів цієї неймовірної адаптивності. Місто докладає величезних зусиль, щоб зберегти для дітей можливість навчатися навіть в умовах постійної загрози.

Але поряд із питанням фізичної безпеки виникає інше, дуже важливе: чи достатньо захистити дитину від ракет, щоб вона почувалася в безпеці?

У 2024 році ми провели дослідження «Школа, безпечна для дитини» у Львові. Його результати показали, що діти й дорослі по-різному розуміють безпеку. Для дорослих це насамперед належні матеріальні умови, укриття та організація захисту. Для дітей надзвичайно важливими виявилися стосунки: чи мають вони друзів, чи почуваються прийнятими, чи є поруч дорослий, якому можна довіє це означає, що для значної частини з них можливості будувати дружбу, вчитися домовлятися, конфліктувати, миритися, бути частиною спільноти суттєво обмежені.

Ми часто говоримо про освітні втрати, маючи на увазі знання, які діти не встигли засвоїти. Але значно рідше говоримо про соціальні втрати. А школа — це не лише математика, українська мова чи історія. Це також місце, де дитина вчиться жити серед інших людей. І ці навички неможливо повністю надолужити додатковими уроками.

Ще один важливий висновок дослідження стосується ролі дорослих. Для 80% дітей присутність батьків і рідних посилює відчуття безпеки, тоді як перебування в укритті — для 40%. Звісно, ці речі не можна протиставляти.ряти.

Саме тому, досліджуючи безпеку дітей у Запоріжжі у 2026 році, ми прагнули побачити не лише те, наскільки добре працюють створені механізми захисту, а й те, як самі діти переживають своє повсякденне життя.

Результати виявилися водночас обнадійливими й тривожними.

Загальний індекс шкільної безпеки в Запоріжжі становить 4,15 бала, тоді як у Львові — 3,82. Водночас показники особистого відчуття спокою значно ближчі: 3,88 та 3,79 відповідно. Звичайно, це не означає, що прифронтове місто є об'єктивно безпечнішим. Але ці цифри змушують нас замислитися над тим, що саме ми вимірюємо, коли говоримо про безпеку дитини.

Особливу увагу привертає соціальне життя дітей. Майже третині опитаних бракує живого спілкування з однокласниками. Серед дітей, які навчаються дистанційно, 45% ніколи не зустрічаються з однокласниками наживо поза уроками, а 55% не відвідують жодних позашкільних занять.

Це не означає, що всі ці діти самотні. Але уУкриття захищає життя, а стосунки допомагають дитині переживати небезпеку. Дитині потрібні обидва.

Водночас лише 57% опитаних мають у школі людину, якій можуть довірити свою проблему. І це питання не тільки психологічного комфорту, а й захисту від насильства. Адже навіть найкраще прописані процедури не спрацюють, якщо дитина не наважиться розповісти дорослим про те, що з нею відбувається.

Мене особливо вразила ще одна цифра: 63% дітей Запоріжжя почуваються спокійно під час повітряної тривоги в школі. З одного боку, це може свідчити про здатність адаптуватися до надзвичайних обставин. З іншого — ми маємо бути дуже обережними, щоб не сплутати адаптацію з благополуччям. Адже 72% дітей лякають звуки вибухів і дронів, а 61% — думка про можливу загибель чи поранення близьких.

Діти можуть звикнути до війни. Але це не означає, що війна перестала на них впливати.

Сьогодні ми маємо думати не лише про те, як діти Запоріжжя почуватимуться завтра, а й про те, якими вони стануть через п'ять чи десять років. Нинішні п'ятикласники виростуть, почнуть працювати, будувати власні сім'ї та громади. Наскільки легко їм буде довіряти іншим? Чи вмітимуть вони будувати близькі стосунки? Чи матимуть досвід приналежності до спільноти? Чи знатимуть, як просити про допомогу?

Ми не можемо сьогодні передбачити всі довгострокові наслідки війни для дітей. Але вже зараз бачимо ризики, на які можемо впливати.

Для мене це дослідження насамперед про необхідність змінити наше розуміння безпеки. Від питання «Як захистити дитину від загрози?» перейти до: «Що потрібно дитині, щоб вона могла повноцінно жити й розвиватися навіть в умовах загрози?».

Це не означає відмовитися від укриттів чи інших заходів фізичного захисту. Навпаки, вони залишаються безумовною необхідністю. Але поряд із ними ми маємо створювати можливості для живого спілкування, підтримувати дружні стосунки між дітьми, допомагати вчителям ставати дорослими, яким довіряють, і будувати системи, здатні помічати дитячі труднощі ще до того, як вони перероструть у кризу.

Запоріжжя вже продемонструвало, що навіть у надзвичайно складних умовах можна знаходити рішення, які ще вчора здавалися неможливими. І, можливо, саме ця здатність до змін сьогодні є найбільшою можливістю міста.

Христина Шабат
керівниця Центру гідності дитини Українського католицького університету

Безпека дитини – це значно більше, ніж фізичний захист. Це відчуття довіри, прийняття та підтримки, можливість бути почутими, не боятися говорити про свої переживання й знати, що поруч завжди є дорослий, до якого можна звернутися по допомогу.

Для Запоріжжя питання безпеки дітей має особливе значення. Ми живемо й працюємо в умовах постійних викликів, коли безпека стала не абстрактним поняттям, а щоденною відповідальністю кожного з нас. Водночас нам важливо розуміти, що дитячий досвід безпеки формується не лише в укриттях чи під час повітряних тривог. Він складається з багатьох елементів повсякденного життя: стосунків у родині, атмосфери в закладі освіти, взаємодії з однолітками, можливостей для розвитку в позашкільному середовищі та досвіду перебування у цифровому просторі.

Саме тому дослідження «Безпека дітей у місті Запоріжжя Школа, дім, позашкілля і онлайн: де діти почуваються захищено і до кого звертаються по допомогу», реалізоване в межах проєкту «Говори», є надзвичайно важливим для нашого міста. Воно дає можливість подивитися на питання безпеки очима самих дітей, почути їхні думки, зрозуміти їхні потреби, побачити не лише наявні ризики, а й ті ресурси підтримки, які вже існують.

Результати цього дослідження мають стати важливим підґрунтям для подальшої роботи, вдосконалення підходів до захисту дітей та розвитку культури взаємної довіри й підтримки в нашій громаді.

Безпечне дитинство – це не лише відсутність загроз. Це наявність людей і середовищ, у яких дитина може бути собою, зростати, довіряти та впевнено дивитися в майбутнє.

Андрій Хмельницький
заступник директора Департаменту освіти і науки Запорізької міської ради

ВСТУП

Безпека є базовою умовою, без якої школа не може навчати, давати дитині досвід спілкування з однолітками і дорослими та підтримувати її розвиток. Для Запоріжжя, яке з початку повномасштабного вторгнення залишається прифронтовим містом і живе під постійними атаками, ця умова має особливий зміст. Очні заняття тут проходять в укриттях і поєднуються з онлайн-уроками, а безпека дитини залежить від умов у класі, ситуації дорогою до школи, перебування вдома під час тривоги та взаємодії в онлайн-просторі.

У 2024 році Дослідницька агенція Fama на замовлення та у співпраці з Центром гідності дитини УКУ провела у Львівській громаді дослідження “Школа, безпечна для дитини”. У його межах розроблено комплексну методологію та індекс оцінки рівня безпеки в школі, які поєднують фізичну і нефізичну безпеку та ставлять у центр оцінки досвід самої дитини. Однак у прифронтовому місті на перший план виходять укриття, змішані формати навчання, цифрова безпека та досвід родин, які переїхали через війну.

Це дослідження адаптує львівську методологію тилового міста до умов Запоріжжя, а його результати стануть основою для впровадження моделі “ГОВОРИ” – комплексної моделі формування безпечного середовища в школі. Для цього важливо зрозуміти, наскільки безпечно діти почуваються в школі та поза нею. Що і хто допомагає їм почуватися захищеними, а що викликає страх? Кому діти довіряють і до кого звернуться, якщо з ними щось трапиться? Наскільки уявлення дорослих про безпеку дітей збігаються з тим, що відчувають і переживають самі діти?

Щоб відповісти на ці запитання, дослідження поєднало опитування та інтерв’ю з учнями 5-11 класів шкіл Запоріжжя і фокус-групи з дорослими, від яких залежить безпека дітей: батьками, учителями, керівниками шкіл, представниками органів місцевого самоврядування, менеджерами та психологами громадських організацій.

Як і у Львові, ключовим мірилом безпеки є відчуття та досвід дитини, а погляди дорослих показують, як працює система, що має цю безпеку забезпечувати. Зіставлення цих поглядів дає змогу побачити, де система безпеки спрацьовує і які частини досвіду дитини залишаються поза увагою дорослих.

КЛЮЧОВІ ЗНАХІДКИ

4.15 з 5

загальний індекс безпеки в школі (серед тих, хто навчається очно або змішано)

66%

учнів перебувають у повній безпеці за індексом

3.88 з 5

особисте відчуття спокою в школі; спокійно почуваються 31%

18%

називають вулицю найменш спокійним місцем

63%

почуваються спокійно під час повітряних тривог у школі

80%

обирають присутність батьків або рідних серед того, що найбільше додає їм безпеки

40%

хоча б раз за останній рік бачили неприйнятне в інтернеті

57%

мають у школі людей, яким можуть довірити свою проблему

74%

почувалися б спокійніше, якби в укритті вистачало місця для всіх

Школа стала для дітей одним із найзахищеніших місць поза домом. Загальний індекс безпеки в школі становить 4.15 з 5, а дві третини учнів (66%) перебувають у зоні повної безпеки. Для 71% учнів повітряна тривога не перериває навчання, бо школа розташована в укритті, ще 19% разом із класом переходять туди і продовжують урок. Батьки вважають школу безпечнішою за дім, де дитина залишається сама. Під час повітряної тривоги в школі спокійно почуваються 63% учнів, тривожно – лише 9%. Обмеженням залишається нестача місця: кожен п'ятий учень каже, що шкільне укриття вміщує не всіх, а 74% почувалися б спокійніше, якби місця там вистачало для кожного.

Найвразливішою частиною дня дитини є дорога до школи і перебування поза укриттям. Батьки називають дорогу до школи і назад своєю головною тривогою, про її ризики говорять також учителі, керівники шкіл і громадські організації. Серед зон школи й довкола неї дорога має другу за величиною частку тривоги (7%), тоді як у Львові учні оцінювали її як найспокійнішу зону. Найменш спокійним місцем учні найчастіше називають вулицю (18%), особливо молодші (27% у 5-6 класах).

Люди поруч створюють безпеку для дітей поряд з укриттям. Найбільше відчуття безпеки додає присутність батьків або рідних (80%) – її називають удвічі частіше, ніж перебування в укритті (40%). Укриття робить школу фізично захищеною, проте те, наскільки спокійно дитина почувається в школі, тісніше пов'язане з її емоційним станом, ніж з оцінкою шкільного середовища.

Більшість дітей почувається добре, але старші учні оцінюють свій настрій помітно гірше за молодших. Радість упродовж навчального дня завжди або часто відчувають 77% учнів, проте настрій за останній місяць хорошим вважають 62% учнів 5-6 класів і лише 46% учнів 10-11 класів. Сам сигнал повітряної тривоги лякає лише 9% учнів, натомість звуки вибухів і дронів – 72%, а думка, що постраждають рідні, – 61%. Психологи описують емоційний стан дітей як напружений і зауважують, що накопичений стрес проявляється і в надмірній активності, і в замкнутості.

Дорослі в школі бачать не весь досвід образ і цькування, який описують учні. Учителі серйозних конфліктів і цькування не помічають, а керівники шкіл говорять про окремі конфлікти, які школа швидко розв'язує. Водночас за останній рік 10% учнів ображали, принижували або цькували саме в школі, а загалом хоча б в одному місці – 18% (серед учнів 5-6 класів – 25%). На бійки дорослі, за оцінками учнів, реагують частіше, ніж на цькування. Серед тих, хто стикався з такими ситуаціями, дорослі завжди або часто втручалися в бійки за словами 77% учнів, у цькування – 69%.

Онлайн-простір дорослі бачать фрагментарно, тож про найсерйозніші ризики там дізнаються із запізненням або не дізнаються зовсім. Неприйнятне в інтернеті за останній рік бачили 40% учнів, особисто з цим стикалися 8%, і кожен шостий із них (17%) нікому про це не розповідав. Батьки впевнені, що дитина розповість, учителі – що дізналися б про серйозні проблеми, тоді як психологи

описують наслідки листування в закритих чатах, а діти в інтерв'ю згадують спроби шахрайства, погрози і вербування. Учні старших класів рідше за молодших вірять, що дорослі допоможуть із проблемою в інтернеті (73% у 10-11 класах проти 90% у 5-6 класах).

Головні довірені дорослі для дитини – батьки і класний керівник, але до кого вона піде, залежить від ситуації. Поза школою довіреного дорослого має майже кожен учень (найчастіше маму або тата – 85%), а в школі найспокійніше поруч із класним керівником (86%). Людей у школі, яким можна довірити свою проблему, мають 57% учнів. Проте якщо цькуватимуть дорослі в школі, до класного керівника звернулися б 48% учнів, тоді як у разі цькування з боку однолітків – 74%. З проблемами вдома до когось із дорослих звернулися б 71% учнів (у разі цькування з боку однолітків – 90%), а кожен четвертий (26%) вирішуватиме їх самостійно. Анонімні способи звернення підтримують менше половини учнів (43-44%), а близько третини не можуть їх оцінити.

Діти на дистанційному навчанні слабше відчувають приналежність до класу і мають менший доступ до шкільної підтримки. Учні, які навчаються лише дистанційно, рідше мають у школі людей, яким можуть довірити проблему (41% проти 58% серед тих, хто навчається змішано), частіше почуваються самотньо (18% проти 12%) і слабше відчувають приналежність до класу (58% проти 71%). Майже половина з них (45%) поза уроками ніколи не бачиться з однокласниками наживо, більше половини (55%) не відвідують позашкільних занять, а через тривогу заняття щонайменше щотижня переривалися в 49% із них.

Безпека дітей тримається на дорослих, чий ресурс вичерпується. Учителі описують свій стан як виснажений і, на відміну від дітей, не можуть перейти на дистанційний формат у дні атак; на школу з кількома сотнями учнів припадає приблизно одна ставка психолога; громадські організації, які дають дітям простір для спілкування поза школою, можуть підтримувати їх лише в межах короткотермінових проєктів.

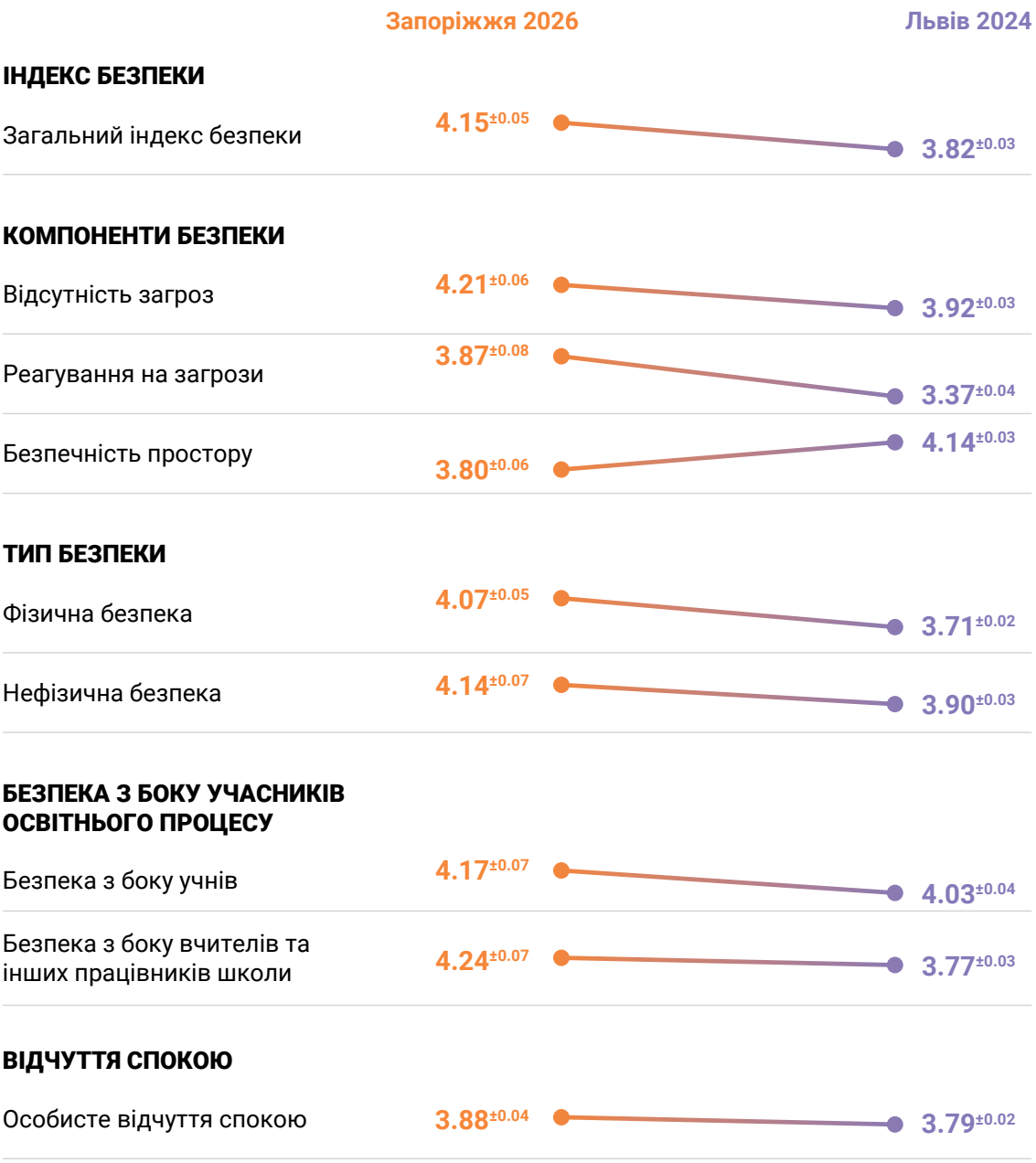
З цих спостережень видно, що **фізичний захист дитини в школі забезпечено краще, ніж решту її дня,** а система реагування добре працює з тим, що бачать дорослі. Найвразливішим залишається те, що лежить поза їхнім полем зору: дорога, онлайн-простір, переживання, про які діти не розповідають, і досвід дітей на дистанційному навчанні, до яких шкільна підтримка доходить найменше.

Загалом учні Запоріжжя оцінюють безпеку в школі вище, ніж учні Львова, проте сильні й слабкі сторони в містах різні. Загальний індекс безпеки становить 4.15 проти 3.82 у Львові. Найбільше Запоріжжя випереджає Львів в оцінках того, як у школі реагують на загрози (3.87 проти 3.37), і безпеки з боку вчителів та інших працівників школи (4.24 проти 3.77). Натомість охорону при вході у своїй школі назвали 50% учнів проти 90% у Львові, камери відеоспостереження – 38% проти 85%. Особисте відчуття спокою в школі в обох містах близьке (3.88 і 3.79). Вищі оцінки можуть частково відображати меншу видимість ризиків, адже учні Запоріжжя значно частіше відповідали, що нічого не знають про небезпечну поведінку в школі, а такі відповіді до індексу не входять. Тому порівняння показує насамперед, у чому міста відрізняються, а не яке з них безпечніше.

Порівняння показників із результатами дослідження у Львові

Серед тих, хто навчається очно або змішано (n=763)

показники розраховано за однаковою методикою на шкалі від 1 до 5, де 5 – найвищий рівень безпеки; значення для Львова – за звітом "Школа, безпечна для дитини" (2024); порівняння описове.

МЕТОДОЛОГІЯ

МЕТОДОЛОГІЧНА ДОВІДКА

Мета дослідження – виміряти, наскільки безпечно діти почуваються в шкільному середовищі, з'ясувати, хто і що допомагає їм почуватися захищеними, кому вони довіряють і які чинники створюють відчуття небезпеки, **а також визначити актуальні потреби та виклики у сфері безпеки дітей у школах Запоріжжя.** Отримані результати стануть основою для адаптації та впровадження моделі "ГОВОРИ" – комплексної моделі формування безпечного середовища в школі, яка передбачає підготовку педагогів, впровадження стандартів захисту дітей, навчальних матеріалів з особистої безпеки для учнів і доступних для дітей механізмів звернення по допомогу.

Дослідження реалізоване за змішаною методологією у **двох модулях,** які взаємно доповнюють одне одного: **кількісний** дає вимірювані показники відчуття безпеки, поширеності загроз і готовності звертатися по допомогу, а **якісний** пояснює, як формується відчуття безпеки та в якому контексті діти й дорослі стикаються з питаннями безпеки.

Збір **кількісних** даних здійснювався методом онлайн-опитування Push-to-Web у період з 30 вересня по 13 жовтня 2026 року. Загалом зібрано 930 повністю заповнених анкет.

Для коригування структури вибірки та підвищення її відповідності генеральній сукупності застосовано зважування за класом, статтю та форматом навчання відповідно до даних Департаменту освіти і науки Запорізької міської ради. Подальший аналіз результатів опитування здійснюється на зважених даних. Значення n у звіті всюди відповідають фактичній (незваженій) кількості учнів.

Якісний модуль реалізований у форматі шести фокус-групових дискусій та десяти індивідуальних глибинних інтерв'ю, які проводилися за структурованими гайдами, розробленими окремо для кожної цільової групи.

Цільова аудиторія за модулями

	МЕТОД	ЦІЛЬОВА АУДИТОРІЯ
Кількісний модуль	**Онлайн-опитування Push-to-Web**	Учні 5-11 класів закладів загальної середньої освіти м. Запоріжжя
Якісний модуль	**Фокус-групові дискусії (ФГД)**	Керівники шкіл (директори та заступники директорів)
		Вчителі-предметники та класні керівники 1-11 класів
		Батьки та опікуни учнів 1-11 класів
		Менеджери програм громадських організацій, що працюють з дітьми
		Психологи, соціальні працівники та фахівці громадських організацій, які безпосередньо працюють з дітьми
		Представники органів місцевого самоврядування (районних відділів освіти Департаменту освіти і науки Запорізької міської ради)
	Глибинні інтерв'ю (ГІ)	Учні 5-11 класів закладів загальної середньої освіти м. Запоріжжя

Результати дослідження є зіставними з дослідженням "Школа, безпечна для дитини", проведеним Дослідницькою агенцією Fama у Львівській громаді у 2024 році. **Порівнюваність забезпечується збереженням формулювань питань, шкал і складу базового індексу безпеки.** Водночас дослідження розділяють два роки й різні умови навчання, **адже у Львові учні навчаються в школах тилового міста, а в Запоріжжі – переважно в укриттях і змішано, тож порівняння показує, у яких складових безпеки міста відрізняються, і не є прямою оцінкою того, в якому з них дітям безпечніше.** Нові для Запоріжжя теми – цифрова безпека й кібербулінг, позашкільне середовище, довірені дорослі, психологічна стійкість, соціальна інтеграція дітей, які переїхали через війну, – розглядаються у відповідних розділах звіту й не входять до базового індексу.

ІНДЕКС ОЦІНКИ РІВНЯ БЕЗПЕКИ В ШКОЛІ

Рівень безпеки в школі оцінюється за індексом, побудованим на валідованій моделі дослідження "Школа, безпечна для дитини" (Львів, 2024). Індекс поєднує три компоненти безпеки – відсутність загроз, реагування на загрози і безпечність простору – та два її типи: фізичну і нефізичну безпеку. Розраховуються два індекси: базовий, який повторює львівську модель і дає змогу порівняти результати з дослідженням 2024 року, і розширений, який додатково враховує ризики, не охоплені у Львові, зокрема онлайн-ризики та облаштування укриттів.

Окремо від індексу розраховується показник особистого відчуття спокою – інтегрований показник, що поєднує відчуття спокою чи тривоги дитини впродовж навчального дня, у різних просторах школи, під час повітряних тривог і поруч із різними учасниками освітнього процесу. Психологічну стійкість дитини – її здатність справлятися зі страхом і труднощами – розглянуто окремо і до індексу не включено, оскільки вона характеризує особистий ресурс дитини, тоді як індекс оцінює безпеку середовища.

ПРОФІЛЬ УЧАСНИКІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Учні, які взяли участь у кількісному опитуванні

Наведено фактичну структуру опитаних (незважені дані), n=930. Усі інші показники у звіті подано на зважених даних.

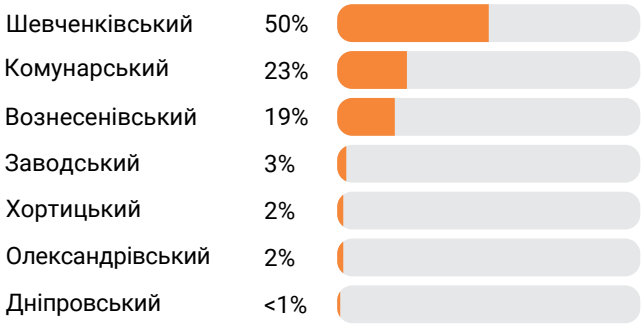
Тип школи

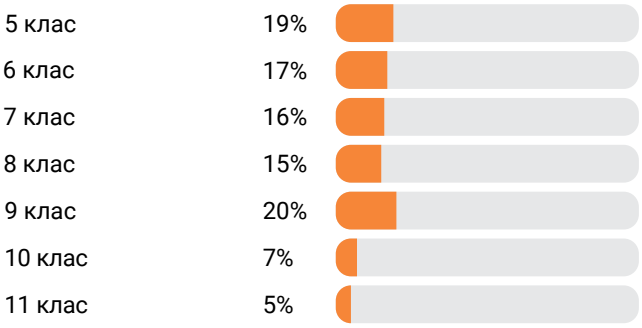
Стать

Район

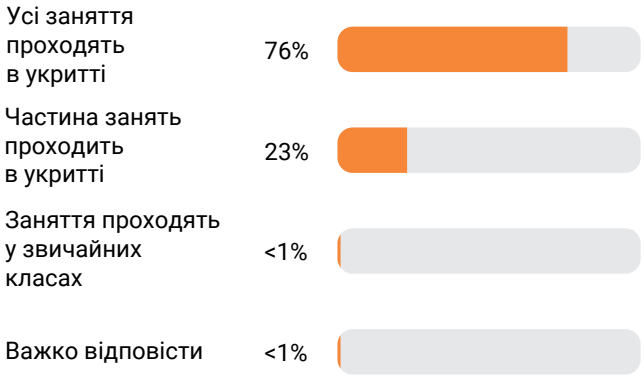

Клас, у якому навчаються

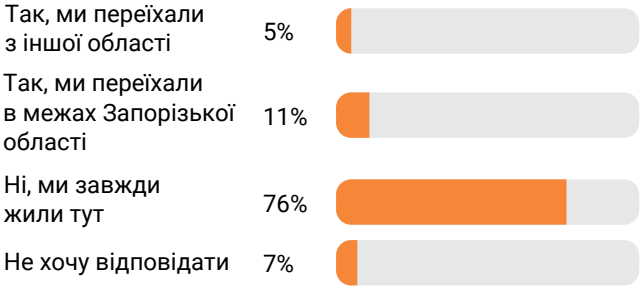
Організація навчання в укритті

Серед тих, хто вчиться очно або змішано (n=763)
Чи проходять заняття у твоїй школі в укритті (в обладнаному підземному приміщенні)?

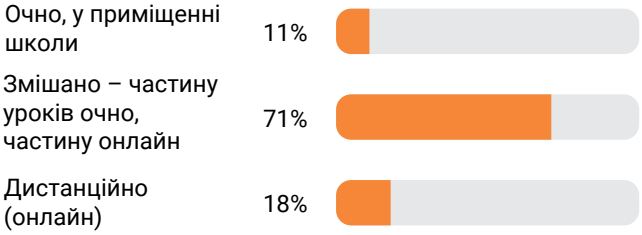
Досвід переміщення

Чи довелося твоїй сім'ї переїхати в інший населений пункт через бойові дії?

Формат навчання

Як ти зараз навчаєшся?

УЧАСНИКИ ЯКІСНОГО МОДУЛЯ

Фокус-групові дискусії проведено із шістьма групами учасників: **батьками** школярів, **учителями** та **керівниками шкіл** Запоріжжя, **представниками органів місцевого самоврядування** (районних відділів освіти Департаменту освіти і науки Запорізької міської ради), а також **представниками громадських організацій і благодійних фондів,** які працюють із дітьми. Останню групу поділено на дві окремі категорії: **менеджерів і координаторів програм** та **психологів, соціальних працівників й інших фахівців,** які безпосередньо працюють із дітьми. Крім того, проведено індивідуальні **глибинні інтерв'ю з учнями 5-11 класів** шкіл Запоріжжя.

Залучення дітей, їхніх батьків, освітян, представників органів місцевого самоврядування та фахівців громадського сектору дає змогу розглянути питання дитячої безпеки з різних позицій.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ТА НАВЧАЛЬНИЙ ДОСВІД ДИТИНИ

Розділ описує, як в умовах постійних атак організовано навчання дітей у Запоріжжі, зокрема за якими моделями школи поєднують очні заняття в укриттях і дистанційні, хто і з яких міркувань обирає формат навчання дитини та як цей формат визначає її повсякденне життя. Окремо показано, наскільки доступне онлайн-навчання, як часто його переривають тривоги й відключення та як самі учні оцінюють свій навчальний досвід.

Джерела: фокус-групи з представниками органів місцевого самоврядування, керівниками шкіл, учителями, батьками та психологами ГО; інтерв'ю з дітьми; опитування учнів.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ОЧИМА ПРЕДСТАВНИКІВ ШКІЛ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Освітній процес у Запоріжжі організований **в очній або змішаній формі,** при цьому всі очні заняття проходять в укриттях. Представники органів місцевого самоврядування описують такий порядок як загальноміський, а керівники шкіл – як звичну роботу, до якої школи пристосувалися за минулий навчальний рік. Скільки дітей можуть навчатися очно одночасно, визначає **місткість укриття,** тож школи поєднують очні й дистанційні заняття за однією з трьох моделей:

- **Щоденне очне навчання всіх класів.** Укриття вміщує всіх учнів, і школа працює в ньому повний день, іноді у дві зміни; там же проходять група продовженого дня і гуртки. Дистанційно навчаються лише діти, які перебувають за межами міста або мають особливі сімейні обставини.

- **Чергування очних і дистанційних днів.** Класи приходять до укриття за графіком, і кілька днів навчання в школі змінюються кількома днями вдома. Так працюють школи з невеликими укриттями і заклади, які тимчасово користуються укриттям сусідньої школи.

- **Поєднання форматів упродовж дня.** Школа працює у дві зміни, за яких одні класи, зокрема молодші, навчаються в укритті з ранку, а інші починають день онлайн і приходять на навчання в другій половині дня. Такий розклад дає змогу розподілити навантаження на укриття протягом дня.

> *Діти ще можуть навчатися в нашому закладі в дві зміни. Початкові класи приходять на восьму або восьму тридцять, залежно від будівлі. Старша школа вже починає свої заняття, спочатку вони починають онлайн, потім в них є час, щоб прийти до школи, далі продовжується навчання вже в укритті. Щоб охопити більше дітей", – фокус-група з керівниками шкіл.*

При цьому за певних обставин школа може перейти до іншої моделі, наприклад, коли облаштовує власне укриття або ремонтує чи технічно доопрацьовує наявне.

> *Працюємо вже другий рік у змішаному форматі. Минулого року працювали у сусідній школі в укритті, так як у них збудували підземну, вони з нами поділилися своїм укриттям. Навчалися за графіком 2 на 3, 3 на 2. Так, у цьому році з вересня вийшли у власне відремонтоване укриття і вчимося початкові школи щодень в очному форматі, а старша школа у змішаному. Першу половину дня вони вчаться дистанційно разом з вчителями, другу половину дня вони приходять і навчаються в укритті", – фокус-група з вчителями.*

За словами керівників шкіл, перехід до навчання в укриттях вимагав пристосування ще у двох напрямах:

- **зв'язок:** укриття потрібно було забезпечити інтернетом і технічним оснащенням, яке спершу переносили з навчальних кабінетів;

- **кадри:** навантаження на вчителів зросло, бо вони проводять уроки і в укритті, і онлайн, а вчителям старшого віку складніше опанувати цифрові інструменти.

Попри труднощі, керівники шкіл вважають, що навчання в укриттях **дало змогу повернути дітей до школи** і зберегти якість освіти. Підтвердженням цього для них є те, що на очне навчання приходить дедалі більше дітей.

> *Батьки нам довіряють, діти ходять. І справді, якщо на початку, можливо, було менше людей, які приходили, але потім, коли було зрозуміло, що справді це ефективно, що це працює, що батьки точно знають, що вони приведуть дитину, вона буде знаходитись в безпечному місці, буде отримувати якісну освіту, навіть попри такі виклики, які у нас є навколо нас, це справді працює", – фокус-група з керівниками шкіл.*

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ДИТИНИ І ЖИВЕ СПІЛКУВАННЯ

У відповідях батьків простежується, що повсякденне життя дитини підпорядковане формату навчання. Описуючи її звичайний день, батьки насамперед пояснюють, чи ходить вона до школи щодня, через день, чи навчається онлайн. Учні, які навчаються очно, проводять шкільний день під наглядом дорослих і серед однолітків, а самі діти описують дні в школі як цікавіші й жвавіші насамперед **завдяки живому спілкуванню** на перервах. День удома, за їхніми словами, минає за домашніми завданнями й телефоном, а з однолітками вони спілкуються лише онлайн під час занять.

> *Коли в школі, то це прикольно, там весело, там можна поспілкуватися. А вдома скучно, ні з ким*

не спілкуюся, тільки на уроках", – інтерв'ю з учнем 6 класу.

Психологи і представники органів місцевого самоврядування також бачать у школі насамперед **простір живого спілкування,** і саме цей її бік, за словами психологів, найбільше змінився через формат навчання. Навіть змішаний розклад скорочує час, який діти проводять разом: після очних уроків вони поспішають додому на онлайн-заняття, а учні, які ходять до школи, і ті, хто навчається дистанційно, майже не контактують поза уроками. Там, де діти мали більше часу разом, зокрема в групі продовженого дня, школа асоціювалася в них із пригодою і дружбою. Відкриття шкіл в укриттях представники органів місцевого самоврядування описують як момент радості для дітей, які отримали змогу ходити до школи замість навчання вдома.

> *Коли зараз перейшов у п'ятий клас, то він в школі знаходиться лише на чотирьох уроках, і це вони прийшли, відбули уроки і бігом біжать додому, щоб підключитися на уроки онлайн. То для нього зараз це просто якийсь дуже великий сум через те, що в нього немає часу там з друзяками своїми поспілкуватися", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

> *Ми теж коли відкривали ПРУ [протирадіаційне укриття – прим.], та, і заходили діти, які раніше не відвідували укриття, а сюди прийшли в підземну школу, і першачки, які були на перше вересня, ви не уявляєте їх обличчя щасливі від взаємодії, те, що вони йдуть в школу, що їм не треба сидіти вдома. Це щастя в спілкуванні, мені здається", – фокус-група з представниками органів місцевого самоврядування.*

ФОРМАТИ НАВЧАННЯ ТА ПІДХОДИ ДО ЇХ ВИЗНАЧЕННЯ

Рішення про формат навчання дитини ухвалює родина. За словами представників органів місцевого самоврядування, за законом батьки обирають форму здобуття освіти, і на підставі їхньої заяви школа переводить дитину на дистанційне навчання. Така дитина під'єднується онлайн до уроків, які проводяться очно. Цей механізм діє **як постійно, так і на окремий день,** тож після нічних чи ранкових атак батьки можуть залишити вдома дитину, яка зазвичай відвідує заняття в школі. Через це кількість дітей в укриттях щодня може відрізнятися.

> *Якщо батьки через якісь причини [не хочуть, щоб дитина навчалася очно – прим.], а у нас в принципі зараз одна причина – це безпекова, то вони можуть написати заяву і тоді діти навчаються дистанційно, єдине, що під'єднуються до уроків, які проводяться очно. Це є ситуативно. От, наприклад, якщо у нас йдуть обстріли або вночі дуже гучно і летять і зранку і так далі, у нас теж може відбутися таким, що навіть ті, хто були на очному форматі, можуть в цей день за заявою теж перейти на дистанційний формат", – фокус-група з представниками органів місцевого самоврядування.*

Відчуття небезпеки може впливати на вибір формату і з боку батьків, і з боку дітей. Як пояснюють батьки, їхній вибір визначає насамперед **оцінка безпеки району проживання родини** і дороги до школи, тому в районах, які вони вважають найнебезпечнішими, діти навчаються дистанційно. Свою роль відіграє і **стан самої дитини:** діти, які не почуваються в школі спокійно, можуть самі обирати навчання вдома навіть тоді, коли однокласники відвідують шкільне укриття.

> *Ми ходимо в одинадцятий клас, але ми на онлайн, бо ми проживаємо на "Космосі". Дуже небезпечно", – фокус-група з батьками.*

> *Зараз такі події відбуваються, мені дуже небезпечно у школі, я не відчуваю себе спокійно", – інтерв'ю з учнем 7 класу.*

Водночас психологи звертають увагу, що вибір формату не завжди відповідає фізичній близькості до школи та наявності укриття, адже дистанційно можуть навчатися навіть ті діти, які живуть поруч зі школою, де є облаштоване місце для навчання під час тривоги. За такими рішеннями фахівчині бачать **тривогу батьків,** яка, на їхню думку, може бути сильнішою за страх самих дітей.

> *І в цьому я бачу велику проблему – це психоемоційний стан батьків, їх упередження, їх побоювання, їх саме тривога. Бо ми іноді багато дуже покладаємо на дітей власних переживань, власних страхів. Боїмося, мабуть, ми як батьки більше, ніж наші діти. І стикалися з такими ж кейсами, якийсь запит віддалений, а все зводиться до того, що мама вважає школу більш небезпечною, ніж їх п'ятиповерхівка через дорогу від школи", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

ДОСТУП ДО ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ ТА ПЕРЕРИВАННЯ ЗАНЯТЬ

За результатами кількісного опитування учнів, онлайн-навчання доступне майже всім, хто навчається дистанційно або змішано. Зокрема, постійний доступ до пристрою та інтернету мають **65%,** ще **35%** – доступ із перебоями, а без доступу залишаються лише окремі учні.

Найчастіше навчання переривала **повітряна тривога,** про яку щонайменше раз на тиждень повідомили 32% учнів, тоді як 45% за останній місяць не мали жодної такої перерви. Через відсутність інтернету або зв'язку уроки зупинялися щотижня і частіше у 27% учнів, через небезпечну ситуацію поблизу школи чи дому – у 26%, через відключення світла – у 20%. Частіше за інших з цим стикаються ті, хто навчається дистанційно: через тривогу заняття щонайменше щотижня зупинялися в 49% із них проти 30% тих, хто навчається змішано. Отже, для більшості учнів тривога не стає регулярною перешкодою, але для частини, насамперед на дистанційному навчанні, перерви стали звичними.

Постійний доступ до пристрою та інтернету для онлайн-навчання

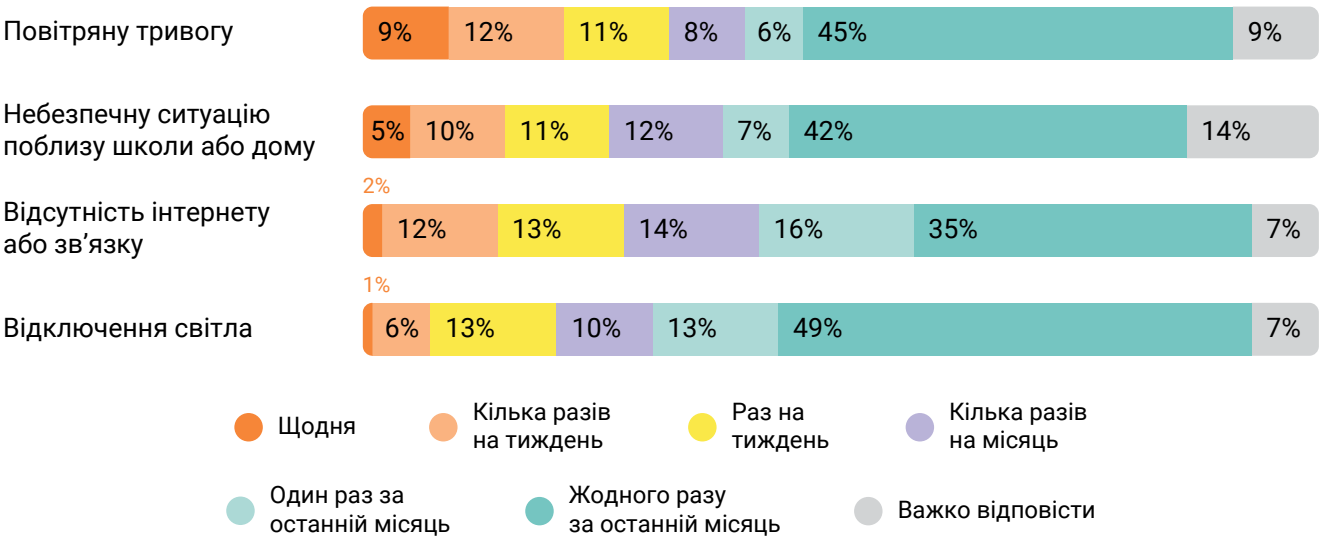
Серед тих, хто навчається дистанційно або змішано (n=829)

Чи маєш ти постійний доступ до пристрою (телефон, планшет, комп'ютер) та інтернету для онлайн-навчання?

Частота переривання занять за останній місяць

Як часто за останній місяць твої заняття переривалися або скасовувалися через…?

У якісному модулі вчителі розповідають, що повноцінно проводити уроки заважають вибухи, які чутно в найпростіших укриттях, перебої в забезпеченні шкіл і наслідки нічних атак. Після безсонної ночі працездатність і вчителів, і дітей знижується, тому в такі дні уроки проводять у спокійнішому форматі, який дає змогу дітям відпочити.

> *"Коли безсонна ніч була, і всю ніч тривоги, всю ніч летіло, ми виходимо і продуктивність, чесно кажучи, і наша, і дітей, вона дорівнює, я не знаю… Я весь день, наприклад, з дітьми, то я регулюю, ми або малюємо, або я їм читаю казки, вони слухають. Одна дівчинка вона заснула, я навіть і слова не сказала, бо ж не спало дитя цілу ніч", – фокус-група з вчителями.*

Учителі також зазначають, що онлайн-підключення дає змогу підтримувати участь у навчанні дітей, які виїхали з міста, однак для тих, хто навчається вдо-

ма, доступ до уроків залежить від якості інтернету та технічних можливостей. Під час повітряних тривог швидкість інтернету може знижуватися, що ускладнює сприйняття матеріалу та залучення учнів.

Додатково вчителі враховують обставини, у яких перебувають діти під час дистанційних занять. Вимога вмикати камеру може бути недоречною, якщо дитина перебуває в укритті або в місці, яке не хоче показувати, тому вчителі не наполягають на її використанні. Водночас відсутність камери в старших підлітків може поєднуватися з небажанням відповідати на запитання та брати активну участь в уроці. За спостереженнями вчителів, така поведінка закріпилася ще під час пандемії, тоді як молодші школярі охочіше долучаються до взаємодії.

> *"То бувають ситуації, коли дитина виходить на онлайн без включеної камери, саме через те, що, по-перше, може знаходитися в укритті, де не дуже зручно включати камеру, переходить в таке місце, яке б не дуже хотілося показувати. По-друге, дитина може гальмувати процес сприйняття інформації саме через камеру", – фокус-група з вчителями.*

> *"Справа в тому, що розпочнемо з того, що дорослі діти, вони не дуже охоче вмикають камеру взагалі. Треба докласти зусиль, щоб умовляти, щоб якось мотивувати, а іноді просто під'єднуються і не відповідають, не відгукуються. І це така практика вже, яка з ковіду вона триває і я це бачу", – фокус-група з вчителями.*

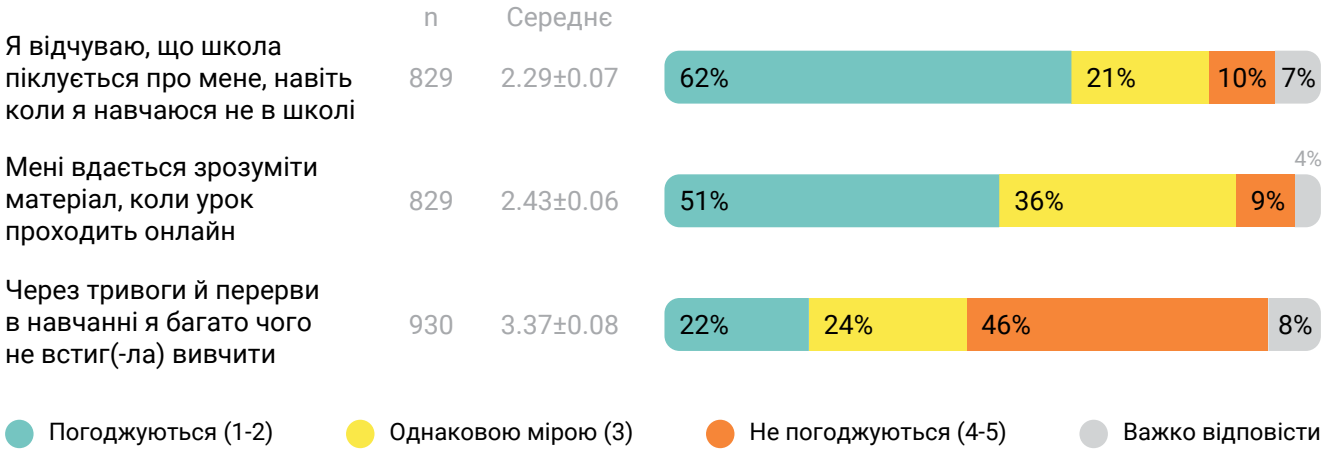
ОЦІНКА ДІТЬМИ ВЛАСНОГО НАВЧАЛЬНОГО ДОСВІДУ

Більшість учнів, які навчаються дистанційно або змішано, позитивно оцінює онлайн-навчання: 62% відчувають, що школа піклується про них, навіть коли вони навчаються не в школі, а половина (51%) погоджується, що їм вдається зрозуміти матеріал на онлайн-уроці. Зрозумілість онлайн-уроку вища серед тих, хто навчається лише дистанційно, – 63% проти 49% серед тих, хто навчається змішано.

Освітні втрати через тривоги та перерви визнає меншість учнів – 22% погоджуються, що через це багато чого не встигли вивчити, тоді як майже половина (46%) не погоджується. Ця оцінка практично не залежить від формату навчання.

Частота переривання занять за останній місяць

Як часто за останній місяць твої заняття переривалися або скасовувалися через…?

РОЗУМІННЯ БЕЗПЕКИ ТА ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ОЧИМА ДІТЕЙ І ДОРОСЛИХ

Розділ описує, що для дітей означає почуватися в безпеці і що, навпаки, викликає в них страх, а також які загрози для дітей у прифронтовому місті бачать дорослі. Окремо показано, що, за даними опитування, найбільше додає учням відчуття безпеки.

Джерела: інтерв'ю з дітьми; фокус-групи з психологами ГО, батьками, керівниками шкіл та менеджерами ГО; опитування учнів

ЯК ДІТИ ВИЗНАЧАЮТЬ БЕЗПЕКУ ТА НЕБЕЗПЕКУ

Відповідаючи на відкрите запитання, що означає почуватися в безпеці в школі, учні майже однаково часто згадували фізичну (~51%) і нефізичну (~58%) безпеку, а третина (~31%) поєднала обидва виміри в одній відповіді. Найчастішою окремою темою є укриття та захист від обстрілів – її згадали близько 43% учнів. Серед нефізичних складових найчастіше звучать добре ставлення вчителів та інших дорослих (~31%), присутність друзів, однокласників і близьких людей (~24%) та внутрішній спокій (~23%). При цьому фізичні складові частіше називають молодші учні (~59% у 5-6 класах проти ~37% у 10-11 класах).

Нефізичні теми учні частіше називали по кілька в одній відповіді. Тому серед усіх згаданих тем, якщо рахувати не частки учнів, а кожну згадку окремо, нефізичних дві третини (66%). Саме так рахували у Львові, де частка таких згадок становила 68%, тож за цим показником результати двох міст майже збігаються. Поєднання захищеного простору і людей поруч у якісному модулі описують діти та психологи, які працюють із дітьми.

Що означає почуватися в безпеці в школі

Відкрите запитання, відповіді закодовано в тематичні категорії; одна відповідь могла містити кілька тем, тому сума відповідей >100%.

Що для тебе означає почуватися в безпеці в школі?

У глибинних інтерв'ю діти визначають безпеку передусім через **відсутність загрози** і вважають, що безпечно там і тоді, де можна бути певним, що поруч нічого не влучить. Не менш важливими для них є **люди поруч** – родина вдома, а в школі однокласники, друзі й учитель, присутність яких робить навіть сильну загрозу менш страшною.

> *"Це коли, напевно, всі однокласники та друзі знаходяться поруч. Якщо це тривога, то ми завжди сидимо в укриттях, тому мені навіть не так страшно, навіть коли дуже велика загроза якихось там БПЛА, і що поруч є вчитель і так не страшно", – інтерв'ю з ученицею 10 класу.*

Серед людей, поруч із якими дітям спокійно, дорослі називають батьків і тих, кому дитина довіряє. Керівники шкіл додають, що для наймолодших дітей відчуття безпеки тісно пов'язане з присутністю близьких, тому **завдання школи – стати місцем, де дитина може покластися на дорослих і на певний час відволіктися від страху.**

Тому що зараз школа – це те, що лікує душі дітей. Тут ми можемо їх задіяти так, що вони забувають про те, що вони можуть і боятися, і знаходитися без матусів. І те, що вони можуть нам довіритися", – фокус-група з керівниками шкіл.

Безпечною школу робить насамперед укриття, яке діти оцінюють вимогливо, пов'язуючи захищеність із відсутністю вікон і скла та глибиною приміщення й чітко відрізняючи облаштоване укриття від закинутого підвалу. Звичку оцінювати простір з погляду захищеності, за спостереженнями психологів, діти мають ще з дошкільного віку: вони одразу з'ясовують, де можна сховатися, і перепитують про кожен різкий звук, адже постійна пильність стала для них нормою. Поряд із фізичним захистом діти говорять і про нефізичний – дружню атмосферу в класі та відсутність цькування, тож у їхніх уявленнях, як і в опитуванні, обидва виміри безпеки поєднуються.

І я розумію, що там немає вікон, скла, що нічого, у разі чогось, не розіб'ється, все безпечно, все супер", – інтерв'ю з ученицею 10 класу.

Діти мені кажуть: "В тебе є коридор?" Я кажу: "Є". "А ми туди підемо, якщо що?". "Підемо". "А в тебе там матрасик є?" Ось вони, як вони знають, я так розумію, так, діти, це їх досвід", – фокус-група з психологами громадських організацій.

Повний спокій для дітей є станом, якого вони майже не пам'ятають, оскільки постійну готовність до небезпеки діти описують як звичну, а відчуття цілковитої безпеки пов'язують із часом до війни.

Я не знаю навіть, коли такий момент був, що зовсім не відчував тривогу. Я завжди стараюся бути готовим до всього, що може коїтися", – інтерв'ю з учнем 8 класу.

Коли почалась війна, це була небезпека. А коли не було війни, мені було безпечно", – інтерв'ю з учнем 6 класу.

За спостереженнями психологів, які безпосередньо працюють із дітьми, небезпека для дітей має кілька вимірів, і те, який із них виходить на перший план, залежить від їхнього віку та досвіду:

- **Конкретні загрози, які діти вміють розпізнавати.** Діти добре орієнтуються в засобах атаки і протиповітряної оборони поруч із домом і бояться насамперед наслідків, як-от уламків, що можуть впасти на будинок; зі зміною характеру атак змінюється і предмет страху. Цю обізнаність психологи використовують як ресурс, щоб дитина відчула, що знання допомагають їй подбати про себе. Самі діти в інтерв'ю описують небезпеку так само конкретно і просторово: це відкритий простір під час тривоги, де складно знайти укриття, райони, які часто зазнають ударів, і власний дім у момент близького вибуху.

Вони мені проводять едукацію з приводу того, які БПЛА летять, які дрони, з яким звуком, які шляхи пролягають цих дронів над їх будинками, і яке ППО працює поруч з ними. Тобто вони там розказують, що там щось змінилося, щось поставили, щось пішло, що там, наприклад, збивають оцими перехоплювачами, і це тепер стає над їх домом. І вони переживають за те, що якщо перехоплювач там не повністю розірве дрон, то уламки там на них упадуть, на їх будинок", – фокус-група з психологами громадських організацій.

Коли я гуляв, і почалася повітряна тривога, і почали летіти то КАБи, то шахеди, то ще щось. Оце от для мене... І це саме коли ти на відкритій місцевості, і я стараюсь знайти найближче укриття, але у Запоріжжі, на жаль, не у всіх місцях можна його знайти", – інтерв'ю з учнем 8 класу.

- **Невизначеність майбутнього.** Підлітки усвідомлюють свою тривогу і вміють назвати свої стани, але пов'язують її насамперед із майбутнім: навчанням, іспитами, місцем проживання.

- **Втрата звичного середовища.** Руйнування магазинів і торгових центрів, які були частиною повсякденного життя, діти молодшого шкільного віку сприймають як утрату стабільності.

І про те, коли треба йти на день народження і неможливо придбати подарунок, і дитина каже, як ми будемо жити? Це ж був улюблений магазин. Де ми будемо брати подарунки? Останній день народження діти гроші дарують. Це теж впливає на них, бо раніше вони могли піти обрати щось, подивитися, і це було про стабільність", – фокус-група з психологами громадських організацій.

ЗАГРОЗИ БЕЗПЕЦІ

Дорослі, які щодня мають справу з дітьми, розрізняють **ризики дитинства,** які існували б і в мирний час, і **небезпеки, спричинені війною,** яка ставить під загрозу життя дітей і обмежує їхню повсякденність. Ті самі два виміри небезпеки називають і діти, які поряд із воєнними загрозами згадують незнайомі місця й людей, цькування і навіть негоду, тож війна не витісняє з дитячого уявлення бу-

денних ризиків. У баченні батьків, керівників шкіл і представників громадських організацій ці загрози складаються в такий перелік:

- **Пряма загроза від обстрілів.** Батьки ставлять її на перше місце, а представники громадських організацій наголошують, що останніми місяцями атаки стали непередбачуваними й охоплюють усе місто, тож назвати місце, де дитина в більшій безпеці, неможливо. У районах, ближчих до фронту, до обстрілів додалися дрони, що атакують цивільний транспорт.

> *Зараз протягом двох місяців почався повний рандом. Стріляють по всьому місту і не можна сказати так, що небезпечно в школі, або на роботі, або вдома небезпечно. Небезпечно скрізь, бо ти не знаєш куди влучать, активна шахедна загроза", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.*

- **Цькування і стосунки з однолітками.** Керівники шкіл вважають, що в самій школі дитина найменше захищена тоді, коли зазнає булінгу, тож **безпечне освітнє середовище** для них означає не лише укриття й огорожу, а й психологічну безпеку. Батьки хочуть, щоб дитину прийняли в колективі і не ображали; вони відрізняють цькування як систематичне явище від звичайних для віку непорозумінь, але хвилюються і через них, бо навіть дрібний конфлікт може засмутити дитину.

> *Можуть не почуватися в безпеці, якщо в школі присутні булінг, цькування. У цьому випадку дитина в школі почуває себе в небезпеці. Те, що на вулиці зараз відбувається, зрозуміло, воєнний стан, воєнні дії, але в школі повинно бути створено таке безпечно-освітнє середовище, що включає не тільки огорожі, укриття, паркан і так далі, а й от саме цей момент – психологічна безпека", – фокус-група з керівниками шкіл.*

- **Внутрішня стійкість дитини.** Батьки говорять як про повсякденні ризики, зокрема небезпеку на дорозі через недотримання правил дорожнього руху, так і про психологічні труднощі, пов'язані з подіями в родині, порушеннями сну та проявами агресії. Тому для батьків важливо, щоб дитина вміла справлятися зі складними обставинами й захищати себе.

> *Зараз на першому місці це безпека, переживання, поки дійшла дитина до школи, поки прийшла, як у школі. І друге, оточення навколишнє, щоб не образили, прийняли, бо зараз дуже важливо, знаєте, мати такий стрижень, стійкість моральну. Тому що ці діти погано можуть спати, чи ще щось відбулося в родині, агресія якась може проявлятися, щоб діти вміли впоратися з цими викликами", – фокус-група з батьками.*

- **Психологічні наслідки пережитих обстрілів.** Представники громадських організацій описують дітей, які після влучань поруч уникають виходити з дому і почуваються в безпеці, лише коли залишаються на одному місці.

> *Одна дитина, вона не хоче в плоть до того, в неї два прильоти, вона пережила, вона не хоче з дому виходити. Вона ніби то знаходиться в безпеці, коли вона не рухається. Вона думає, що вона сидить в кімнаті і їй безпечно", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.*

- **Нестабільність життя евакуйованих родин.** Діти з родин, які щойно евакуювалися, за словами представників громадських організацій, певний час перебувають у транзитному центрі в одному з найнебезпечніших районів міста. Житла для них бракує, а невизначеність щодо місця проживання заважає адаптуватися в громаді та влаштувати дітей до закладів освіти. Умови в місцях тимчасового проживання також не завжди придатні для дітей: організації згадують холодні приміщення укриттів, де проводять заняття, питання харчування і підготовки до зими.

> *Через те, що люди не знають, чи буде їх місце житла стабільним, чи зможуть вони жити там завтра, це заважає їм адаптуватись надалі у громаді, влаштовуватися у навчальні заклади, у садочки, у школи і так далі", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.*

ЧИННИКИ ВІДЧУТТЯ БЕЗПЕКИ ТА НЕБЕЗПЕКИ

Головним джерелом **відчуття безпеки** для учнів є **близькі люди:** присутність батьків або рідних назвали 80% – удвічі частіше, ніж будь-що інше. Далі йдуть перебування в укритті або іншому безпечному місці (40%), розуміння того, що відбувається (38%), і перебування вдома (35%). Учителя чи іншого дорослого, якому довіряють, назвали 9% учнів – менше, ніж друзів (20%). Учні різних класів називають ці джерела по-різному: присутність батьків – 90% учнів 5-6 класів і 64% учнів 10-11 класів, укриття – 50% і 31% відповідно.

Психологи громадських організацій також наголошують на поєднанні захисту та людей поруч і вважають, що найспокійніше дітям там, де є укриття, однолітки і цікаве заняття, зокрема в просторах

організацій і великих центрах в укриттях, де проходять свята. Такі події, за словами фахівчинь, дають дітям відчуття безпеки і фізичної, і емоційної.

> *І діти з задоволенням приходять у великі хаби, де проводяться різні заходи, свята. В них є така зв'язочка, рефлекс, що вони туди приходять, там багато дітей, там свято, і їм там класно і безпечно", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

Найбільше учнів **лякають звуки вибухів або дронів** (72%) і думка, що постраждають рідні (61%); за себе бояться 40%. Шкільні теми тривожать значно рідше: навчання й оцінки – 10%, конфлікти з однолітками – 2%. Молодших учнів звуки вибухів лякають частіше (82% у 5-6 класах проти 61% у 10-11 класах), а старших частіше тривожать навчання й оцінки (6% і 17% відповідно). Отже, і джерела безпеки, і страхи учнів пов'язані насамперед з війною та родиною.

Що додає відчуття безпеки

Респонденти могли обрати до трьох варіантів відповіді; сума відповідей >100%.

Що найбільше додає тобі відчуття безпеки – і у звичайні дні, і коли є повітряна тривога?

Що лякає або тривожить

Респонденти могли обрати до трьох варіантів відповіді; сума відповідей >100%.

Що найбільше тебе лякає або тривожить – і у звичайні дні, і під час повітряної тривоги?
Обери до 3 варіантів

ОЦІНКА РІВНЯ БЕЗПЕКИ У ШКОЛАХ ЗАПОРІЖЖЯ

Розділ підсумовує загальний рівень безпеки шкільного середовища за індексом, побудованим на моделі дослідження у Львові, його складові та особисте відчуття спокою учнів у школі. Показано, як ці оцінки різняться в основних групах учнів, з чим найтісніше пов'язане відчуття спокою і в чому результати Запоріжжя відрізняються від львівських.

Джерела: опитування учнів; для порівняння – звіт "Школа, безпечна для дитини", Львів 2024

ПРО ІНДЕКС ОЦІНКИ РІВНЯ БЕЗПЕКИ В ШКОЛІ

Індекс показує, наскільки безпечним є шкільне середовище з погляду самих учнів. Він побудований на валідованій моделі дослідження “Школа, безпечна для дитини” (Львів, 2024), тож результати Запоріжжя можна зіставити зі львівськими. Індекс поєднує три компоненти безпеки:

- **відсутність загроз** – як часто учні бачать небезпечну поведінку інших учнів і працівників школи та порушення порядку, як-от вільний доступ сторонніх до школи (38 запитань);
- **реагування на загрози** – як дорослі та інші учні діють, коли дитині погано, коли трапляється бійка чи цькування (5 запитань);
- **безпечність простору** – чи є в школі необхідні елементи безпеки, як-от укриття, медпункт, охорона чи камери, а також стан ремонту і чистота (13 запитань).

Ті самі запитання групуються і за типом безпеки: фізична безпека охоплює загрози життю і здоров’ю дитини (травми, хвороби, зовнішні загрози), а нефізична – загрози її психологічному благополуччю (образи, приниження, цькування). Разом базовий індекс охоплює 56 запитань, спільних з анкетою дослідження у Львові.

Кожну відповідь переведено в бали від 1 до 5, де 1 означає небезпечне середовище, а 5 – безпечне. Індекс дитини – це середній бал за всіма запитаннями, на які вона дала змістовну відповідь: як і у Львові, відповіді “мені нічого про це не відомо” та “не стикався з такою ситуацією” не враховуються, а якщо учень не знає, чи є в школі певний елемент безпеки, його зараховано як відсутній.

За значенням індексу учнів поділено на три групи:

Результати подано і як середнє значення індексу, і як розподіл учнів за цими групами. Індекс розраховано для учнів, які навчаються очно або змішано, оскільки більшість запитань стосується того, що відбувається в приміщенні школи; для учнів на дистанційному навчанні відповідні показники подано в тематичних розділах.

У дослідженні розраховуються два індекси:

1. **Базовий індекс** – зі складом індикаторів, відтвореним за львівською моделлю. Дає змогу коректно порівняти результати Запоріжжя з дослідженням 2024 року.
2. **Розширений індекс** – додатково враховує ризики, яких не було у львівському дослідженні: цькування в чатах і соцмережах та реагування дорослих на нього, випадки, коли вчителі вимикали чи видаляли учня з онлайн-уроку, повідомлення вчителя про повітряну тривогу під час онлайн-уроку, нагляд дорослих за учнями під час тривоги, позначені шляхи до укриття, аптечку в укритті та цькування дітей через переселення.

ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА БЕЗПЕКИ ЗА ІНДЕКСОМ

Загальний індекс безпеки в школі поєднує три складові: як часто учні бачать небезпечну поведінку інших учнів і дорослих, як на такі ситуації реагують у школі і наскільки безпечний шкільний простір. Що вищий індекс, то безпечнішим є шкільне середовище з погляду дитини. Індекс для учнів, які навчаються очно або змішано, становить **4.15 з 5**. Дві третини учнів (66%) перебувають у зоні **повної безпеки**, чверть (26%) – відносної, а **8%** – у зоні небезпеки. Розширений індекс, який додатково враховує онлайн-ризики, позначені шляхи до укриття, аптечку в укритті та цькування через переселення, майже не відрізняється від базового – 4.18. Тобто нові індикатори загальної картини не змінюють.

Показник вищий, ніж у Львові у 2024 році (3.82), а частка дітей у зоні небезпеки близька (8% проти 10% у Львові). Водночас порівнювати ці значення варто обережно, оскільки учні Запоріжжя значно частіше обирали відповідь "мені нічого про це не відомо". На кожне запитання про небезпечну поведінку інших учнів її в середньому обирали 47% учнів Запоріжжя (у Львові – 14%), а на запитання про поведінку вчителів та інших працівників школи – 38% (у Львові – 9%) Такі відповіді в розрахунок індексу не входять. Проте і серед тих, кому відомо про такі випадки, учні Запоріжжя бачать небезпечну поведінку рідше: бійки та штовханину щодня або щотижня бачать 24% учнів, у Львові – 39%. Можна припустити, що це пов'язано з тим, що більшість учнів, які відвідують школу (88%), навчається змішано, тож частину навчального часу проводить удома онлайн і має менше нагод стати свідками конфліктів.

Загальний індекс безпеки в школі

Серед тих, хто навчається очно або змішано (n=763) за шкалою від 1 до 5, де 1 – небезпечне середовище, 5 – безпечне

4.15 ±0.05

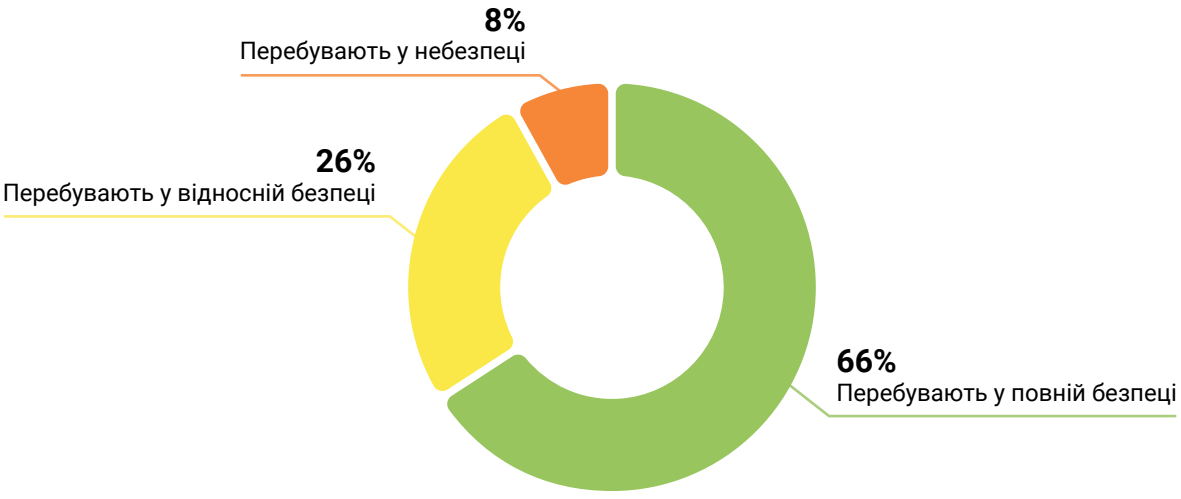
Базовий індекс
(зіставний з дослідженням у Львові)

4.18 ±0.05

Розширений індекс
(з індикаторами, специфічними для Запоріжжя)

Групи учнів за оцінкою рівня безпеки в школі

Серед тих, хто навчається очно або змішано (n=763) за базовим індексом: у небезпеці – від 1.00 до 2.99, у відносній безпеці – від 3.00 до 4.00, у повній безпеці – від 4.01 до 5.00

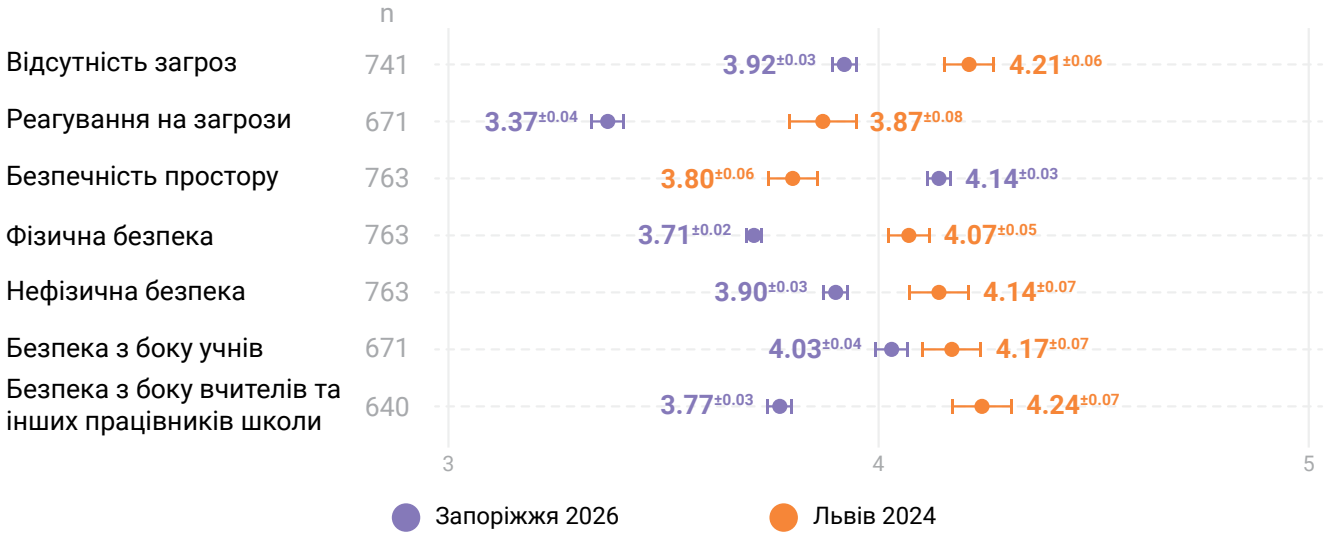
КОМПОНЕНТИ БЕЗПЕКИ: ВІДСУТНІСТЬ ЗАГРОЗ, РЕАГУВАННЯ ТА БЕЗПЕЧНІСТЬ ПРОСТОРУ

Серед трьох компонентів найвище учні оцінюють відсутність загроз (4.21 з 5), тобто небезпечну поведінку учнів і дорослих у школі вони бачать рідко. Реагування на загрози оцінено нижче (3.87), а найнижчу оцінку має безпечність простору (3.80). Фізична (4.07) і нефізична (4.14) безпека оцінені майже однаково.

У Львові найслабшим компонентом було реагування (3.37), а простір мав найвищу оцінку (4.14). У Запоріжжі реагування оцінено помітно вище, а простір – нижче. Нижча оцінка простору складається з конкретних елементів: охорону при вході у своїй школі назвали 50% учнів проти 90% у Львові, камери відеоспостереження – 38% проти 85%, роздільні роздягальні – 47% проти 74%. Водночас укриття (97% проти 92%) і туалети з надійними перегородками (89% проти 74%) учні Запоріжжя називають частіше.

Загальний індекс безпеки в школі

Серед тих, хто навчається очно або змішано (n=763) за шкалою від 1 до 5, де 1 – небезпечне середовище, 5 – безпечне

ОСОБИСТЕ ВІДЧУТТЯ СПОКОЮ

Особисте відчуття спокою учнів у школі становить **3.88 з 5**. Спокійно в школі почуваються 31% учнів, посередньо – 64%, неспокійно – 5%. Середнє значення трохи вище, ніж у Львові (3.79), але частка учнів, які почуваються спокійно, там була дещо більшою: спокійно почувалися 36%, посередньо – 57%, неспокійно – 7%. Спокій у школі тісно пов'язаний із загальним настроєм дитини, і що краще учні оцінюють свій емоційний стан за останній місяць, то спокійніше почуваються в школі.

Оцінка особистого відчуття спокою

Серед тих, хто навчається очно або змішано (n=759) показник поєднує відчуття спокою під час уроків, перерв і тривог у школі, у різних зонах школи та поруч із різними людьми: почуваються неспокійно – від 1.00 до 2.99, посередньо – від 3.00 до 4.00, спокійно – від 4.01 до 5.00

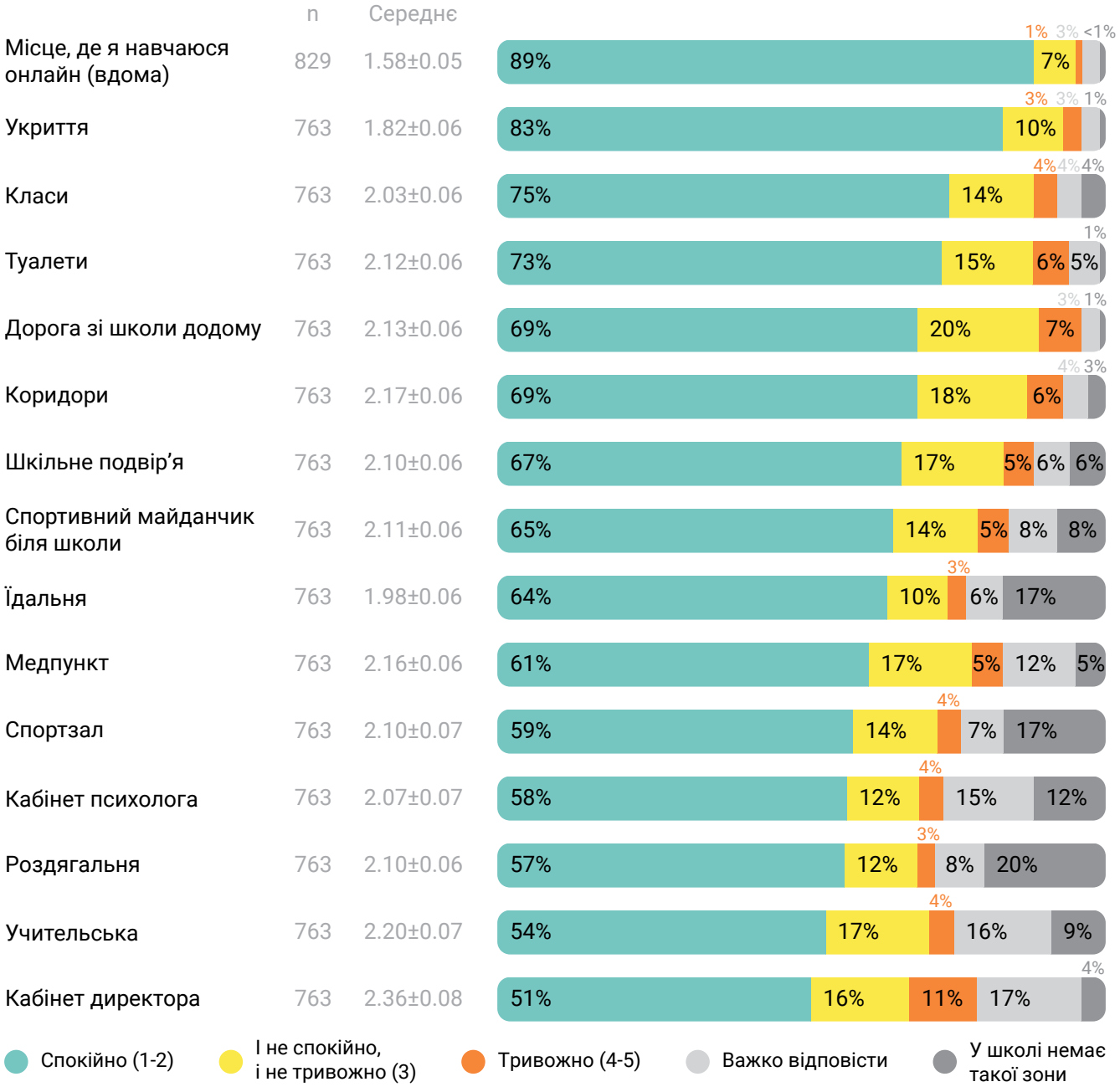

ВІДЧУТТЯ СПОКОЮ ТА ТРИВОГИ В РІЗНИХ ЗОНАХ ШКОЛИ

Більшість зон школи учні описують як спокійні. Найспокійнішим місцем є **укриття** – спокійно там почуваються 83% учнів, а для тих, хто навчається онлайн, – місце вдома, де вони навчаються (89%). Найбільше тривоги викликає **кабінет директора**, де тривожно почуваються 11% учнів, а ще 17% не змогли оцінити свій стан. У Львові кабінет директора також був найтривожнішим місцем (21%). Друге місце за часткою тривоги для учнів Запоріжжя посідає **дорога зі школи додому** – 7%. Водночас частина зон знайома не всім: роздягальні немає в школах 20% учнів, спортзалу та їдальні – 17%, а кабінет психолога та учительську кожен шостий не зміг оцінити.

Як учні почуваються в різних зонах школи

за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Дуже спокійно", 5 – "Дуже тривожно". Про місце, де навчаються онлайн, запитували тих, хто навчається дистанційно або змішано; про решту зон – тих, хто навчається очно або змішано. Вкажи, як почуваєшся в таких зонах школи:

ОЦІНКИ БЕЗПЕКИ В ОСНОВНИХ ГРУПАХ ДІТЕЙ

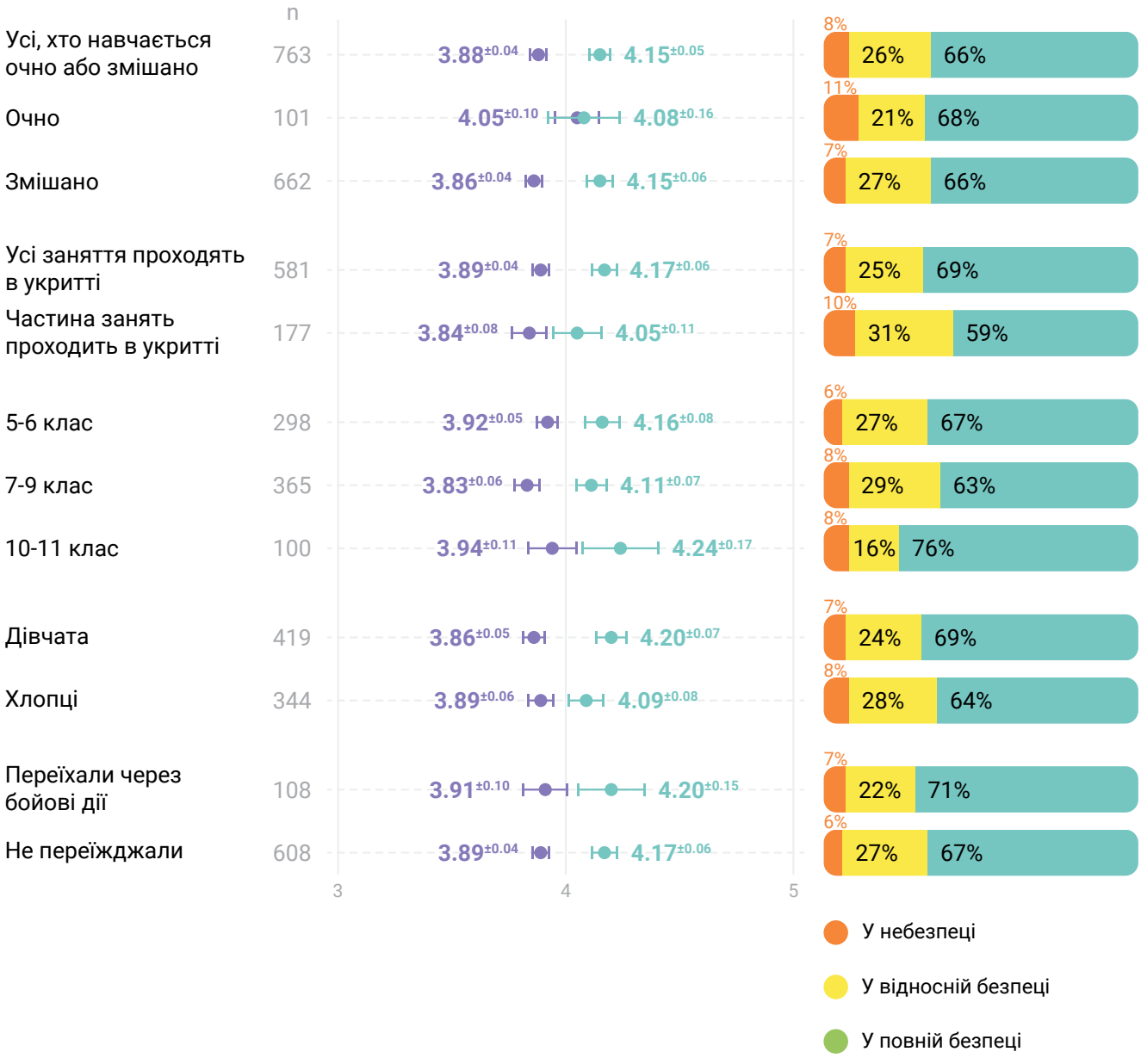
Оцінка безпеки майже не різниться залежно від формату навчання (4.08 серед тих, хто навчається лише очно, і 4.15 серед тих, хто навчається змішано), і ця різниця статистично не підтверджується. Натомість учні, у яких усі заняття проходять в укритті, оцінюють безпеку дещо вище (4.17), ніж ті, у кого в укритті проходить лише частина занять (4.05).

Найвищу оцінку дають старшокласники (4.24 у 10-11 класах проти 4.16 у 5-6 і 4.11 у 7-9 класах). Вони також рідше за молодших обирають відповідь "мені нічого про це не відомо" – у 36% випадків проти 46% у 5-6 класах. Дівчата оцінюють безпеку дещо вище, ніж хлопці (4.20 і 4.09). Ці відмінності статистично значущі, але невеликі. Учні, родини яких переїхали через бойові дії, оцінюють безпеку так само, як ті, хто не переїжджав (4.20 і 4.17). Особисте відчуття спокою найвище серед тих, хто навчається лише очно, – 4.05 проти 3.86 серед тих, хто навчається змішано.

Оцінка рівня безпеки та особистого відчуття спокою в основних групах учнів

Серед тих, хто навчається очно або змішано (n=763)

за шкалою від 1 до 5, де 1 – небезпечне середовище, 5 – безпечне.

ЩО НАЙСИЛЬНІШЕ ПОВ'ЯЗАНЕ З ВІДЧУТТЯМ БЕЗПЕКИ

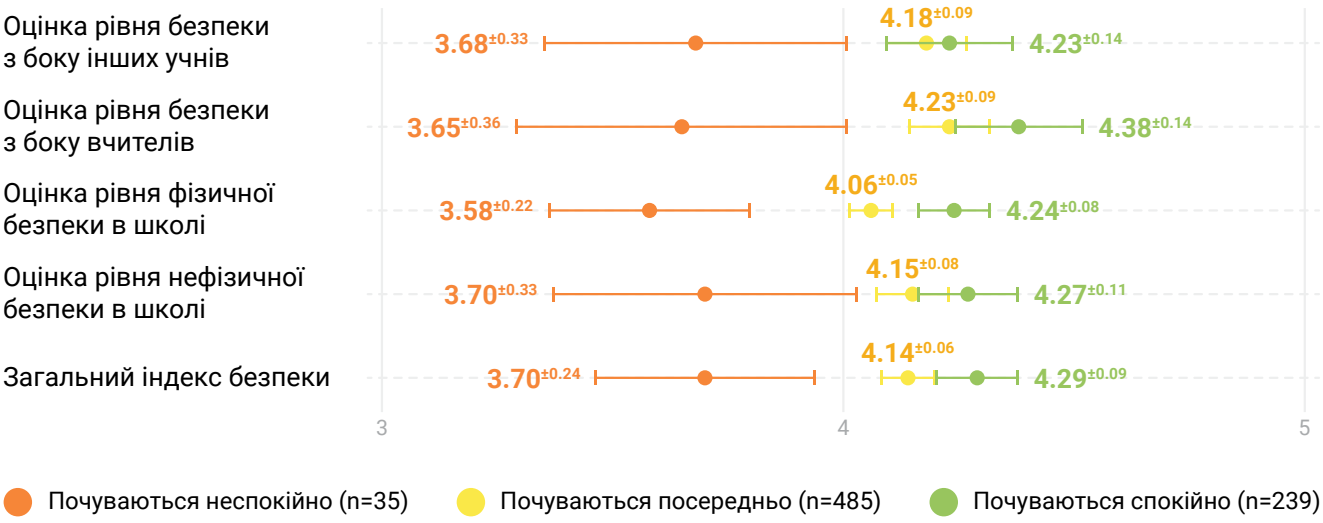
Як і у Львові, що вище учні оцінюють безпеку в школі, то спокійніше вони там почуваються. Серед тих, хто почувається в школі неспокійно, загальний індекс безпеки становить 3.70, серед тих, хто почувається посередньо, – 4.14, а серед тих, хто почувається спокійно, – 4.29. Група учнів, які почуваються неспокійно, нечисленна (n=35), тому її показники мають орієнтовний характер.

Відчуття спокою тісніше пов'язане з **фізичною безпекою**, ніж із нефізичною, а з поведінкою вчителів і з поведінкою учнів – однаковою мірою. У Львові з відчуттям безпеки тісніше була пов'язана нефізична безпека, а поведінка вчителів – тісніше, ніж поведінка учнів. Ще тісніше, ніж з оцінкою шкільного середовища, спокій у школі пов'язаний з емоційним станом дитини: з емоціями впродовж навчального дня, здатністю справлятися зі страхом і труднощами та настроєм за останній місяць. Досвід переміщення, як і у Львові, з відчуттям спокою не пов'язаний.

Оцінка рівня безпеки в розрізі груп за особистим відчуттям спокою

Серед тих, хто навчається очно або змішано (n=763)

за шкалою від 1 до 5, де 1 – небезпечне середовище, 5 – безпечне; групи учнів – за особистим відчуттям спокою: неспокійно – від 1.00 до 2.99, посередньо – від 3.00 до 4.00, спокійно – від 4.01 до 5.00

ФІЗИЧНІ УМОВИ ШКОЛИ ТА БЕЗПЕКА ПІД ЧАС ПОВІТРЯНИХ ТРИВОГ

Розділ описує, які засоби безпеки є в школах, якими є укриття та умови в них, як школи забезпечують базові потреби під час відключень і як діють під час повітряної тривоги – у школі, вдома та на онлайн-уроці. Окремо розглянуто дорогу до школи і позашкільних занять, яка в розповідях батьків, освітян і громадських організацій постає найвразливішою ланкою дня дитини, а також те, як діти почуваються під час тривоги і після відбою.

Джерела: опитування учнів; інтерв'ю з дітьми; фокус-групи з учителями, керівниками шкіл, батьками, психологами ГО, менеджерами ГО та представниками органів місцевого самоврядування

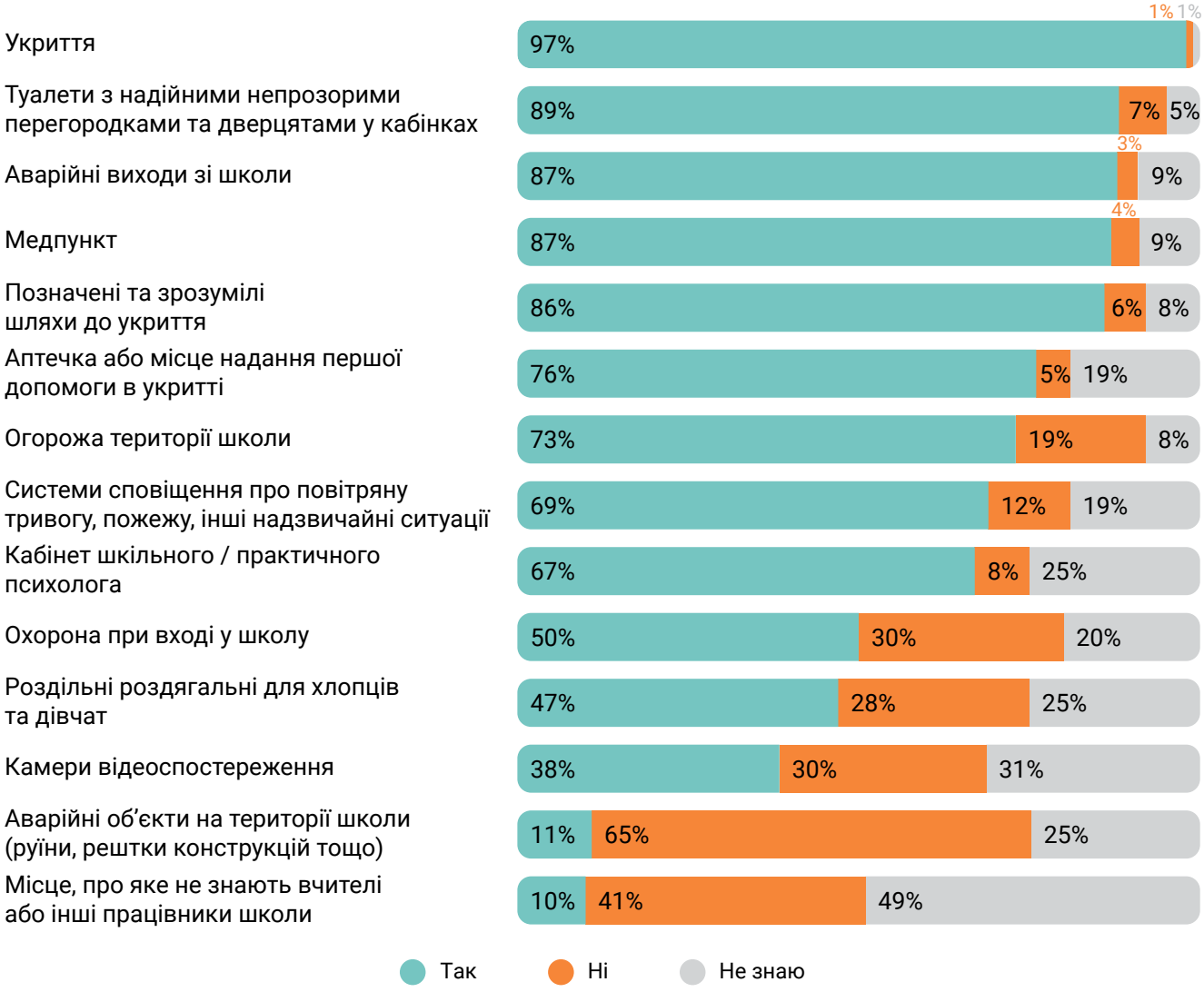
НАЯВНІСТЬ ЗАСОБІВ БЕЗПЕКИ У ШКОЛІ

За даними опитування, майже всі учні, які навчаються очно або змішано, знають про **укриття** у своїй школі (97%). Більшість також називає туалети з надійними перегородками (89%), аварійні виходи та медпункт (по 87%) і позначені шляхи до укриття (86%). Найрідше учні вказують **охорону при вході** (50%), роздільні роздягальні для хлопців і дівчат (47%) та **камери відеоспостереження** (38%).

Помітна частина учнів не обізнана з тим, що є в їхній школі: про камери не знають 31%, про кабінет психолога і роздільні роздягальні – по 25%, про системи сповіщення та аптечку в укритті – по 19%. Кожен десятий (10%) зазначив, що в школі є місце, про яке не знають дорослі, а 11% – що на території школи є аварійні об'єкти.

Наявність засобів безпеки у школі

Серед тих, хто навчається очно або змішано (n=763). Вкажи, що з переліченого присутнє у твоїй школі

Батьки, які брали участь у якісному модулі дослідження, обізнані з тим, як школа забезпечує безпеку дітей, насамперед з облаштуванням укриття і порядком дій під час тривоги. Інформацію вони отримують **системно**: на батьківських зборах, у батьківських і дитячих чатах, на сайті школи, а за бажанням можуть оглянути укриття особисто. Тож вони знають, чи є в укритті зв'язок і чи чують діти, що відбувається нагорі.

> *У нас в школі кожен представник батьківського комітету або громадськості може прийти, директорка проводить екскурсію навіть по укриттю, показує які локації, де всі навчаються, де харчуються і так далі. Тільки бажання батьків, хочуть дізнатися, будь ласка", – фокус-група з батьками.*

> *У школі укриття взагалі розташоване на глибині 7 метрів під землею. Там є Інтернет, є зв'язок, діти не чують те, що відбувається зверху, тобто якісь вибухи, прильоти, діти того не чують, не мають цієї нагрузки", – фокус-група з батьками.*

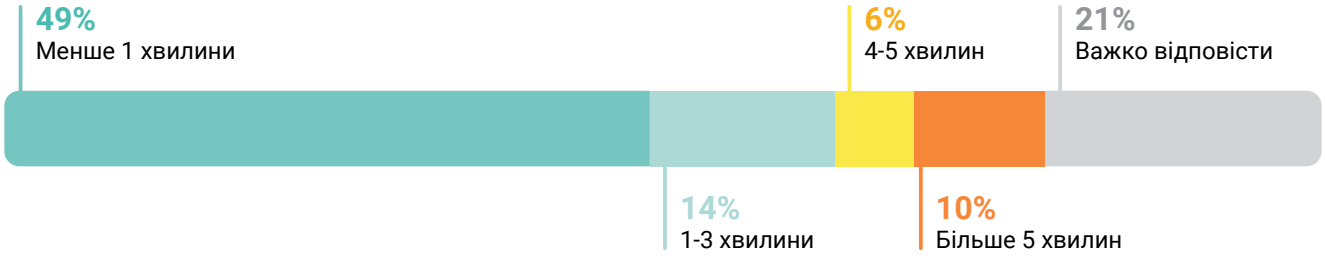
УКРИТТЯ: ДОСТУПНІСТЬ, УМОВИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДЛЯ НАВЧАННЯ

Серед тих, хто має в школі укриття, але навчається в ньому не постійно, майже половина (49%) дістається до укриття менш ніж за хвилину, ще 14% – за 1-3 хвилини. Більше 5 хвилин дорога займає в 10% учнів, а кожен п'ятий (21%) не зміг оцінити час.

Умови в укриттях учні оцінюють переважно позитивно. Найкраще – наявність туалету (97% "так" або "радше так"), можливість продовжувати навчання (96%) і чистоту (95%). Найчастіше бракує **місця для всіх** (19% "ні" або "радше ні"), питної води (17%) та зв'язку чи інтернету (16%). Про місткість і зв'язок говорять і керівники шкіл, за словами яких від розміру укриття залежить, скільки дітей можуть навчатися очно одночасно, а інтернет в укриттях довелося облаштовувати окремо.

Час дороги від класу до укриття

Серед тих, хто навчається очно або змішано, має у школі укриття і навчається в ньому не постійно (n=176)
Скільки часу займає дорога від твого класу до укриття?

Умови в укритті школи

Серед тих, хто навчається очно або змішано і має у школі укриття (n=743)
Оціни умови в укритті твоєї школи

За словами учасників якісного модуля, укриття шкіл різняться за типом, місткістю та умовами. Найкраще облаштованими представники органів місцевого самоврядування вважають **протирадіаційні укриття**, збудовані за типовими проєктами Міністерства освіти і науки. Такі підземні школи мають однакову площу й кількість кабінетів, розраховані на кілька сотень учнів і відрізняються лише оформленням; якщо дітей більше, ніж передбачає проєкт, директори облаштовують додаткові навчальні приміщення, а завдяки грантам і співпраці з міжнародними організаціями – навчальні та STEM-лабораторії. Крім того, укриттями можуть користуватися не лише учні, а й мешканці мікрорайону. Захист у них забезпечують:

- розташування нижче рівня землі, за якого діти не чують, що відбувається назовні, і герметичні двері, що дають змогу повністю закрити приміщення в разі загрози;
- кілька входів і окремий аварійний вихід;
- запаси питної та технічної води і всього необхідного для перебування в укритті кілька днів;
- сучасна вентиляція, відеоспостереження та пожежна сигналізація.

> *Коли діти знаходяться в протирадіативному укритті, то все те, що знаходиться зверху там не чутно. Підземна школа, вона побудована на 7 метрів вниз. Далі, вона облаштована по всіх вимогах ДБНа 2023-го року по захисних спорудах", – фокус-група з представниками органів місцевого самоврядування.*

Діти, які навчаються очно, **забезпечені шкільним харчуванням**, а в протирадіаційних укриттях для цього облаштовані окремі приміщення з обладнанням для підігрівання їжі. Для молодших школярів, за спостереженнями психологів, обід у школі став однією з найприємніших частин дня, яку вони охоче обговорюють удома.

> *Але найбільша радість, найбільша позитивна емоція в школі – це харчування. Це прям такий великий плюс, пригода. Що буде? Коли у моєї дитини з'явився телефон, він щодня присилає фотографію того, що він сьогодні їв. І потім ввечері детальний розбір, що там було, що сподобалось, що не сподобалося", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

Інакше виглядають **найпростіші укриття**. Вони дають змогу навчатися очно, але мають обмеження, які називають учителі й керівники шкіл:

- **місткість**: таке укриття може вміщувати лише кілька десятків осіб, тож школа не може навчати всіх дітей одночасно і чергує класи;
- **тіснота**: парти стоять близько одна до одної, розсадити дітей для групової роботи неможливо, і учням складніше зосередитися;
- **облаштування**: навіть велике укриття, яке ще не осучаснене, потребує ремонту і зонування, щоб дітям і вчителям було комфортно;
- **технічний стан**: несправності в системах укриття можуть тимчасово повернути школу до дистанційного формату, як-от на час ремонту вентиляції.

> *Так, звісно, укриття є, воно маленьке, воно надзвичайно надійне, але воно старенького такого формату, після, звісно капітального ремонту, але воно невеличке. Тому, звісно з розміщенням дітей є деякі проблеми, але головне, що вони вчаться в безпечних умовах", – фокус-група з керівниками шкіл.*

> *З цього року ми розпочали працювати очно, тобто нам побудували таке укриття. Але ми пропрацювали буквально два тижні, тому що в нас дуже погано працює вентиляція і допрацьовують робітники зараз для того, щоб ми знову змогли вийти в очний формат", – фокус-група з вчителями.*

СТАН ПРИМІЩЕНЬ, ЧИСТОТА ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШКОЛИ ПІД ЧАС ВІДКЛЮЧЕНЬ

Стан шкільних приміщень і подвір'я більшість учнів оцінює як хороший або дуже хороший (71%), поганим його вважають лише 3%. Ще вищі оцінки має чистота – завжди або майже завжди чисто, за словами 86% учнів.

Під час відключень світла більшість учнів має в школі доступ до працюючого туалету (81%), води (79%) та освітлення (74%), рідше – до інтернету чи зв'язку (56%) і гарячої їжі (53%). Відсутність доступу до цих речей називає меншість – від 5% до 17%, а про гарячу їжу майже третина (31%) не знає.

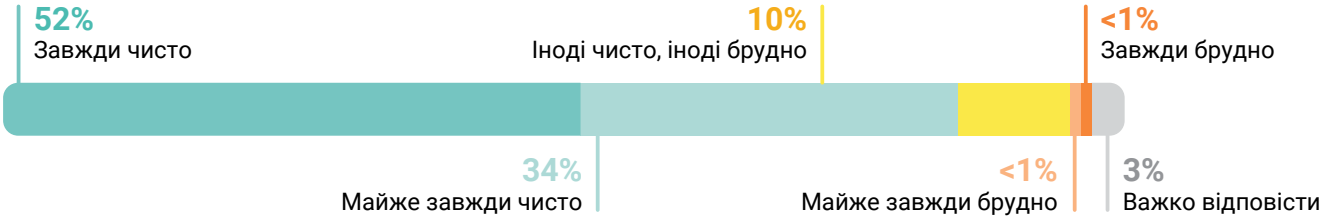
Стан ремонту приміщень і подвір'я

Серед тих, хто навчається очно або змішано (n=763). Оціни стан ремонту приміщень у школі та шкільного подвір'я:

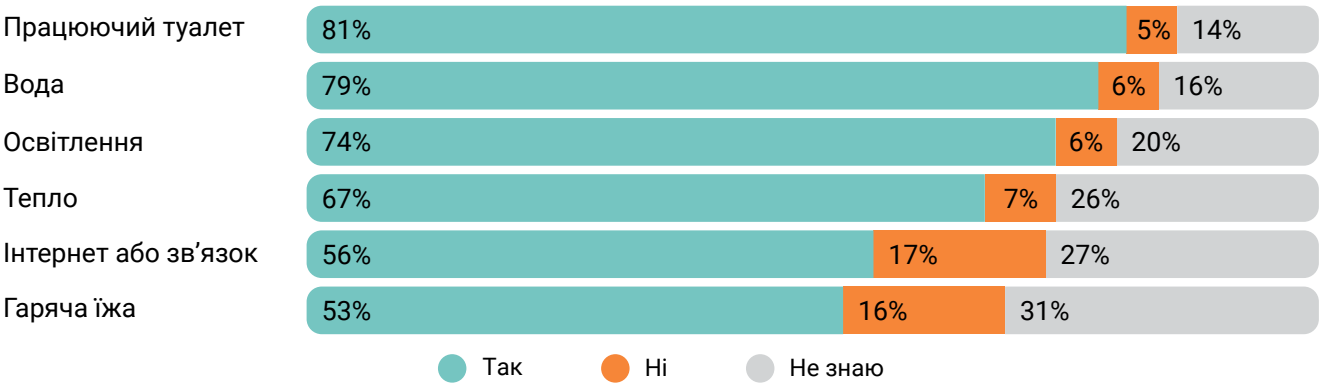
Чистота у школі та на подвір'ї

Серед тих, хто навчається очно або змішано (n=763). Наскільки чисто у школі та на шкільному подвір'ї?

Доступ до базових речей у школі під час відключень світла

Серед тих, хто навчається очно або змішано (n=763). Чи є у школі доступ до таких речей, коли вимикають світло?

З оцінками учнів узгоджується погляд представників органів місцевого самоврядування, які **головною потребою для безпеки шкіл називають саме укриття, а підготовку до відключень оцінюють як достатню.** Від початку повномасштабного вторгнення заклади освіти отримали генератори від благодійних організацій і з міського, обласного та державного бюджетів і мають системи безперебійного живлення. Школи, які працюють як Пункти незламності, мають також **резервне опалення**, що дає змогу використовувати їх для обігріву в разі тривалих відключень. Водночас резервне живлення не розв'язує всіх побутових проблем, і, як розповідають учителі, навіть школа з генераторами може на день перейти на дистанційне навчання, якщо в районі немає води.

> *Далі, майже в кожному закладі освіти, який є у нас "Пунктом незламності", у нас є не тільки альтернативні джерела живлення електричної енергії, а в нас є і альтернативні джерела опалення", – фокус-група з представниками органів місцевого самоврядування.*

КОНТРОЛЬ ДОСТУПУ, ПОБУТОВІ РИЗИКИ ТА ДОПОМОГА В РАЗІ ПОГІРШЕННЯ САМОПОЧУТТЯ

Порушення контролю доступу та побутові ризики учні описують як нечасті. Серед тих, хто стикався з такими ситуаціями, завжди або часто сторонні люди могли легко потрапити до школи за словами 17% учнів, з приміщення можна було непомітно вийти – 13%, їжа в їдальні виглядала несвіжою – 18%.

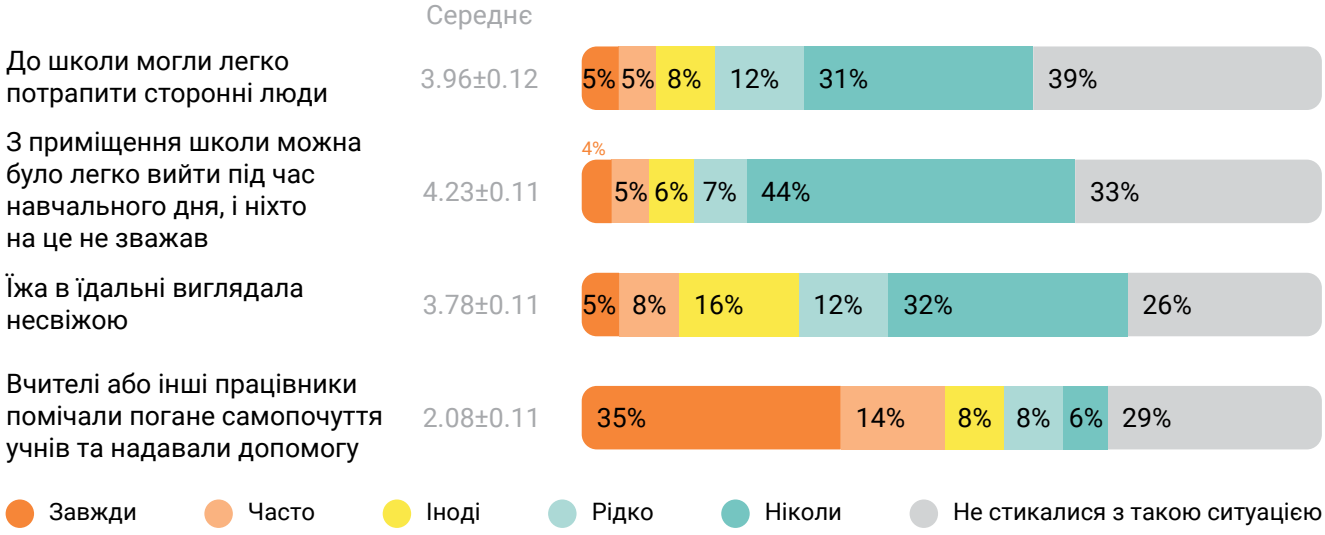
Допомогу в разі поганого самопочуття учні оцінюють позитивно – серед тих, хто стикався з такими випадками, 69% кажуть, що вчителі або інші працівники завжди або часто помічали це й допомагали.

Контроль доступу, побутові ризики та допомога в разі погіршення самопочуття

Серед тих, хто навчається очно або змішано (n=763)

Середнє значення – серед тих, хто стикався з ситуацією, за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Завжди", 5 – "Ніколи"

Оціни, як часто траплялися такі ситуації протягом останнього року

ДІЇ ШКОЛИ ТА ДОСВІД ДІТЕЙ ПІД ЧАС ПОВІТРЯНОЇ ТРИВОГИ

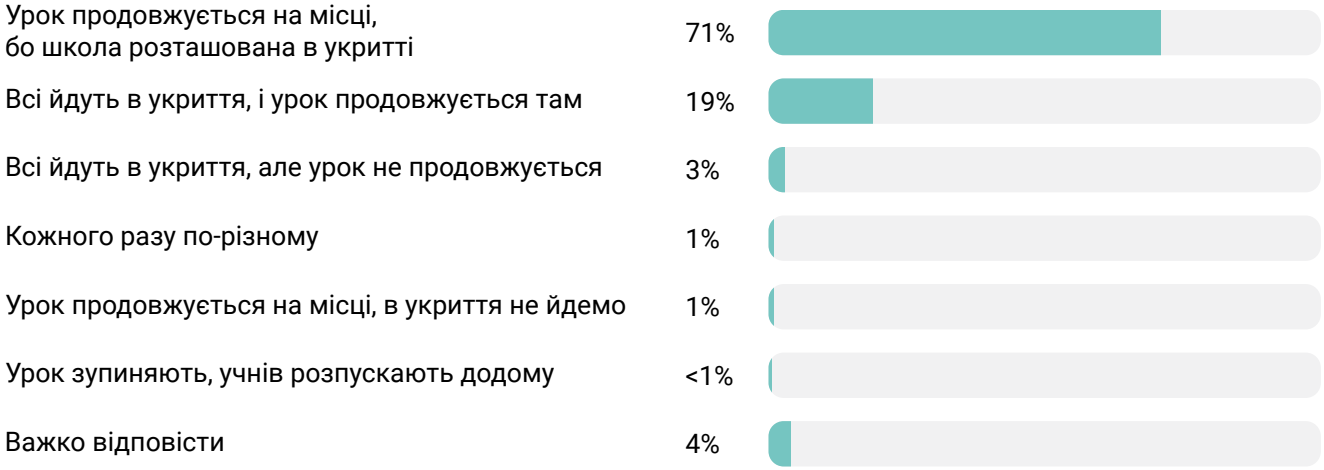
Для більшості учнів повітряна тривога не перериває навчання. Так, у 71% уроки продовжуються на місці, бо школа розташована в укритті, ще 19% разом із класом йдуть в укриття і продовжують урок там. Урок зупиняється без продовження в 3% учнів, а додому відпускають лише в окремих випадках.

Серед учнів, які навчаються в укритті не постійно і стикалися з тривогою під час уроку, дві третини (67%) кажуть, що вчителі завжди або часто одразу зупиняли урок і вели учнів в укриття. Без нагляду дорослих під час тривоги учні залишалися рідко (завжди або часто – 8% серед тих, хто стикався з такою ситуацією). Ці дані узгоджуються з описами керівників шкіл, учителів і самих учнів, за якими навчання в укриттях триває незалежно від тривоги.

Що відбувається у школі, коли починається повітряна тривога

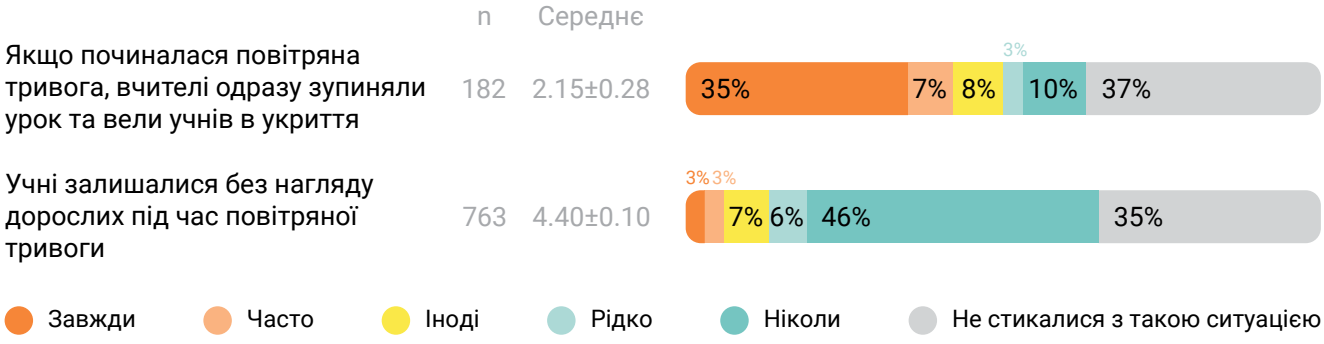
Серед тих, хто навчається очно або змішано (n=763)

Що зазвичай відбувається у твоїй школі, коли починається повітряна тривога?

Реакція дорослих під час повітряної тривоги у школі

Серед тих, хто навчається очно або змішано; перше твердження – серед тих, хто навчається в укритті не постійно. Середнє значення – серед тих, хто стикався з ситуацією, за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Завжди", 5 – "Ніколи". Оціни, як часто траплялися такі ситуації протягом останнього року

Зі слів дорослих учасників якісного модуля, дії школи під час повітряної тривоги залежать від того, яке в неї укриття:

- **Школи, де весь освітній процес проходить в укритті.** За словами керівників шкіл, окремого порядку дій під час тривоги тут немає, і діти від початку до завершення занять, зокрема в групі продовженого дня і на гуртках, перебувають в укритті, урок триває без змін, а сигналу вони не чують. Учителі й адміністрація стежать за безпековою ситуацією через новини в телефонах. Самі учні таких шкіл підтверджують цю картину й кажуть, що вони навіть не знають, коли починається тривога, тож вона минає для них непомітно.

> *Дивіться, укриття – це справді дуже безпечне місце, діти навчаються. У нас, я думаю, у всіх так. Діти нічого не відчувають, не чують. Ми*

самі як уроки проводимо, так само, як на ролі вчителів, ми цього не відчуваємо, звичайно", – фокус-група з керівниками шкіл.

> *Ми нічого не робимо, ми навіть не знаємо, коли воно починається, тому що у нас підземна школа, і все в безпеці, ми далі продовжуємо уроки", – інтерв'ю з ученицею 10 класу.*

- **Школи з найпростішими укриттями,** де чутно вибухи. Як розповідають вчителі, на перший план тут виходить стан дітей. Навчання при цьому не зупиняється, але за потреби звичний формат уроку змінюють – дорослі залишаються поруч і переключають увагу дітей на розмови, ігри та дихальні вправи. Там чергує медична сестра, працює соціально-психологічна служба, а для дитини, яка реагує особливо гостро, може бути облаштована спокійна кімната, де їй приділяють більше уваги.

> *Якщо в мене урок, то у мене не припиняється освітній процес, як такий, ми поруч з дітьми, я і асистент, але ми намагаємося трішечки якось дітей розвантажити, розрадити, про щось поговорити, заспокоїти. Діти знають дуже багато різних вправ і ми можемо там і співати, і грати в різні ігри, і просто дихальну гімнастику робити", – фокус-група з вчителями.*

Попри різні умови, учні в інтерв'ю описують укриття як місце, де тепло, є їжа й вода, що узгоджується з їхніми загалом позитивними оцінками умов в укриттях в опитуванні.

Батьки довіряють тому, як школа діє під час тривоги, і пояснюють цю довіру **зрозумілими правилами та постійним інформуванням.** Під час тривоги школа не відпускає дітей без дорослого, класний керівник увесь день перебуває з класом, батьки отримують сповіщення про початок і завершення занять і самі повідомляють, що дитина дісталася додому. Школа фіксує, коли дитину передали під її відповідальність, і для батьків це гарантія, що дитина не залишиться без нагляду. Це правило самі діти знають і сприймають його як турботу про свою безпеку, тож чекають в укритті, доки по них прийдуть батьки або інші дорослі, яким родина це дозволила.

> *Звісно, коли я привожу дитину до школи, я розписуюсь, що дитина моя тут і нікуди її не випустять без мене. Це для мене теж дуже важливо, бо я знаю, що дитина нікуди не піде. Якщо заняття закінчено і тривога, я знаю, що дитину не випустять. І це мені дуже подобається", – фокус-група з батьками.*

> *Приходять батьки. Самого не відпустять, тому що є загрози і мало що з дитиною може трапитись", – інтерв'ю з учнем 8 класу.*

Порівнюючи школу з домом, де дитина залишається сама, **батьки вважають безпечнішою школу,** хоча й усвідомлюють, що будь-яка безпека зараз відносна.

> *Ви знаєте, я навіть не хвилююся, коли дитина в школі… Тут в гімназії набагато безпечніше, ніж вдома, коли він сам", – фокус-група з батьками.*

ДОРОГА ДО ШКОЛИ ТА ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАНЯТЬ

Якщо саму школу дорослі описують як відносно захищене місце, то **дорога до неї залишається найвразливішою частиною дня дитини,** бо на цьому відрізку відповідальність школи вже закінчилася, а батьки не можуть постійно бути поруч. Ця тема звучала в розмовах з батьками, освітянами, громадськими організаціями та психологами, і кожна група бачить її зі свого боку:

- **Батьки** називають дорогу до школи і назад своєю головною тривогою. Родини, які живуть поруч зі школою, відпускають дітей пішки, а ті, чия школа далеко, щодня відвозять і забирають їх. Під час самостійних переміщень батьки тримають із дитиною постійний зв'язок, а шкільні правила дозволяють дитині, яку тривога застала дорогою, повернутися додому або прийти до шкільного укриття.

> *І так як вже 10 клас, то вона зі школи йде самостійно, але постійно знаходиться зі мною на телефоні, на зв'язку. Тобто відзвон вийшла зі школи і прийшла в Центр. Це постійно ми на зв'язку з нею, а вже на зворотному дорозі я намагаюся забирати її з роботи", – фокус-група з батьками.*

- **Керівники шкіл** звертають увагу на ризики, що виникають під час переходу між навчальними змінами. Якщо повітряна тривога збігається з часом, коли одні учні завершують заняття, а інші мають їх розпочати, трапляється, що батьки забирають дітей і йдуть із ними вулицею під час тривоги, наражаючи їх на небезпеку. Відповідальність за такі рішення керівники покладають на батьків.

> *А ті учні, які знаходяться в укритті, скажу, що тільки в нас в перезмінку ось тут можуть виникати питання, коли лунає повітряна тривога, а батьки приходять за дітьми. Тобто тут вже відповідальність за батьками, чому вони приходять забирати дітей додому під час тривоги і йти з ними по вулиці. Такі є теж батьки", – фокус-група з керівниками шкіл.*

- **Учителі** щодня добираються до школи незалежно від безпекової ситуації, зокрема через місця, де раніше були влучання, і наголошують, що облаштоване укриття не знімає питання, як до нього дістатися.

> *Тобто от зробили вам укриття, виходимо на щодень. А як ми будемо туди добиратися? Як ми будемо туди їхати, коли над головою вже літають ФПВ? І в мене був такий випадок, коли я собі забила навіть коліна, тому що в мене все це над головою", – фокус-група з вчителями.*

- **Громадські організації** бачать, що батьки не відпускають дітей навіть до шкіл в укриттях і на заходи, а тривалі поїздки через усе місто для дітей практично неможливі. Тому організації самі виїжджають туди, де живуть діти, і працюють поруч з укриттями.

> *Ми намагаємося виїжджати самостійно в ті райони, де живуть діти. Наприклад, якщо з однією громадою працюємо, ми виїжджаємо до цієї громади, там працюємо з дітьми, яким дійти туди або добратися недалеко, і виїжджаємо. Тобто, якщо діти будуть їхати через все місто, то це буде мало життєздатно", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.*

- **Психологи** зауважують, що побоювання батьків щодо безпеки дороги позначаються й на регулярності занять з фахівцями, і через ці ризики родини іноді пропускають заняття або відмовляються від них.

Самі учні, за даними опитування, оцінюють дорогу зі школи додому спокійніше, ніж описують її дорослі: спокійно на дорозі почуваються 69% учнів, які навчаються очно або змішано, тривожно – 7%. Ця оцінка однакова в різних вікових групах. Водночас у Львові дорогу зі школи учні оцінювали як найспокійнішу зону (спокійно там почувалися 85%, тривожно – 3%).

Діти в інтерв'ю підтверджують, що коротка і звична дорога до школи сама по собі занепокоєння не викликає і напруженою стає лише через повітряні тривоги й атаки. Правило, про яке говорять батьки, діти знають і застосовують: за загрози перед виходом залишаються в безпечному місці до відбою, а якщо тривога застала дорогою, самі вирішують, повертатися додому чи йти до шкільного укриття. Школярі називають шлях до школи чи позашкільних занять місцем, де їм найменш спокійно через тривоги й атаки.

> *Коли перед тим, як піти до школи, починається тривога, якщо дуже небезпечно і дуже велика загроза в БПЛА, нам кажуть залишатися в безпечних місцях, доки не закінчиться тривога і можна буде нормально піти до школи", – інтерв'ю з ученицею 10 класу.*

> *Небезпечно себе почуваю, коли йду до школи або на дзюдо. (…) Коли тривога або прильот, ми часто йдемо в підвал", – інтерв'ю з учнем 6 класу.*

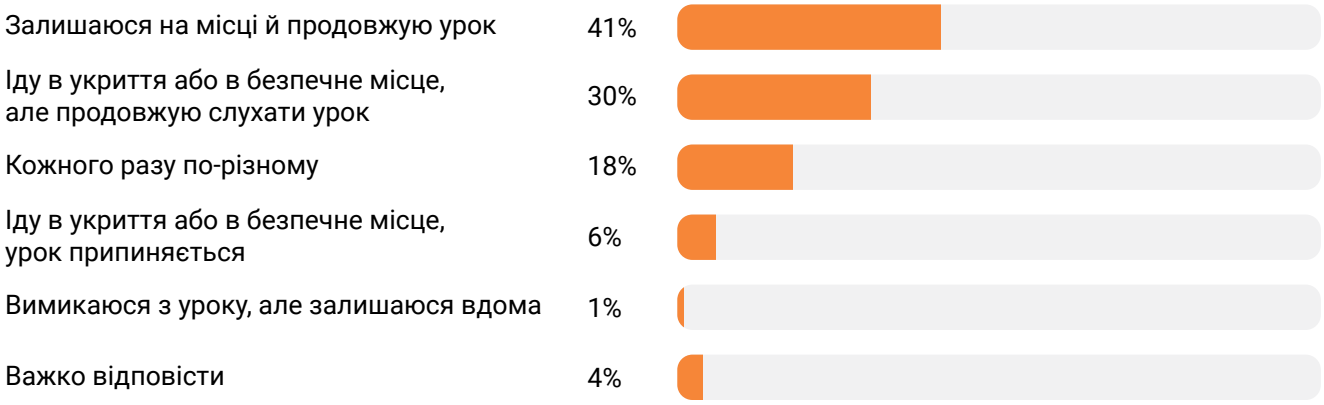
ПОВІТРЯНА ТРИВОГА ПІД ЧАС ОНЛАЙН-УРОКУ

Під час тривоги на онлайн-уроці учні найчастіше залишаються на місці й продовжують урок (41%) або переходять в укриття чи безпечне місце, продовжуючи слухати урок (30%). Повністю припиняють урок і йдуть у безпечне місце 6%, а кожен шостий (18%) діє щоразу по-різному. Серед учнів, які стикалися з тривогою під час онлайн-уроку, 58% кажуть, що вчитель завжди або часто зупиняв заняття і повідомляв про тривогу.

Дії під час тривоги на онлайн-уроці

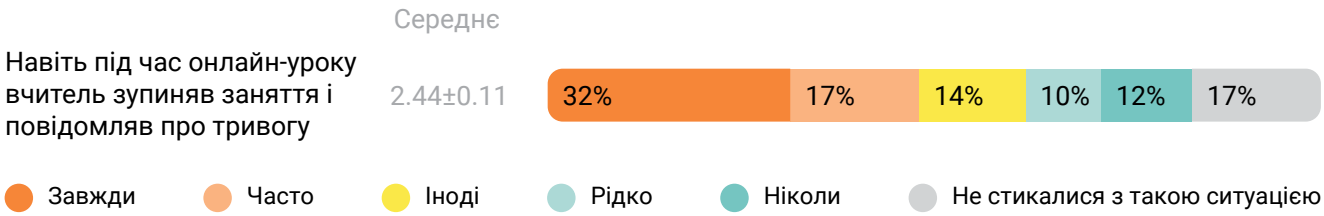
Серед тих, хто навчається дистанційно або змішано (n=829)

Що ти зазвичай робиш, коли тривога починається під час онлайн-уроку вдома?

Реакція вчителя на тривогу під час онлайн-уроку

Серед тих, хто навчається дистанційно або змішано (n=829). Середнє значення – серед тих, хто стикався з ситуацією, за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Завжди", 5 – "Ніколи". Оціни, як часто траплялися такі ситуації протягом останнього року

Для дітей на дистанційному навчанні кожна школа має **затверджений алгоритм дій під час тривоги,** і представники органів місцевого самоврядування, керівники шкіл, вчителі та батьки описують його однаково. Учитель оголошує про тривогу і дає дітям час перейти в безпечне місце, а дитина може перервати участь в уроці і повернутися до нього пізніше; пропущені матеріали залишаються доступними. Для молодших школярів школа домовляється з батьками про присутність дорослого поруч. Батьки вважають цей порядок найкращим можливим у нинішніх умовах. Його так само описують і діти, які навчаються вдома, розповідаючи, що на перехід учитель дає від однієї до п'яти хвилин, а пропущене можна опрацювати самостійно в онлайн-класі.

> *"Ми преривали урок і казали, повітряна тривога, будь ласка, перейдіть в безпечне місце. Давали декілька хвилин, поки діти переходили, навіть хтось в коридорі сидів між двома стінами і говорили, що "тут поганий інтернет, я буду без камери", таке було", – фокус-група з вчителями.*

За словами представників органів місцевого самоврядування та керівників шкіл, межа відповідальності школи в такому форматі чітко визначена, бо **безпечне місце вдома обирає родина.** На початку року батьки, які обирають дистанційне навчання, підписують заяву, якою погоджуються з алгоритмом дій школи і відповідають за безпеку дитини під час тривоги. Перевірити, чи перейшла дитина в безпечне місце, школа не може: учитель бачить лише, що дитина від'єдналася від уроку, а про умови вдома може судити хіба що з камери. Тож безпека дитини залежить від того, як облаштоване житло і чи є поруч дорослий. Діти це усвідомлюють і самі вирішують, чи йти в безпечне

місце, від'єднуючись від уроку, коли чують вибухи чи бачать повідомлення про реальну загрозу, і залишаючись на уроці під час звичайної тривоги.

> *Ми проговорюємо про те, що безпечне місце визначене родиною. Тобто, кожна родина безпосередньо сама визначає, куди дитина переходить під час повітряної тривоги", – фокус-група з представниками органів місцевого самоврядування.*

> *Ми фізично не можемо цього перевірити. Ми можемо бачити тільки, що дитина від'єдналася. Далі відповідальність вже за батьками. Яке місце вони для дитини визначили", – фокус-група з керівниками шкіл.*

> *У нас багато хто залишається під час тривоги на уроках і мало хто йде в укриття, тому вчителі нам нічого не кажуть, чому ми залишилися. Але вони нас попереджають, щоб ми, якщо що, пішли до безпечного місця", – інтерв'ю з ученицею 10 класу.*

Самі діти помічають, що часу, який дає вчитель, вистачає не завжди, а під час вибухів урок може зупинитися лише на хвилину-дві. Повертатися до скасування уроків на кожну тривогу вони не хочуть, бо так складно засвоювати матеріал, тож бачать вихід у тому, щоб на перехід до укриття давали більше часу.

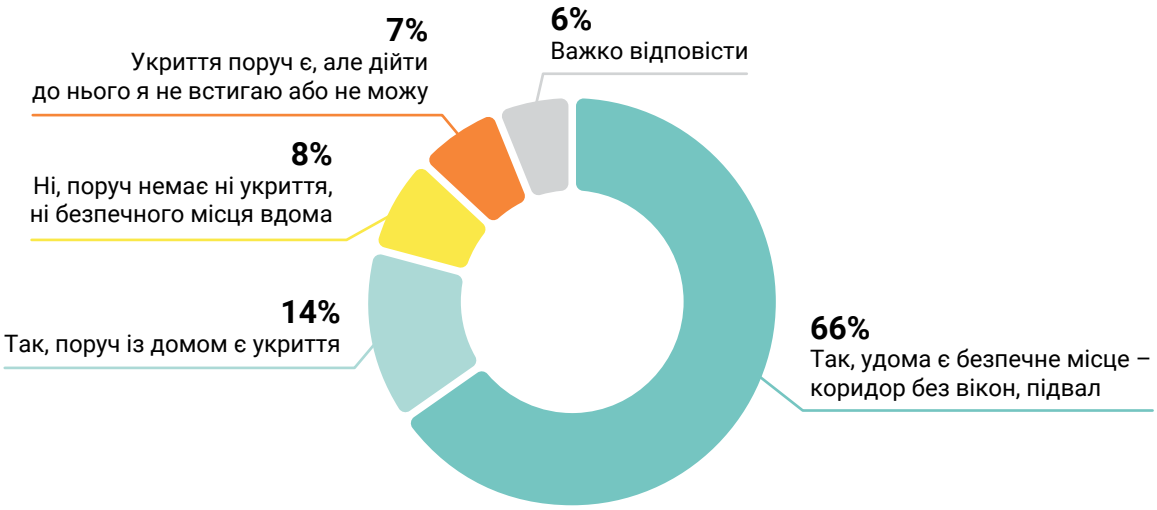
> *Раніше було так, якщо повітряна тривога, то немає уроків, але це не дуже зручно, тому що як вчити матеріал, якщо немає взагалі уроків. Ось, наприклад, я би хотіла, напевно, щоб пролунала повітряна тривога, дали б хоча б 10 хвилин перейти в безпечне місце, тому що не всі за хвилину, деякі з учнів взагалі йдуть до укриттів, тому що страшно", – інтерв'ю з ученицею 8 класу.*

БЕЗПЕЧНЕ МІСЦЕ ВДОМА ПІД ЧАС ПОВІТРЯНОЇ ТРИВОГИ

Більшість учнів має безпечне місце вдома: у 66% це коридор без вікон чи підвал, у 14% – укриття поруч із домом. Водночас **15% учнів не мають куди піти під час тривоги:** у 7% укриття поруч є, але дійти до нього вони не встигають або не можуть, а 8% не мають ні укриття, ні безпечного місця вдома.

Безпечне місце вдома під час тривоги

Чи є в тебе вдома безпечне місце (укриття, підвал, коридор без вікон), куди можна піти під час тривоги?

Коли під час тривоги дитина вдома сама, батьки підтримують її безпеку на відстані: тримають зв'язок, стежать за інформацією про атаки і заспокоюють дитину телефоном. Діти вже вміють самостійно відстежувати таку інформацію, але це не захищає їх від страху, коли небезпека поруч, і **дистанційна підтримка батьків у такі моменти має свої межі.**

> *Летить, стріляє. Що в цей момент? Звісно, на зв'язку з дитиною. Звісно намагаєшся заспокоювати, слідкуєш ці телеграм-канали, що куди летить, відстежуєш. Діти, мені здається, всі вже діти навчені, знаємо всі канали, куди можна подивитися, щоб зрозуміти, наскільки актуально. Але дитина панікує, особливо, коли прильоти поряд. І дуже важко потім виводити дитину з цього стану", – фокус-група з батьками.*

Діти в інтерв'ю описують домашню безпеку так само, як і учні в опитуванні, називаючи безпечним місцем коридор, ванну кімнату чи кімнату без вікон, а також укриття біля будинку. Туди йдуть лише тоді, коли загроза стає відчутною, – чути вибухи або з'являються повідомлення про активну загрозу. Цього правила діти дотримуються й тоді, коли залишаються вдома самі, однак деякі виходити самостійно до укриття біля дому бояться, тож перечікують небезпеку в коридорі.

> *Якщо зриви, то йду, а якщо просто тривога, то не йду", – інтерв'ю з ученицею 5 класу.*

> *Не на кожну тривогу. Коли вибухає, тоді ми йдемо в безпечну кімнату і там сидимо, перечікуємо, коли все закінчиться", – інтерв'ю з ученицею 6 класу.*

> *В коридор, тому що не хочу, страшно виходити одній з дому", – інтерв'ю з ученицею 8 класу.*

ЗНАННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ТА СТАН ДИТИНИ ПІД ЧАС ПОВІТРЯНОЇ ТРИВОГИ

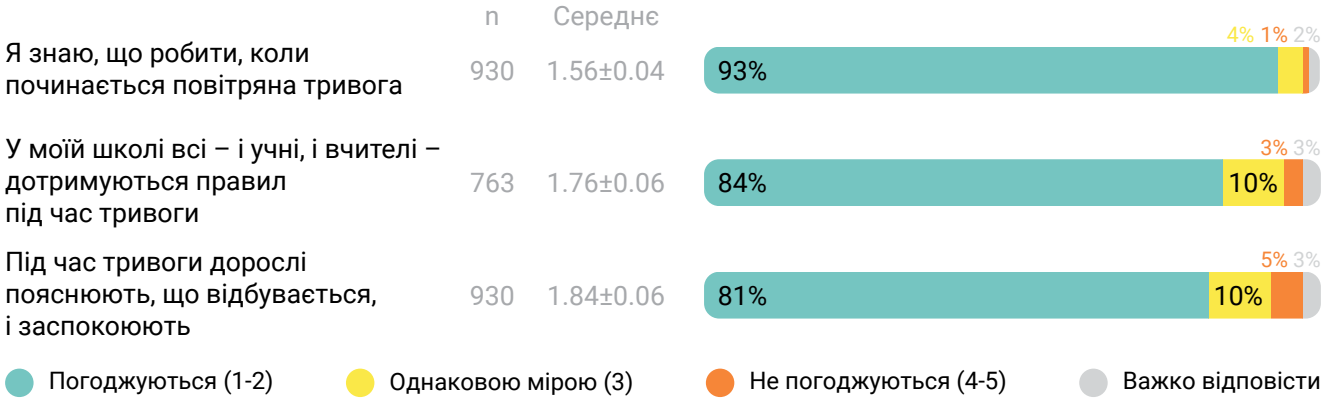
Майже всі учні (93%) знають, що робити, коли починається повітряна тривога. Більшість також погоджується, що в їхній школі всі дотримуються правил під час тривоги (84%) і що дорослі пояснюють, що відбувається, та заспокоюють (81%).

Найспокійніше учні почуваються одразу після відбою тривоги (83%), під час онлайн-уроку (82%) і на перервах у школі (81%). Найменше спокою – під час повітряних тривог: у школі спокійно почуваються 63% учнів, удома – 65%, тривожно – 9% і 8% відповідно. Спокій під час тривоги в школі однаковий в учнів, які навчаються в укритті постійно, і тих, хто переходить туди лише під час тривоги (63% і 62%).

Знання правил безпеки під час тривоги

за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Повністю погоджуюся", 5 – "Взагалі не погоджуюся"

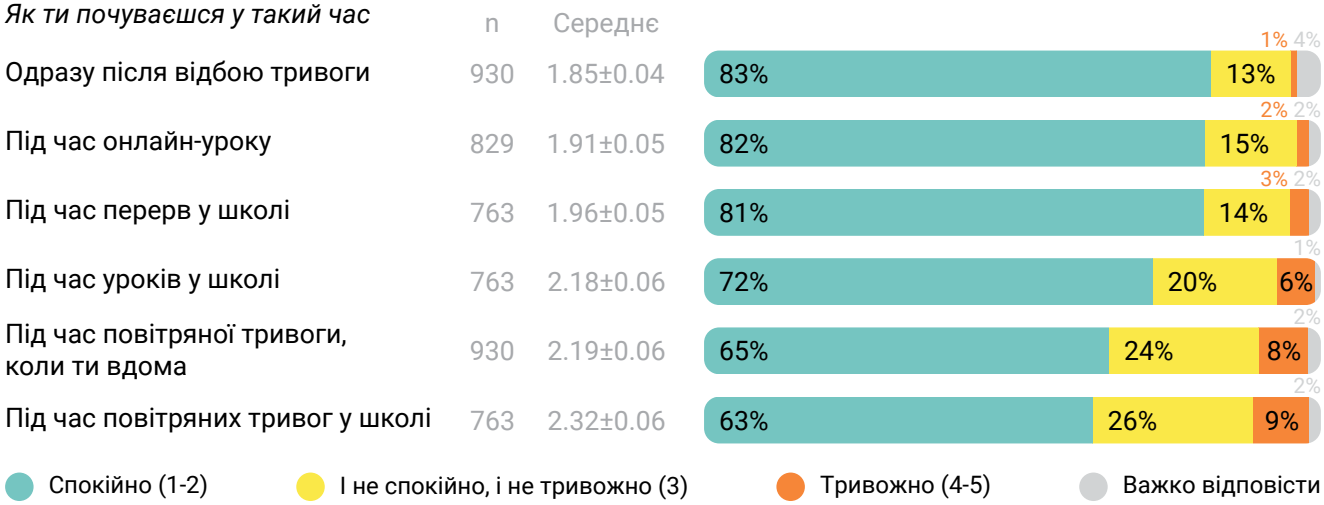
Оціни міру своєї згоди з такими твердженнями

Як діти почуваються в різні моменти дня

за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Дуже спокійно", 5 – "Дуже тривожно"

Як ти почуваєшся у такий час

Учасники якісного модуля зазначають, що сам сигнал повітряної тривоги для дітей Запоріжжя **майже втратив значення,** адже тривога в місті лунає дуже часто, і, за словами психологів, діти на неї не реагують. Лякає їх те, що відбувається після сигналу: робота протиповітряної оборони, звуки дронів і вибухів, особливо вночі вдома. Таку саму різницю описують і самі діти, які звичайну тривогу сприймають як буденність, до якої звикли за роки війни, а хвилюються, коли чують вибухи.

> *Буквально там у серпні шістнадцятого, по-моєму, була відсутність в день, не було тривоги майже чотири години. І це нонсенс для Запоріжжя, тому що таке вже давно такого не було. І діти зараз не особливо на це реагують", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

Це я, скоріше, зі власного досвіду зі своїм сином ділюсь, бо він реагує саме вдома, саме вночі, якщо чує. Окрім того, що додається до тривоги, ще відповідні інші дії, інша робота, ППО і так далі. Скоріше лякається навіть не самої тривоги, а те, що одразу за нею йде", – фокус-група з психологами громадських організацій.

Якщо прям чую вибухи, то це трішки стрьомно. А якщо просто, то що поробиш. Такі наші реалії, на жаль. Мені, звичайно, не все одно, але я вже звик. Четвертий рік вже так навчаюся, чи п'ятий", – інтерв'ю з учнем 8 класу.

Реакція дітей залежить також від їхнього досвіду і від того, де вони перечікують тривогу:

- **діти, які, за спостереженнями психологів, пережили влучання** або інший небезпечний момент, сприймають сигнал як нагадування про пережите, і він викликає в них страх; молодші школярі розповідають, що під час тривоги вдома їм стає страшно;

- **у школах в укриттях,** за словами вчителів, діти реагують спокійно, бо не чують, що відбувається назовні; реакцію можуть викликати сповіщення про загрозу на телефонах, але до паніки вона не доходить;

Єдине, що в дітей спрацьовують телефони, теж оповіщення про повітряну тривогу. Якщо летять КАБи, вони гучно на це реагують, але таких, що панічні атаки, такого не було", – фокус-група з вчителями.

- **у найпростіших укриттях,** де чутно вибухи, реакції дітей різні, і вчителі пояснюють це темпераментом і накопиченою втомою. Учителі знають, як реагує кожна дитина, і підтримують її відповідно, визнаючи, що й самі реагують по-різному; дітям стає легше, коли є змога обговорити почуте.

По-різному реагують. Так, як ми дорослі, всі ми це бачимо, по-різному на це реагуємо, бо всі ми трішечки з різним темпераментом, у кожного з нас вже батарейка, скажімо так, працює по-різному і всім нам непросто. Тому вже кожен класний керівник або кожен вчитель, якщо це не новоприбулі діти, ми вже знаємо, приблизно, які в кого можуть бути реакції", – фокус-група з вчителями.

Або коли чули вибухи, і після вибухів вже підключилися до уроку і чули сигнали швидких чи пожежних машин, то ці речі ми обговорювали обов'язково. І, Ви знаєте, ось діти проговорюючи, маючи можливість проговорити ці речі, які їх тривожать, вони менше хвилюються", – фокус-група з вчителями.

Після відбою діти відчувають полегшення і спокій, бо небезпека минула, – це узгоджується з тим, що одразу після відбою спокійно почуваються 83% учнів. Проте після вибухів повернутися до уроку буває складно, і дітям потрібен певний час, щоб заспокоїтися й знову продовжити навчання.

Я можу потім відходити десь хвилини 10-15 від цього, що було. Я заспокоюсь, а потім вже приєднуюся", – інтерв'ю з ученицею 6 класу.

ФІЗИЧНЕ ТА ЕМОЦІЙНЕ САМОПОЧУТТЯ ДИТИНИ

Розділ присвячено тому, як діти почуваються: фізичному самопочуттю й настрою за останній місяць, емоціям упродовж навчального дня та здатності справлятися зі страхом і труднощами. Погляд учнів доповнено спостереженнями психологів про те, з чим діти приходять по допомогу і що залишається поза увагою дорослих, а також даними про спілкування з однокласниками та відчуття самотності.

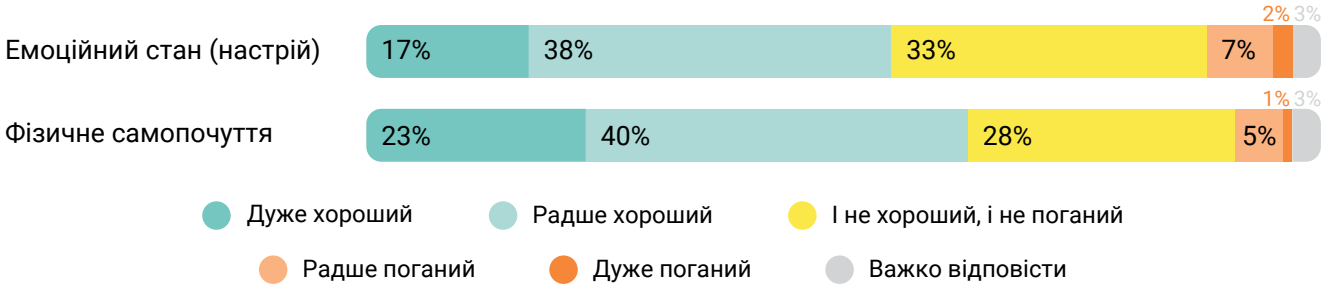
Джерела: опитування учнів; фокус-група з психологами ГО; інтерв'ю з дітьми

ОЦІНКА ФІЗИЧНОГО САМОПОЧУТТЯ ТА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЗА ОСТАННІЙ МІСЯЦЬ

Фізичне самопочуття за останній місяць учні оцінюють краще, ніж емоційний стан: хорошим або дуже **хорошим фізичний стан вважають 63%** учнів, **настрій – 55%**. Поганим фізичний стан називають 6% учнів, емоційний – 9%. Старші учні оцінюють настрій гірше за молодших (хорошим його вважають 62% учнів 5-6 класів і 46% учнів 10-11 класів).

Знання правил безпеки під час тривоги

за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Повністю погоджуюся", 5 – "Взагалі не погоджуюся"
Оціни міру своєї згоди з такими твердженнями

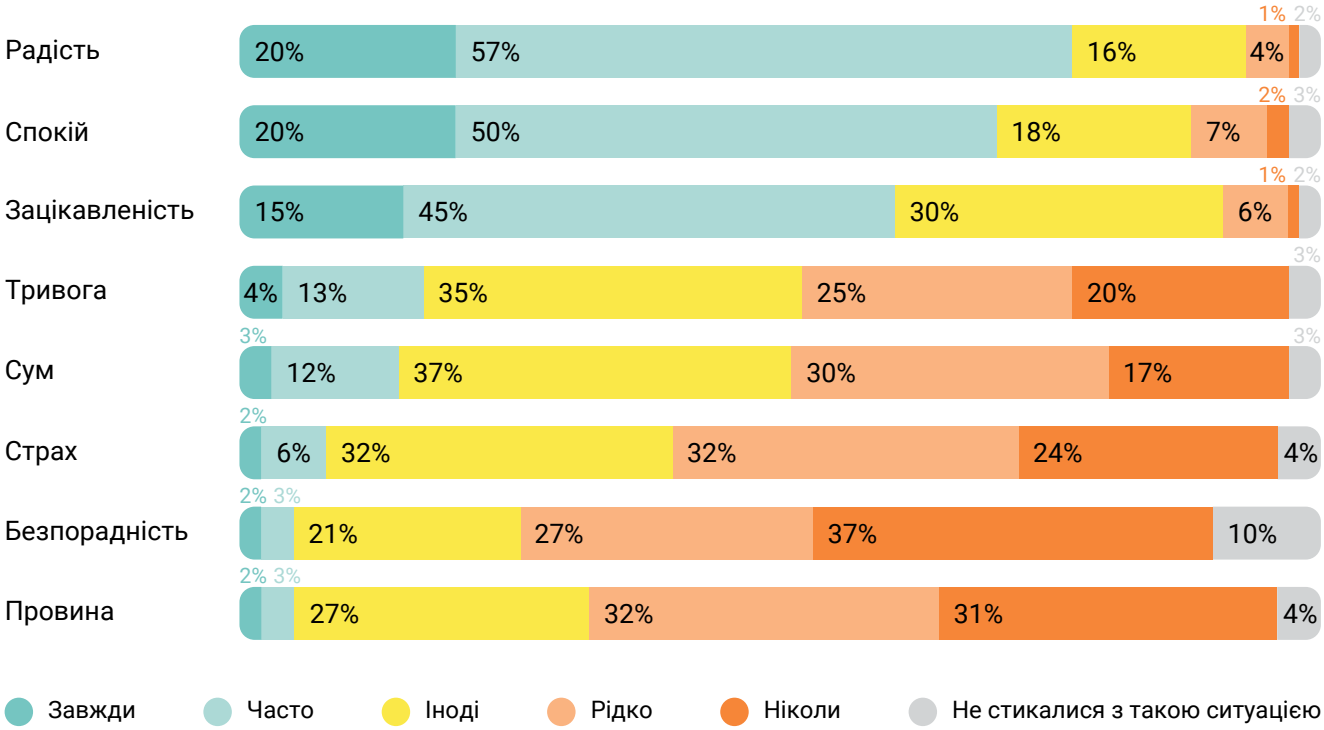

ЕМОЦІЇ ДИТИНИ ВПРОДОВЖ НАВЧАЛЬНОГО ДНЯ

Позитивні емоції впродовж навчального дня переважають: завжди або часто радість відчувають 77% учнів, спокій – 70%, зацікавленість – 60%. Негативні емоції постійними є для меншості: тривогу завжди або часто відчувають 17%, сум – 15%, страх – 8%, безпорадність і провину – по 5%. Водночас приблизно третина учнів іноді відчуває страх, тривогу чи сум. Дівчата частіше за хлопців постійно відчувають тривогу (21% проти 13%), а старші учні рідше за молодших відчувають радість (завжди або часто – 87% учнів 5-6 класів і 67% учнів 10-11 класів).

Емоції впродовж навчального дня

Як часто ти відчуваєш такі емоції впродовж навчального дня?

Психологи, які брали участь у якісному модулі, описують емоційний стан дітей як **напружений**. Накопичений стрес проявляється в протилежних формах поведінки: одні діти стають надмірно активними, інші замикаються в собі. Спільне для обох випадків те, що діти переживають страх і тривогу, але не мають способів із ними впоратися, а разових занять у школах, на думку фахівчинь, недостатньо, щоб такі навички закріпилися, адже для цього **потрібна регулярна робота з дітьми**.

> *З власного досвіду скажу, і з індивідуальних консультацій, і з групових, бачу, в принципі, одну і ту ж саму тенденцію, що це як різні полюси, з одного боку є гіпер збудженість, тобто такі дуже, навіть сказала б, гіперактивні діти. Вони прям виплескують всю свою енергію, якщо можна так сказати. А з іншого боку, як інший полюс, ми бачимо навпаки замкнених дітей", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

За словами психологів, **те, що дитина переживає, часто залишається прихованим від дорослих.** Молодші діти не можуть пояснити свій стан, а підлітки свідомо не розповідають про труднощі батькам і вчителям, особливо коли проблема пов'язана з родиною, і діляться лише з друзями. Фахівчині пов'язують це з поширеним серед підлітків уявленням, що вразливість і прохання про допомогу є ознакою слабкості. Ці переживання видно зі змін у поведінці, реакціях, сні, зовнішності, а в найсерйозніших випадках – із самоушкодження.

> *Загалом підлітки не діляться цим з вчителями чи з батьками, тим паче, якщо вони є причиною цього стану. Вони діляться в основному з друзями і з тим вузьким колом людей, якому можуть довіритися. І це дуже, до речі, можна простежити по тому, як людина себе поводить в колективі, що вона каже, навіть якщо вона намагається це приховувати і думає, що ніхто не помічає, але це дуже помітно", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

З ЧИМ ДІТИ ПРИХОДЯТЬ ДО ПСИХОЛОГІВ

Найчастіше діти та родини звертаються до психологів через **тривожність після пережитих обстрілів і труднощі в спілкуванні.** Друге фахівчині вважають прямим наслідком тривалого навчання вдома, пояснюючи, що діти, які довго не мали живого спілкування з однолітками, не вміють взаємодіяти в колективі, і це особливо помітно, коли психологи працюють у школах в укриттях. У різному віці брак живого спілкування проявляється по-різному:

- **молодші школярі,** які не відвідували дитячий садок, важко вливаються в колектив, а серед проявів стресу психологи називають і затримку мовленнєвого розвитку, тож таким класам, на їхню думку, потрібна додаткова підтримка, зокрема асистенти вчителя;

- **підлітки** звикли до письмового спілкування, де є час обдумати відповідь, тож бояться говорити вголос у класі, соромляться бути в центрі уваги і переживають, як їх сприйме новий колектив після переходу до іншої школи чи повернення до очного навчання;

- **діти з особливими освітніми потребами,** чиї труднощі під час дистанційного навчання дорослі могли не помітити вчасно, соромляться того, що не встигають, уникають відповідей і просять залишити їх на онлайн-навчанні.

> *І здебільшого – це проблеми в комунікації, які викликані тим, що діти перебувають вдома більшу частину часу, навчаються онлайн і є частина дітей, які не мають ніяких соціальних комунікацій. Зараз в Запоріжжі відкриваються підземні школи, ми туди виїжджаємо, ми спілкуємося з дітьми. Я бачу на власні очі, які можуть виникати проблеми, коли діти не можуть спілкуватися один з одним через те, що певний проміжок часу вони не мали соціального досвіду", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

> *Бо багато хто каже, страшно розмовляти в класі, тому що звикли розмовляти в телефоні. Спілкування – це письмове, або голосовими, коли ти можеш подумати і немає цієї спонтанності в спілкуванні, то це викликає певний такий страх, багато всяких опасінь, які можна ще в контекст соціальної тривожності вписати", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

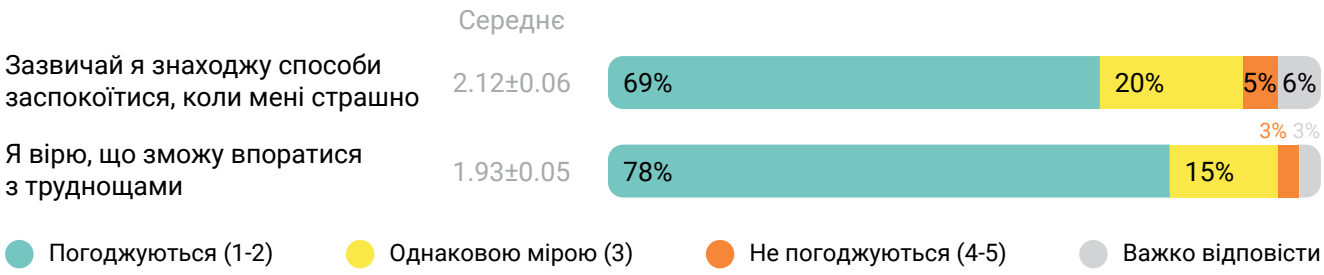
ЯК ДИТИНА СПРАВЛЯЄТЬСЯ ЗІ СТРАХОМ І ТРУДНОЩАМИ

Більшість учнів позитивно оцінює власну здатність справлятися з труднощами: 78% вірять, що впораються з ними, а 69% знаходять способи заспокоїтися, коли їм страшно. Не погоджуються з цим лише 3% і 5% відповідно. Ці оцінки однакові в різних вікових групах, у дівчат і хлопців. Що вище учні оцінюють свою здатність справлятися з труднощами, то спокійніше вони почуваються в школі.

Здатність справлятися зі страхом і труднощами

за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Повністю погоджуюся", 5 – "Взагалі не погоджуюся"

Оціни міру своєї згоди з такими твердженнями

Ці оцінки підтверджують і інтерв'ю, у яких діти розповідають про власні способи заспокоїтися, насамперед про переключення уваги на творчість, читання, ігри чи телефон. Іншим джерелом підтримки є близькі – батьки і друзі, з якими можна поговорити або переписуватися. Старші і молодші школярі спираються на неї по-різному: старші розповідають, що справляються самостійно і просто чекають, доки страх мине, тоді як молодші, коли не можуть заспокоїтися самі, кличуть на допомогу батьків.

СПІЛКУВАННЯ З ОДНОКЛАСНИКАМИ ТА ВІДЧУТТЯ САМОТНОСТІ

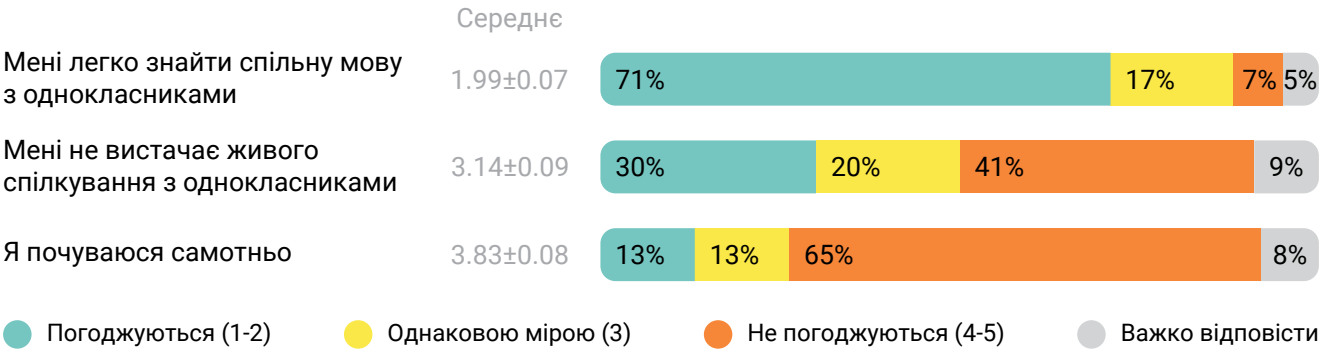
Більшість учнів легко знаходить спільну мову з однокласниками (71%), самотньо почуваються 13%. Браку живого спілкування з однокласниками не відчувають 41%, тоді як 30% погоджуються, що їм його бракує.

Спілкування поза уроками помітно різниться залежно від формату навчання. Наживо щодня або кілька разів на тиждень спілкуються 60% учнів, які навчаються змішано, і лише 20% тих, хто навчається дистанційно; майже половина дистанційних учнів (45%) поза уроками наживо з однокласниками не спілкується ніколи. **Самотньо серед дистанційних учнів почуваються 18%, серед тих, хто навчається змішано, – 12%.** Найпоширенішим каналом спілкування для всіх є листування – щодня в чатах і месенджерах спілкуються 45% учнів.

Спілкування з однокласниками та відчуття самотності

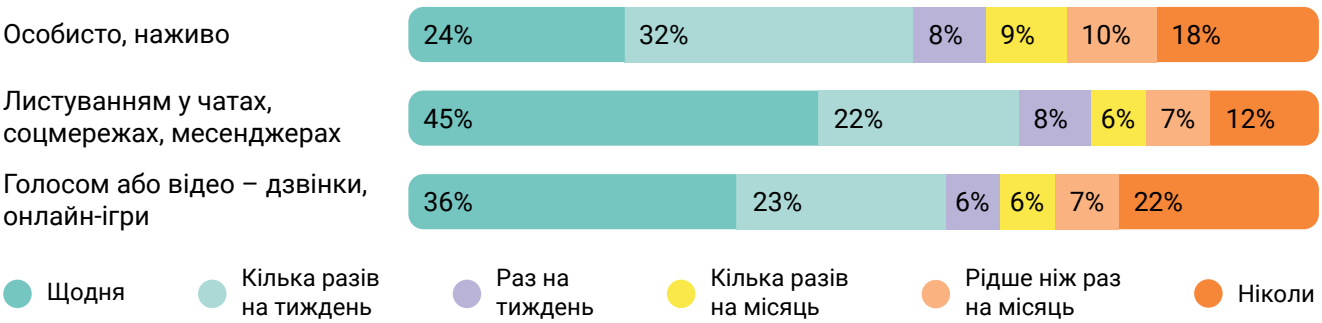
за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Повністю погоджуюся", 5 – "Взагалі не погоджуюся"

Оціни міру своєї згоди з такими твердженнями

Частота спілкування з однокласниками поза уроками

Як часто ти спілкуєшся з однокласниками поза уроками?

ВІДНОСИНИ ТА ВЗАЄМОДІЯ У ШКОЛІ

Розділ описує шкільний клімат – як до дітей ставляться в школі, поруч із ким їм спокійно, як часто учні бачать неприйнятну поведінку інших учнів і дорослих та як у школі реагують на конфлікти й цькування. Окремо показано ставлення до дітей, які переїхали через війну, і готовність самих учнів говорити про те, що їм неприємно.

Джерела: опитування учнів; інтерв'ю з дітьми; фокус-групи з учителями, керівниками шкіл та представниками органів місцевого самоврядування

ШКІЛЬНИЙ КЛІМАТ: СТАВЛЕННЯ, СПРАВЕДЛИВІСТЬ І ВІДЧУТТЯ ПРИНАЛЕЖНОСТІ

Більшість учнів відчуває, що до них добре ставляться в школі (77%), і почувається частиною свого класу навіть під час онлайн-навчання (70%). Справедливість вирішення конфліктів оцінено нижче (з тим, що всі конфлікти в школі вирішуються справедливо, погоджуються 56%, а 11% не погоджуються). Відчуття приналежності до класу слабше в тих, хто навчається лише дистанційно, – 58% проти 71% серед тих, хто навчається змішано.

Ставлення, справедливість і відчуття приналежності

за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Повністю погоджуюся", 5 – "Взагалі не погоджуюся"

Оціни міру своєї згоди з такими твердженнями

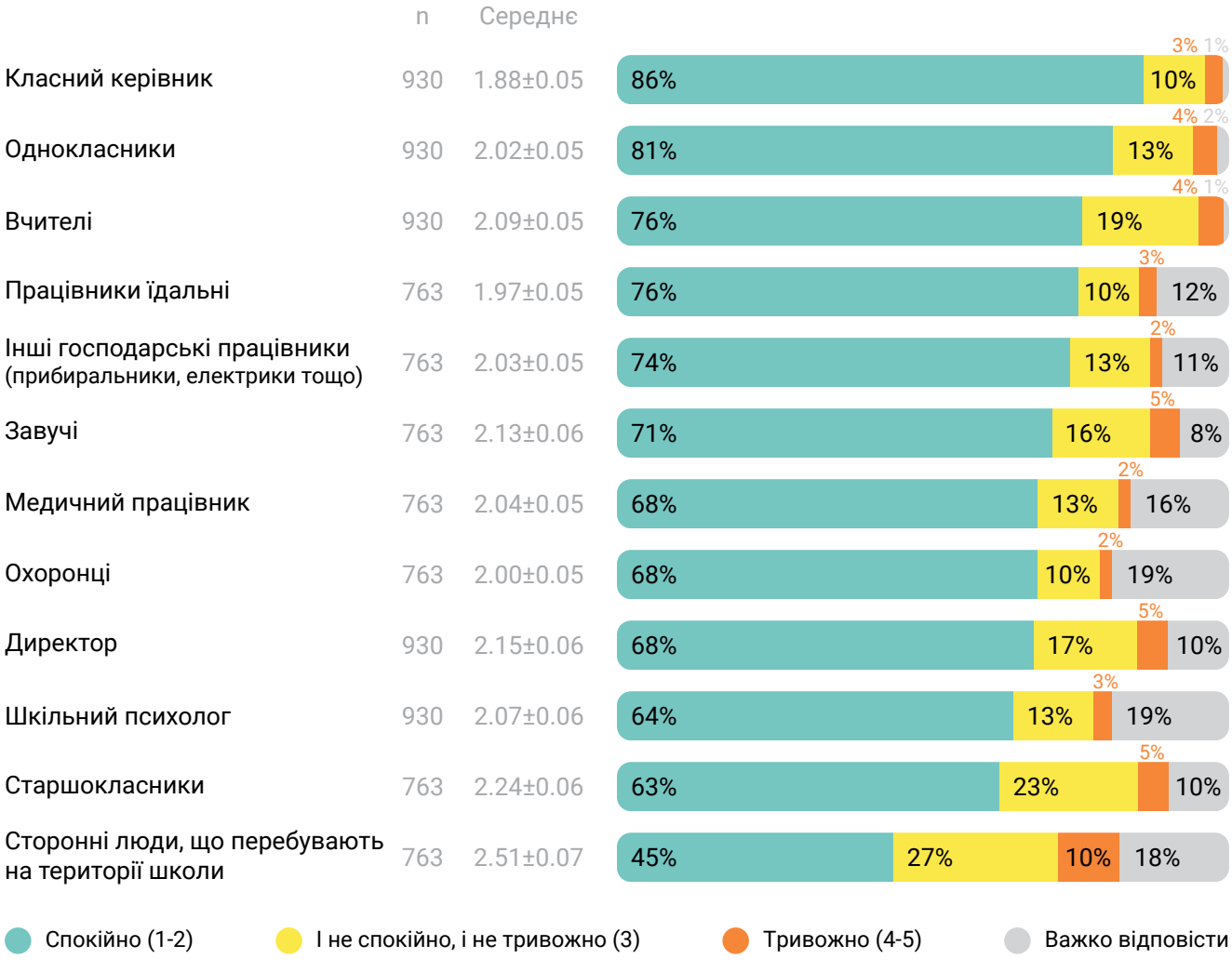

ЯК ДИТИНА ПОЧУВАЄТЬСЯ ПОРУЧ ІЗ РІЗНИМИ ЛЮДЬМИ У ШКОЛІ

Поруч із більшістю людей у школі учні почуваються спокійно. Найспокійніше – з класним керівником (86%) і однокласниками (81%). Найбільше тривоги викликають **сторонні люди** на території школи, поруч із якими спокійно почуваються 45% учнів, тривожно – 10%. Серед працівників школи найчастіше тривожно поруч із директором і завучами (по 5%).

Як діти почуваються поруч із різними людьми у школі

Середнє значення – серед тих, хто стикався з цими людьми, за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Дуже спокійно", 5 – "Дуже тривожно". Як ти почуваєшся поруч з такими людьми? Якщо ти навчаєшся онлайн, думай про спілкування на уроках і в чатах

Доповнюючи ці дані, діти в інтерв'ю називають людей у школі, яких хотілося б уникати, серед однокласників, а дорослих у цьому зв'язку не згадують. Ідеться про бажання дистанціюватися від поведінки, яка дітям неприємна, – хизування чи давні образи, а старшокласники свідомо уникають зайвих розмов, щоб не стати мішенню для цькування. Таке дистанціювання не позначається на відвідуванні уроків чи перебуванні в школі.

> *Мабуть, є, але це так більше..., щоб уникнути якогось булінгу або чогось такого, можна уникнути розмови або промовчати", – інтерв'ю з учнем 11 класу.*

ПОВЕДІНКА УЧНІВ ЩОДО ІНШИХ УЧНІВ

Найчастіше учні бачать у школі **лайку** (щодня або щотижня – 21% учнів). Щотижня і частіше учні також бачать бійки та штовханину (18%) і однокласників, які приходять до школи хворими (14%). Інші порушення трапляються значно рідше: присоромлення щодня або щотижня бачать 8%, образи через зовнішній вигляд, тіло чи поведінку – по 5%, а вимагання грошей, крадіжки, погрози чи наркотики – окремі учні.

Водночас від чверті до понад половини учнів обирали відповідь "мені нічого про це не відомо". Загалом безпеку з боку учнів учні Запоріжжя оцінюють трохи вище, ніж у Львові (4.17 проти 4.03); присоромлення щодня тут бачать 3% учнів, у Львові – 8%.

Поведінка учнів щодо інших учнів

Середнє значення – серед тих, кому відомо про такі випадки, за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Щодня", 5 – "Жодного разу за останній рік". Як часто ти бачив(-ла), що учні у твоїй школі робили такі речі?

Цькування у своїх класах діти в інтерв'ю описують радше як рідкісне явище, а насмішки сприймають як частину звичних стосунків між однолітками, тоді як випадки, коли когось систематично ображали, згадують як такі, що залишилися в минулому. Старші школярі водночас визнають, що сварки й насмішки в шкільному колективі неминучі, а роль дорослих бачать у тому, щоб не дати їм перерости в цькування.

> *Звісно розуміємо, що школа, це таке місце, де будуть сварки, де буде підколювати хтось, там завжди таке є. (…) Вчителі стараються якось це заладити, щоб такого не було", – інтерв'ю з учнем 8 класу.*

Реагування дорослих діти оцінюють як дієве, хоч і не миттєве: зауваження вчителів пом'якшують ситуацію, а в тривалих випадках класний керівник послідовно працює з учнями та їхніми батьками, доки насмішки не припиняться.

> *Так, класний керівник багато разів розмовляв з цими хлопцями, які задирали хлопця. І з батьками його..., звичайно, це допомогло, так, але не одразу", – інтерв'ю з ученицею 8 класу.*

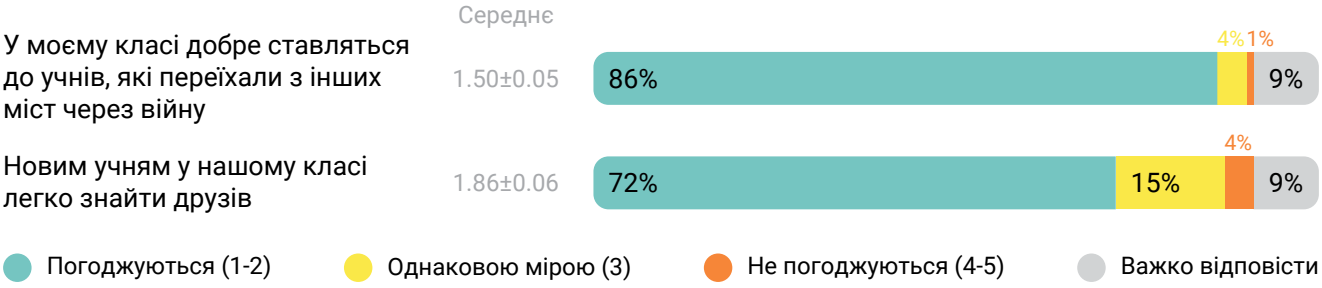
СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ, ЯКІ ПЕРЕЇХАЛИ ЧЕРЕЗ ВІЙНУ

Ставлення до однокласників, які переїхали через війну, учні оцінюють позитивно: 86% погоджуються, що в їхньому класі до таких учнів ставляться добре, а 72% – що новим учням легко знайти друзів. Ці оцінки однакові серед учнів, родини яких переїжджали, і тих, хто не переїжджав. Образи чи виключення з компанії через переїзд бачили за останній рік 4% учнів, а більш як половина (58%) не знає про такі випадки.

Ставлення до учнів, які переїхали через війну

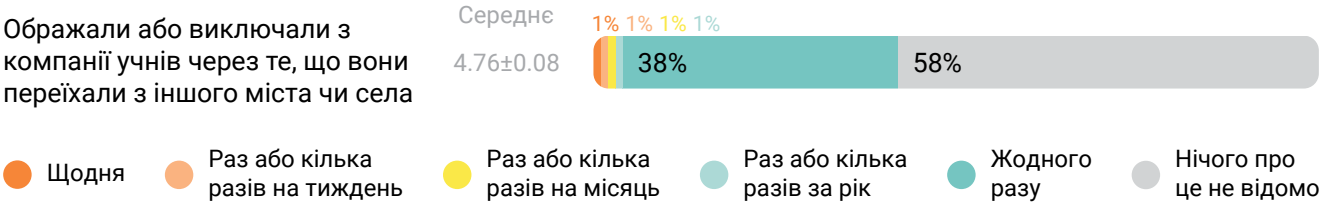
за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Повністю погоджуюся", 5 – "Взагалі не погоджуюся"

Оціни міру своєї згоди з такими твердженнями

Образи та виключення учнів через переїзд

Середнє значення – серед тих, кому відомо про такі випадки, за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Щодня", 5 – "Жодного разу за останній рік". Як часто ти бачив(-ла), що учні у твоїй школі робили такі речі?

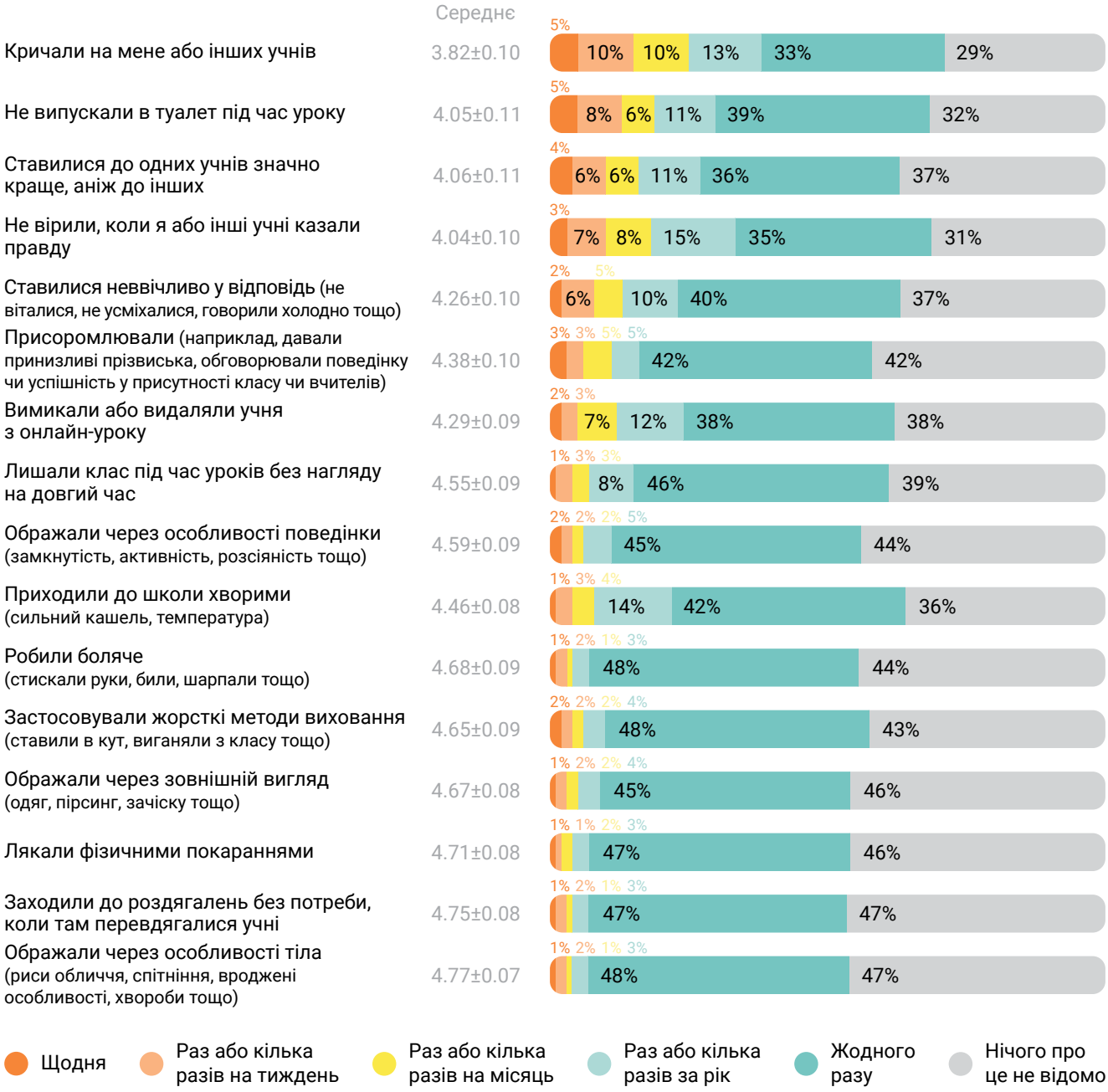
ПОВЕДІНКА ДОРОСЛИХ ЩОДО ДІТЕЙ

Найпоширенішим проявом неприйнятної поведінки дорослих у школі учні називають **крик**, який щодня бачать 5% учнів, ще 10% – раз або кілька разів на тиждень. Приблизно кожен десятий щотижня і частіше стикається з тим, що учнів не випускають у туалет під час уроку (13%), що до одних учнів ставляться значно краще, ніж до інших (10%), і що учням не вірять, коли вони кажуть правду (10%). Фізичне насильство та погрози покаранням бачать окремі учні.

Як і щодо поведінки учнів, значна частина (від 29% до 47%) не знає про такі випадки. Загалом безпеку з боку вчителів учні Запоріжжя оцінюють вище, ніж у Львові (4.24 проти 3.77).

Поведінка вчителів та інших працівників школи щодо учнів

Середнє значення – серед тих, кому відомо про такі випадки, за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Щодня", 5 – "Жодного разу за останній рік". Як часто ти бачив(-ла), що вчителі або інші працівники у твоїй школі робили такі речі відносно тебе або інших учнів?

Діти в інтерв'ю пов'язують крик дорослих із порушенням дисципліни на уроці і сприймають його як ситуативну реакцію вчителя на поведінку учнів. Дієвість крику, за їхніми спостереженнями, обмежена, бо підвищений тон лякає молодших учнів або заспокоює клас лише на короткий час. Водночас присоромлення перед класом діти описують як виняток, пов'язаний із манерою конкретних учителів, тоді як звичною реакцією на порушення є спокійне зауваження без подальшого розбору при всіх.

> *Коли в мене однокласники бавляться, вони щось роблять на уроці, то можуть крикнути на них. (…) Вони трошки заспокоюються, а потім знову починають все робити", – інтерв'ю з ученицею 6 класу.*

> *Це, звісно, не дуже приємно, коли хтось бешкетує на уроці. Його спокійно зупиняють, та урок продовжується. Усе спокійно, без криків та подібного", – інтерв'ю з учнем 7 класу.*

Працівники шкіл, які брали участь у якісному модулі, конфлікти між дітьми та дорослими окремим явищем не вважають: їх сприймають або як щоденну розбіжність інтересів у навчанні, або як ситуацію, якої дорослий як досвідченіша сторона має не допускати. Прикладами таких розбіжностей керівники шкіл називають **побутові конфлікти навколо дисципліни та оцінювання:** вимоги вмикати камеру й мікрофон та відповідати на уроці під час онлайн-навчання, невчасно здані завдання, а також суперечки щодо академічної доброчесності. Такі ситуації школи розв'язують разом із дітьми та батьками.

> *Стосовно конфлікту навколо дисципліни та оцінювання. Що мається на увазі? Вимога вчителя: "учні, вмикаємо камери, вмикаємо мікрофони, відповідаємо на уроці". Або там пропуски дедлайнів, коли завдання онлайн не здаються. Такі можуть бути конфлікти. І я думаю, це більше для кожної школи було це академічна недоброчесність. Тому що діти, штучний інтелект, оці домашні завдання і потім оці починаються з'ясування, чи був це штучний інтелект чи ні. Дитина доводить своє, а вчитель своє. Такі конфлікти були і з батьками теж вирішувалося разом з дітьми", – фокус-група з керівниками шкіл.*

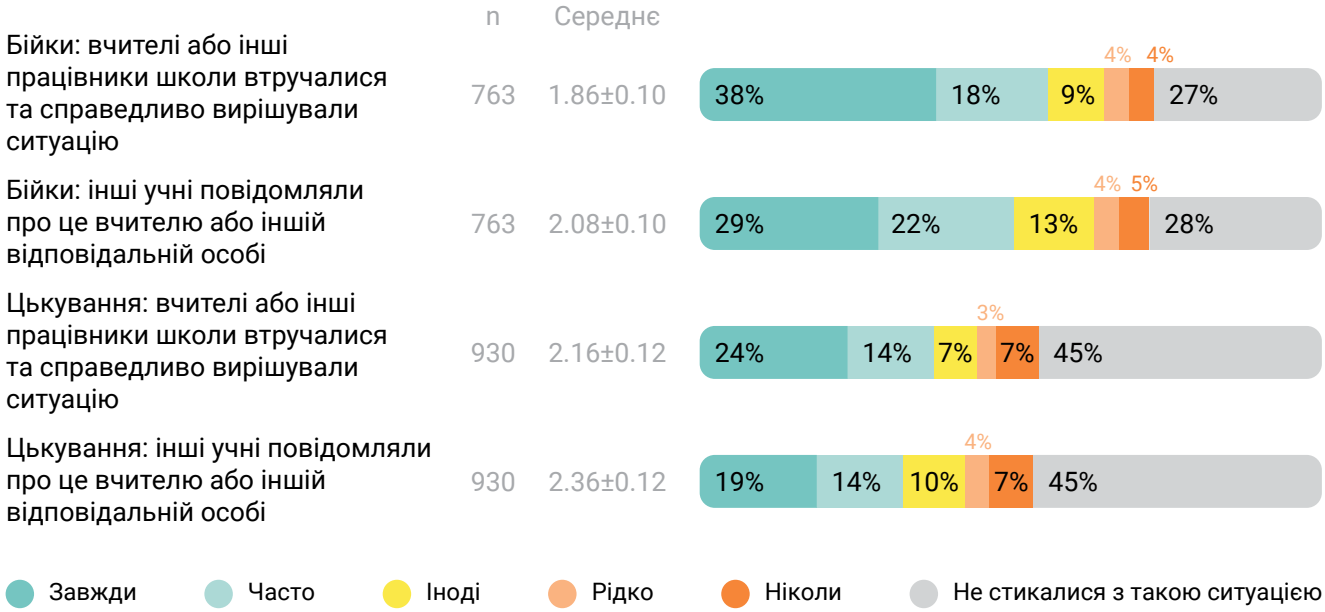
КОНФЛІКТИ МІЖ УЧНЯМИ ТА РЕАГУВАННЯ НА НИХ

Серед учнів, які стикалися з бійками, більшість (77%) каже, що вчителі або інші працівники школи завжди або часто втручалися і справедливо вирішували ситуацію, а 70% – що інші учні повідомляли про це дорослим. На цькування дорослі, за оцінками учнів, реагують рідше. Серед тих, хто стикався з ним, дорослі завжди або часто втручалися за словами 69% учнів, а інші учні повідомляли дорослим – за словами 61%. З цькуванням не стикалися 45% учнів, з бійками – 27%.

Реагування на бійки та цькування

Середнє значення – серед тих, хто стикався з ситуацією, за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Завжди", 5 – "Ніколи"

Згадай випадки за останній рік, коли ти або хтось із учнів билися, штовхалися тощо / коли тебе або когось із учнів цькували чи публічно принижували. Вкажи, як часто в таких ситуаціях…

Примирення після дрібних сварок діти в інтерв'ю описують як справу самих учнів: сторони обговорюють, що сталося, вибачаються або тимчасово дистанціюються. Дорослі долучаються тоді, коли самостійно порозумітися не вдається, і роль учителя діти бачать у посередництві – з'ясувати причину і допомогти домовитися.

> *Вчитель приймає в цьому участь, він якось розмовляє з цими дітьми, запитує в них причину, якщо вони посварилися, і потім вони розмовляють між собою і домовляються, що вони більше не будуть сваритися", – інтерв'ю з ученицею 6 класу.*

Справедливість такого вирішення діти оцінюють неоднозначно, помічаючи, що дорослі можуть повірити тому, хто першим розповів свою версію, і тоді винним опиняється той, хто лише відповів на образу. Це узгоджується з даними опитування, де цей аспект учні оцінюють стриманіше, ніж ставлення до себе в школі.

> *Бувають моменти, коли я бачу, що десь несправедливо буває. Одна однокласниця образила мою подругу, і вони щось між собою вирішували, а була винна ця однокласниця, і вона кричала на мою подругу. Але це вона була винна, а звинуватили мою подругу саме. Однокласниця її обізвала якось, і вона, моя подруга, почала давати опору – почала її теж обзивати. І оця однокласниця розповіла так, ніби була ця подруга моя винна", – інтерв'ю з ученицею 6 класу.*

Серйозних конфліктів чи цькування між дітьми вчителі також не бачать і описують звичні для віку непорозуміння, через які діти вчаться спілкуватися, вважаючи, що війна в цьому нічого не змінила. Керівники шкіл так само говорять про відсутність цькування, а конфлікти, які траплялися, за їхніми словами, школа швидко розв'язувала. Порядок дій у разі конфлікту, за словами вчителів, передбачає послідовне залучення фахівців: дитина звертається до класного керівника чи соціального педагога, з нею проводять індивідуальну бесіду, а за потреби долучаються батьки та адміністрація.

> *Можуть бути якісь там такі маленькі міжособистісні конфлікти, між маленькими людьми, які вчаться жити. Булінгу немає, таких ситуацій, які*

ми теж вирішити без допомоги директора чи батьків, в яких ми не можемо обійтися, я і асистент, таких ситуації не виникало", – фокус-група з вчителями.

Питання конфліктів вирішує соціальний педагог. Навіть якщо вони в такому зародку знаходяться, діти звертаються до класних керівників, до соціального педагога, індивідуальні бесіди. Якщо потрібно, батьки підключаються, адміністрація підключається. Але, щоб вони доходили до абсурда і між дорослими і учнями, ну це смішно", – фокус-група з вчителями.

Водночас керівники шкіл помічають, що діти схильні називати булінгом будь-яку неприємну ситуацію, тож **розрізнення булінгу і конфлікту** стає окремою темою роботи з учнями. Від цього розрізнення залежить і порядок реагування:

- **разовий конфлікт:** класний керівник повідомляє адміністрацію, школа запрошує батьків і з'ясовує обставини, зокрема за записами камер відеоспостереження в укритті та на подвір'ї, а психолог проводить із дітьми бесіди та ігри, після яких діти миряться;

- **систематичне цькування:** школа діє за процедурою, закріпленою в законодавстві та положеннях закладу, і за потреби залучає поліцію до профілактичної роботи.

Але ж треба відрізняти конфлікт, від булінгу. Якщо це вже цькування стабільне, це відбувається, то це одне питання. Якщо це конфлікти вже меншого такого характеру, батьків викликаємо до закладу освіти. У нас встановлені і в укритті, і на подвір'ї камери, тому ми можемо розглянути ситуацію, як вона на відео, з'ясувати, що там насправді відбувалося", – фокус-група з керівниками шкіл.

За словами керівників шкіл, профілактику починають з молодшого віку: у початкових класах психолог розбирає з дітьми ситуації з творів дитячої літератури, у закладах з інклюзивними класами вчать **поважати потреби дітей з особливими освітніми потребами,** а там, де працює офіцер освітньої безпеки, він регулярно проводить з учнями бесіди про булінг і конфлікти.

Тому в нас достатньо ретельно, з тим працюється, щоб діти з першого класу вже починали розуміти, що вони такі самі діти, як і ви, просто в них є трошки інші потреби і це треба поважати", – фокус-група з керівниками шкіл.

Представники органів місцевого самоврядування описують **систему, яка діє, коли про випадок цькування чи насильства стає відомо.** Школа реагує одразу за алгоритмом Міністерства освіти і науки, за яким повідомити може будь-хто – учитель, дитина, батьки чи стороння людина, в усній чи письмовій формі, – після чого збирається комісія, до якої залучають батьків, ювенальну поліцію, соціальні служби, службу у справах дітей, соціального педагога і практичного психолога. Ця система, як і впевненість працівників шкіл, спирається на випадки, про які дорослим стало відомо, тож **її дієвість залежить від готовності дітей повідомляти** про цькування.

Звичайно, ми можемо дізнатись від класного керівника, від вчителя, тобто будь-який учасник освітнього процесу може повідомити заклад освіти, директора або заступника будь-кого, про те, що відбувається, будемо казати, знущання або насильство, або ще щось", – фокус-група з представниками органів місцевого самоврядування.

ЧИ ГОТОВА ДИТИНА ГОВОРИТИ ПРО НЕПРИЙНЯТНЕ СТАВЛЕННЯ

Більшість учнів готова сказати однокласникам, що їм неприємні їхні слова чи вчинки (68%), але лише 40% вірять, що після цього однокласники припинять. Говорити про неприйнятну поведінку дорослих учні готові рідше: 54% скажуть про це самим учителям чи працівникам школи, 53% вірять, що ті припинять. Онлайн-ситуації учні оцінюють обережніше: сказати про неприємні повідомлення в чатах готові 55%, а в те, що це спрацює, вірять 39%. Учні 5-6 класів частіше за старших готові сказати однокласникам, що їм неприємно (73% проти 66% у 7-9 класах і 65% у 10-11 класах).

Готовність говорити про неприйнятне ставлення

за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Повністю погоджуюсь", 5 – "Зовсім не погоджуюсь"

Вкажи, наскільки ти погоджуєшся з такими твердженнями

БЕЗПЕКА ДИТИНИ В ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Розділ розглядає онлайн-простір як окреме середовище безпеки дитини: де і як діти спілкуються в мережі, з чим стикаються особисто, кому про це розповідають і як реагують дорослі. Завершують розділ оцінки учнями власних цифрових навичок і впевненості, що дорослі зможуть допомогти.

Джерела: опитування учнів; інтерв'ю з дітьми; фокус-групи з психологами ГО, батьками, учителями, керівниками шкіл та представниками органів місцевого самоврядування

ОНЛАЙН-ЖИТТЯ ДІТЕЙ ТА ОБІЗНАНІСТЬ ДОРОСЛИХ

Цифрове середовище стало для дітей звичним простором спілкування, але дорослі бачать його лише фрагментарно, адже кожна група знає той бік онлайн-життя дітей, з яким стикається сама, і ці погляди мало перетинаються:

- **Батьки** бачать насамперед спілкування, яке для них є продовженням знайомого кола: однокласники, друзі зі шкіл, секцій і таборів, зокрема з інших міст і країн, із якими діти разом грають в онлайн-ігри; окремо вони згадують короткі відео й подкасти, пов'язані із захопленнями дитини. Вони помічають, що в мережі діти відкритіші, ніж у живому спілкуванні, і вважають їх цифрово грамотними, коли йдеться про шахрайство та підозрілі посилання.

> *Мені іноді здається, що в онлайні вони якось більше можуть сказати, говорити, обговорювати більше тем, ніж в реальності. Тому буває, в реальності зустрічаються, їм вже не так цікаво", – фокус-група з батьками.*

> *Щодо посилань, вони вже дуже достатньо грамотні інформаційно. Вони знають, що за посиланнями переходити не треба. Вони і дорослих можуть навчити бабусь, дідусів", – фокус-група з батьками.*

- **Учителі та керівники шкіл** знають офіційні класні чати, які використовують для організаційних питань і де діють правила шанобливого спілкування. Власні чати дітей вони вважають **особистим простором, до якого дорослі не мають доступу,** причому в старших дітей цей простір закритіший, тоді як молодші школярі ще охоче розповідають про своє спілкування. Учителі певні, що про серйозні проблеми вони б дізналися.

> *Я знаю, що в них є група окремо, де вони спілкуються, але не чула про якісь конфлікти. Обговорювали ми на уроках мови, з розвитку зв'язної мови, на виховних годинах, як треба спілкуватися в чатах. Я так думаю, що бувають якісь там у них негаразди, але вони вирішують їх якось самі. Щодо булінгу, цькування, такого нічого я не чула. Бо я думаю, що якщо б це було, ми б про це знали", – фокус-група з вчителями.*

> *Але чим старші, вони більш закриті, вони не показують, звичайно, нам свої чати, як вони спілкуються і так далі. Менші, так, там п'яті класи, вони ще такі після початкової школи, вони ще дуже довіряють, можуть там щось розповісти. Але чим старше вони стають, тим більше в них особистого простору", – фокус-група з керівниками шкіл.*

- **Психологи** бачать інший бік. Для дітей, які мало виходять із дому і не мають поруч безпечного дозвілля, онлайн-спілкування заміняє живе, і саме в таких умовах діти вступають у ризиковані знайомства; коли дитина отримує можливість живого спілкування, її стан, за спостереженнями фахівчинь, помітно покращується. Водночас мережа допомагає дітям, які виїхали з окупованих територій, зберігати зв'язок з однокласниками і друзями.

> *І останній випадок, який був пов'язаний з тим, що влітку дитина сидить вдома, нікуди не ходить, там, де вона живе, ніде немає ніякого дозвілля, активності, безпечному місці, куди б її мама могла привезти. Тому оця поглиненість телефоном, спілкуванням, вона призвела до досить неприємної ситуації", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

Самі діти в інтерв'ю підтверджують поділ, який бачать учителі. Для них офіційний чат із класним керівником слугує для організаційних питань і домашніх завдань, тоді як власні чати учнів і соцмережі є простором неформального спілкування, зокрема з друзями з інших шкіл.

> *Так, є класний чат з вчителем і без вчителя. Чат з вчителем такий спокійний, там зазвичай домашку можуть спитати", – інтерв'ю з учнем 11 класу.*

Зіпсувати настрій онлайн, за словами дітей, можуть образи без причини, зухвала поведінка інших і новини про атаки. Регулювати спілкування в спільних чатах діти можуть і самі: адміністратор чату з числа однолітків стежить, щоб нікого не ображали, і може тимчасово позбавити учасника, який дозволяє собі образи, можливості писати, доки напруження не спаде. У сварках такий адміністратор намагається залишатися нейтральним і не ставати на жоден бік. Ця саморегуляція відбувається без участі дорослих і залишається поза їхнім полем зору.

> *У нас такий чат є (...) чат друзів з всіх шкіл (...) і там у нас є адмін. Тобто хлопець створив цей чат. І він старається, щоб такого теж не було, звісно. І тому він м'ютить, як кажуть, щоб він трішки помовчав, трішки щоб агресія спала (...). У нас у чаті немає такого, що хтось би за якусь сторону дивився. Тобто, наприклад, дві сторони у сварці. Один вважає, що він правий, інший вважає, що він правий. Цей модератор старається так, щоб він нейтральний був", – інтерв'ю з учнем 8 класу.*

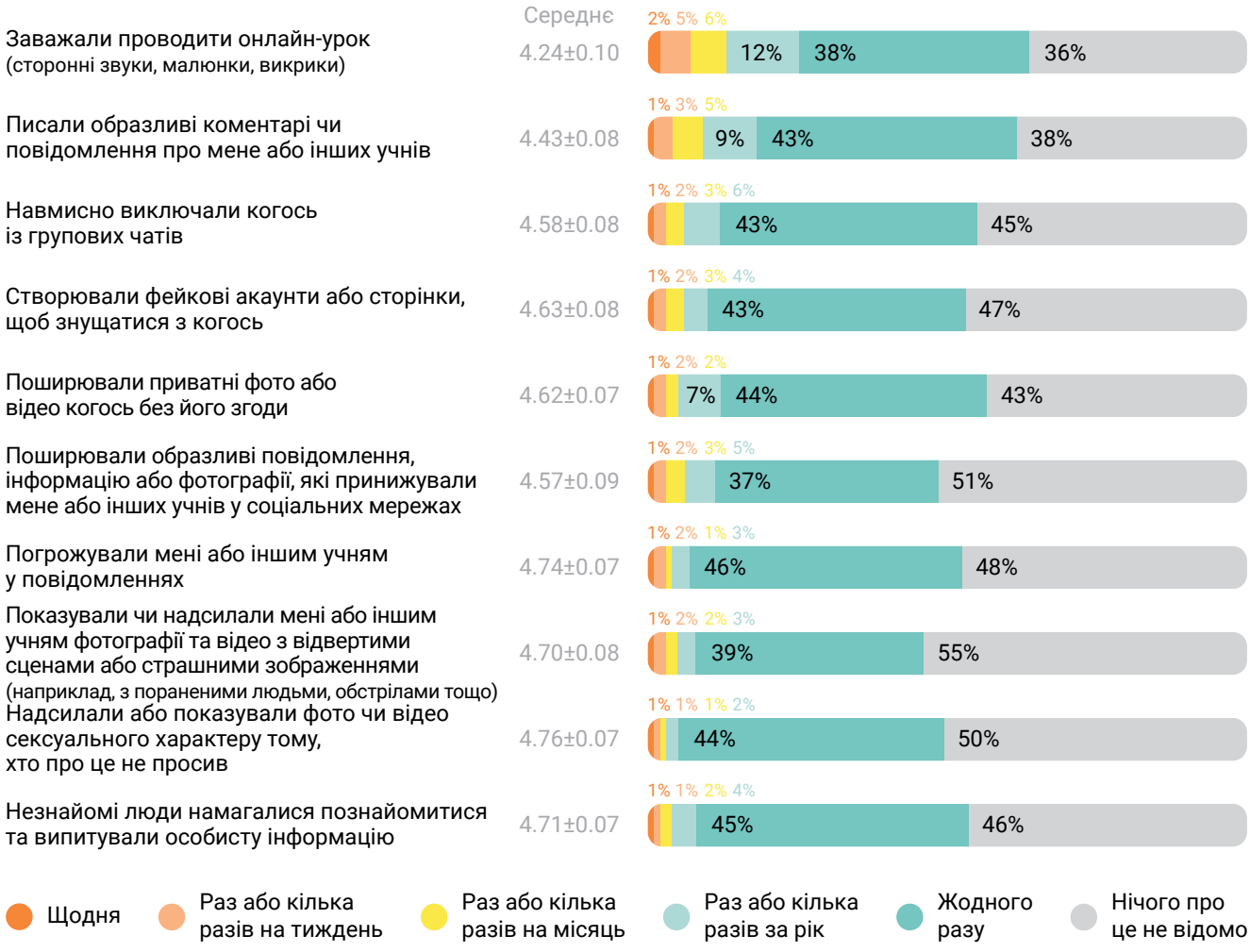
ЩО ТРАПЛЯЄТЬСЯ В ЧАТАХ, СОЦМЕРЕЖАХ І НА ОНЛАЙН-УРОКАХ

Хоча б раз за останній рік неприйнятне в інтернеті бачили 40% учнів. Найчастіше учні стикаються з тим, що хтось заважає проводити онлайн-урок (25% серед тих, хто навчається дистанційно або змішано), з образливими коментарями (18%), поширенням приватних фото без згоди (12%) і навмисним виключенням із групових чатів (12%). Щодня або щотижня такі випадки бачить не більше 8% учнів. Від третини до понад половини учнів не знають про такі випадки взагалі. Найрідше неприйнятне онлайн бачать старшокласники (27% у 10-11 класах проти 44% у 7-9 класах).

Що діти бачать у чатах, соцмережах і на онлайн-уроках

Останні два рядки – з переліку про поведінку учнів у школі. Середнє значення – серед тих, кому відомо про такі випадки, за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Щодня", 5 – "Жодного разу за останній рік"

Як часто за останній рік ти бачив(-ла) таке в інтернеті – у класних чатах, соцмережах або на онлайн-уроках?

Як і саме онлайн-життя дітей, онлайн-ризики учасники якісного модуля уявляють по-різному, залежно від того, з якими ситуаціями стикаються:

- **Батьки** пов'язують ризики з шахрайськими посиланнями і неприйнятним вмістом, а як реакцію на нього називають блокування відправника. Ситуацій, коли дитина зазнала б шкоди в мережі, у своїх родинах батьки не згадують і пояснюють це довірою, адже впевнені, що в разі проблеми дитина насамперед звернеться до них. Крім того, батьки періодично нагадують дітям правила безпечної поведінки онлайн.

> *"У нас теж такого жодного разу не було, але я періодично дітям нагадую про посилання, про те, як себе поводити в разі, якщо до них будуть звертатися з якимись пропозиціями або будуть надходити якісь повідомлення. Але діти повністю довіряють мені. І якщо така ситуація виникне, то вони перші до кого звернуться, це до батьків", – фокус-група з батьками.*

- **Керівники шкіл** стикаються з випадками образ і висміювання учнів у групових чатах. Про такі ситуації діти іноді самі повідомляють адміністрації чи офіцеру освітньої безпеки, показуючи переписку.

> *Але в мене в більшості бувають випадки саме з дітьми 7, 8 і більші класи, коли вони це все роблять в інтернеті. Коли вони в своїх групах пишуть образливі слова, починають якесь там висміювання і так далі", – фокус-група з керівниками шкіл.*

- **Психологам** про образи й цькування в мережі, за їхніми словами, діти не розповідають; натомість фахівчині працюють із наслідками ризикованого онлайн-спілкування:
  - надсилання дітьми власних відвертих фото онлайн-знайомим;
  - отримання зображень, які травмують дитину і потребують тривалої психологічної роботи;
  - листування в закритих чатах, зокрема в месенджерах та онлайн-іграх: після такого спілкування в підлітків може змінюватися зовнішність, поведінка й емоційний стан, аж до самоушкодження; самих повідомлень дорослі не бачать, але зміни в різних дітей схожі, і психологи вважають, що за ними стоїть система.

> *Взагалі, ця історія потребує дуже серйозної уваги, тому що ці закриті чати, про що там пишеться, і вплив колосальний на дівчат від 12 і далі років. У мене ще є декілька таких випадків, які призводили до зміни зовнішності та поведінки. Переписку цю ми не можемо бачити, бо діти її не показують", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

- **Діти** в інтерв'ю доповнюють цю картину досвідом, який дорослим помітний не одразу. Цькування може виходити за межі класу: однокласники поширюють фото інших учнів з образливими підписами в публічних телеграм-каналах або надсилають анонімні образливі повідомлення. **Дорослі можуть відреагувати лише тоді, коли про це стає відомо.**

> *Там кидають фотку та знизу пишуть, це у Telegram, пишуть щось погане про цю людину, і матюками, можуть там батьків ображати. (…) Класний керівник дуже сварився за це, тому що так не робить дружній клас", – інтерв'ю з ученицею 8 класу.*

Найсерйознішою знахідкою інтерв'ю є **досвід, про який не згадує жодна група дорослих:** контакт із незнайомцями в мережі може починатися зі **спроби шахрайства і переходити в погрози та вербування дітей до диверсій за гроші.** Як і психологи, діти згадують також прохання надіслати власні фото. Про такі випадки дізнавалися дорослі, які повідомляли про вербування поліцію, а про прохання надіслати фото – батьків дитини, якої воно стосувалося.

> *Намагалися обманути на гроші. Ось. Потім пригрожували. Потім пропонували підпалити воєнні машини за гроші. (…) Ну, вербування", – інтерв'ю з ученицею 8 класу.*

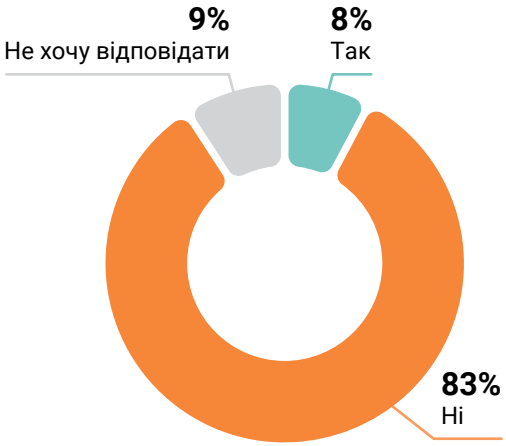
ОСОБИСТИЙ ДОСВІД ДИТИНИ ТА ЗВЕРНЕННЯ ПО ДОПОМОГУ

За останній рік 8% учнів особисто стикалися в інтернеті з такими ситуаціями, як образливі коментарі, погрози, поширення фото без згоди тощо, ще 9% не захотіли відповідати. Хлопці повідомляють про такий досвід частіше за дівчат (10% проти 6%).

Серед тих, кого це стосувалося, більшість розповіла про це батькам або опікунам (68%), майже половина – друзям (46%), чверть – класному керівнику (25%). Кожен шостий (17%) нікому не розповідав. Серед тих, хто комусь розповів, ситуація повністю або радше вирішилася в 61%, не вирішилася – у 23%. Через невелику кількість учнів у цих групах результати мають ілюстративний характер.

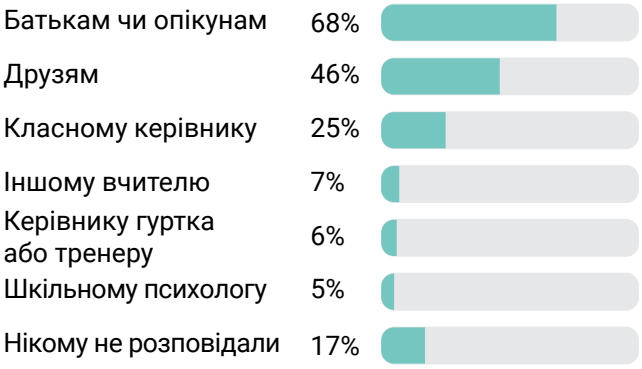
Особистий досвід неприйнятного в інтернеті

Чи стосувалося щось із переліченого в попередньому питанні особисто тебе за останній рік?

Кому діти розповіли про випадок

Серед тих, кого це стосувалося особисто (n=70). Респонденти могли обрати усі варіанти відповіді, які відповідають їхній ситуації; сума відповідей >100%.
Кому ти розповів(-ла) про це?
Обери всі варіанти, які тобі підходять

Чи вирішилася ситуація

Серед тих, кого це стосувалося особисто і хто комусь про це розповів (n=59)
Чи вирішилася ситуація так, як тобі було потрібно?

З досвіду психологів, про пережите в мережі діти розповідають **із запізненням**, через тижні або й місяці, коли зміни в їхньому стані вже помітні. Водночас розповідають не всі діти, а ті, хто наважується, не завжди звертаються до батьків. Головною перешкодою фахівчині вважають сором і відчуття провини, коли дитина думає, що сама винна в тому, що сталося.

> *Я можу фантазувати з цього приводу, що це сором, це про відчуття провини і сорому, тому що "раптом це я винна, а це через мене", і це те, що зупиняє", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

Самі діти пояснюють свою стриманість інакше, ніж психологи: вони впевнені, що з образами в мережі можна впоратися самостійно. Ситуації вони розрізняють за серйозністю: образи й насмішки вважають тим, що можна залагодити, не зважаючи на кривдника чи з допомогою друзів, а погрози – приводом звернутися до батьків. Класного керівника старшокласники розглядають як крайній варіант для ситуацій, пов'язаних зі школою, що узгоджується з даними опитування, де батьків як адресата називають значно частіше.

> *Дорослих? Прямо, щоб дорослих – ні. Я думаю, що зараз і самим можна справитися, якщо вже ось погрози такі прям, то це звісно треба через дорослих вирішувати", – інтерв'ю з учнем 8 класу.*

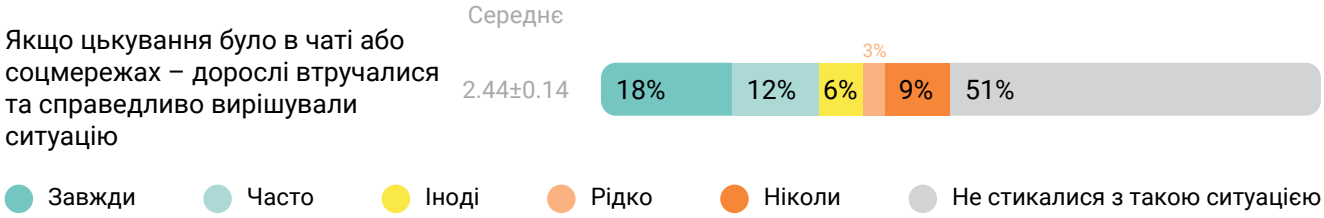
> *Я або вирішив би сам цю проблему, або якщо зовсім не виходить, міг би звернутися або до друзів, або до батьків за допомогою. У крайньому випадку, до класного керівника, якщо це в школі десь", – інтерв'ю з учнем 11 класу.*

РЕАГУВАННЯ ДОРОСЛИХ НА ІНЦИДЕНТИ В ОНЛАЙН-СЕРЕДОВИЩІ

Половина учнів (51%) не стикалася з цькуванням у чатах чи соцмережах. Серед тих, хто стикався, дорослі завжди або часто втручалися і справедливо вирішували ситуацію за словами 62% учнів – дещо рідше, ніж у разі цькування в школі (69%).

Реагування дорослих на цькування в чатах і соцмережах

Середнє значення – серед тих, хто стикався з ситуацією, за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Завжди", 5 – "Ніколи"
Згадай випадки за останній рік, коли тебе або когось із учнів цькували чи публічно принижували. Вкажи, як часто в таких ситуаціях…

Окремої процедури для інцидентів в онлайн-середовищі, за словами представників органів місцевого самоврядування, немає, тож на них поширюються ті самі алгоритми, що й на випадки в школі. Коли дитина отримує образливі чи загрозливі повідомлення в соціальних мережах або телефоном, школа втручається, а якщо не вдається з'ясувати, хто стоїть за цими діями, залучає кіберполіцію, яка, за оцінкою учасниць, реагує швидко. Крім того, цього року на рівні Департаменту освіти і науки запрацювала спільна платформа співпраці з поліцією та іншими службами, що працюють із дітьми, через яку організовують профілактичні заходи і координують реагування на випадки, зокрема в онлайн-середовищі.

> *Ми дуже тісно співпрацюємо з кіберполіцією. Тобто, якщо є такі випадки, ми, наприклад, не можемо виявити, яким чином і хто певні дії робить по відношенню до дитини, неприємні дії, то тоді ми зв'язуємося", – фокус-група з представниками органів місцевого самоврядування.*

За словами керівників шкіл, на конфлікт у чатах реагують так само, як на конфлікт у класі: адміністрація разом із батьками з'ясовує, що сталося, психолог працює з дітьми, а з усім класом проводять профілактичну бесіду про правила спілкування, не називаючи причетних учнів. До таких бесід долучаються офіцери освітньої безпеки і фахівці кримінальної превенції поліції, які пояснюють дітям і батькам відповідальність за образи в мережі, зокрема можливі штрафи для батьків. Водночас, як і у випадках цькування в школі, **цей механізм спрацьовує лише тоді, коли дитина сама наважується розповісти** та показати переписку, а старші діти менше за молодших діляться своїм онлайн-життям з іншими.

> *Діти буває, що приходять, показують переписку, що справді є проблема. Вони показують, ми викликаємо… з батьками, спілкуємося, виясняємо, чи справді є там конфлікт, чи що сталося, чи чому такі повідомлення несуться і так далі. А потім проводиться просто профілактика, наприклад, з усім класом, знеособлюючи, наприклад тих дітей, з якими була ситуація, а просто проговорюючи про те, як ми маємо спілкуватися, які ми слова використовуємо і так далі", – фокус-група з керівниками шкіл.*

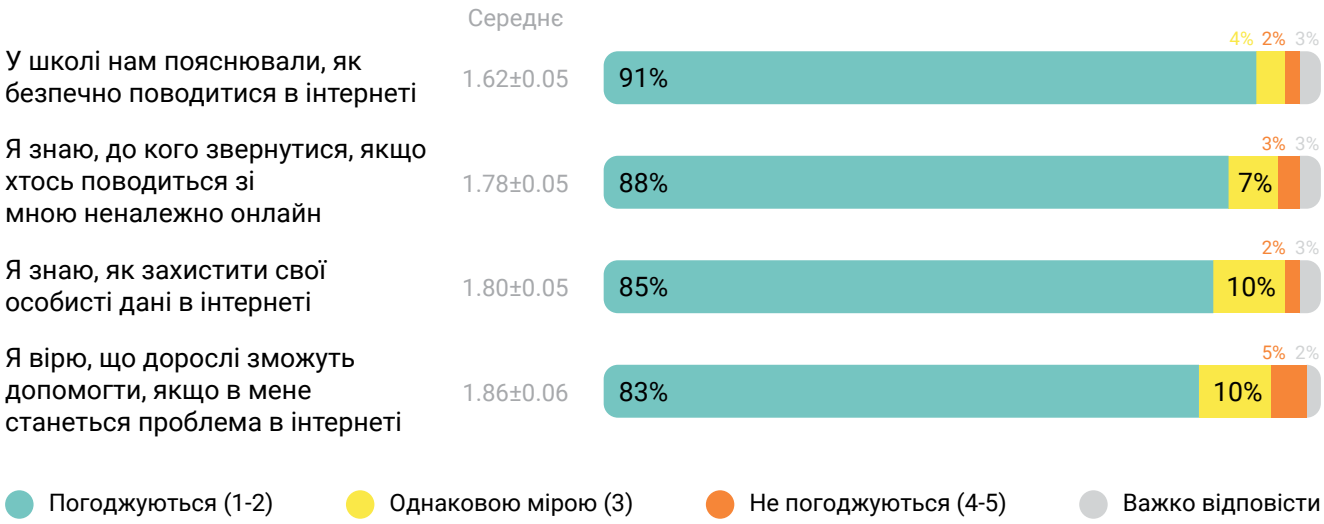
ЦИФРОВІ НАВИЧКИ ТА БЕЗПЕЧНА ПОВЕДІНКА ОНЛАЙН

Більшість учнів упевнена у своїх цифрових навичках: 91% погоджуються, що в школі їм пояснювали, як безпечно поводитися онлайн, 88% знають, до кого звернутися, якщо хтось поводиться з ними неналежно, 85% – як захистити свої дані. У те, що дорослі зможуть допомогти з проблемою в інтернеті, вірять 83% учнів, проте серед старших учнів таких менше (90% у 5-6 класах і 73% у 10-11 класах).

Цифрові навички та безпечна поведінка онлайн

за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Повністю погоджуюся", 5 – "Взагалі не погоджуюся"

Оціни міру своєї згоди з такими твердженнями

БЕЗПЕКА ДИТИНИ ПОЗА ШКОЛОЮ

Розділ виходить за межі школи і показує, де діти проводять решту часу: які заняття відвідують і як дістаються до них, де почуваються найбільш і найменш спокійно, чи стикаються з образами поза школою та наскільки безпечно почуваються вдома. Окремо описано роль громадських організацій як простору участі й підтримки для дітей.

Джерела: опитування учнів; інтерв'ю з дітьми; фокус-групи з батьками, учителями, менеджерами ГО та психологами ГО

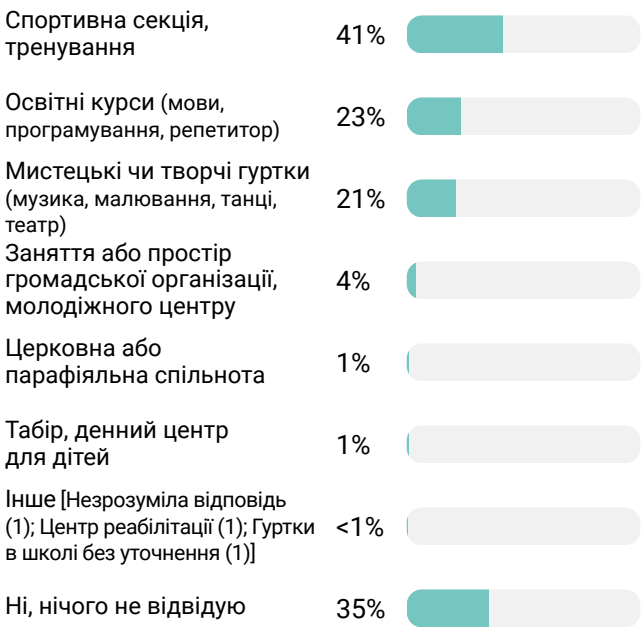
ПОЗАШКІЛЬНІ ЗАНЯТТЯ ТА ПОВСЯКДЕННІ МАРШРУТИ ДИТИНИ

Дві третини учнів (65%) відвідують позашкільні заняття, найчастіше – спортивні секції (41%), освітні курси (23%) і творчі гуртки (21%). Заняття в громадських організаціях чи молодіжних центрах відвідують 4%. Не відвідують нічого 35% учнів, а серед тих, хто навчається дистанційно, – більше половини (55%) проти 32% серед тих, хто навчається змішано. Ті, хто відвідує заняття, роблять це регулярно: 92% бувають на них щодня або кілька разів на тиждень.

Позашкільні заняття

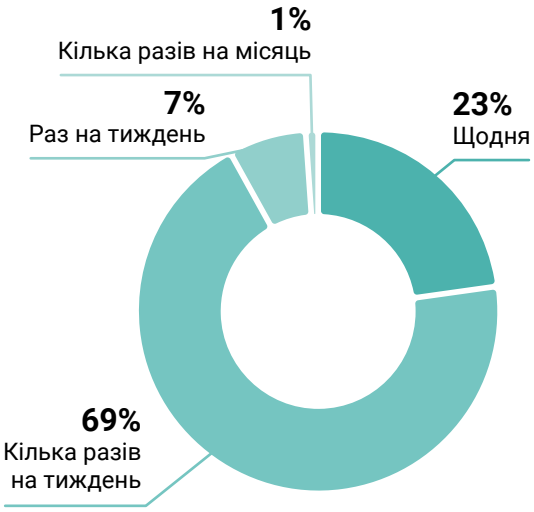
Респонденти могли обрати усі варіанти відповіді, які відповідають їхній ситуації; сума відповідей >100%.

Чи відвідуєш ти якісь заняття, гуртки або секції у вільний від шкільних занять час?
Обери всі варіанти, які тобі підходять

Частота відвідування занять

Серед тих, хто відвідує позашкільні заняття (n=593)
Як часто ти зазвичай буваєш на цих заняттях?

Батьки цінують позашкільні заняття дітей, але вибір таких занять тепер залежить від безпекової ситуації. За їхніми розповідями, родини пристосовують дозвілля дитини до безпеки кількома способами:

- **відмова від окремих занять:** дитина перестає відвідувати гуртки й секції, розташовані далеко від дому або в районах, які часто зазнають обстрілів, іноді після небезпечної ситуації, яку дитина пережила дорогою;

> *"У мене донька займалася спортом професійно, але зараз ми не відвідуємо, тому що вона потрапила під обстріл маршрутки, в якій вона їхала, безпілотниками. Для дитини, це було дуже так трагічно, скажімо так, панічна атака була. Вона злякалася і сам клуб знаходиться в тому місці, в яке постійно щось прилітає поряд. Тому ми просто зараз не ходимо, дуже за цим сумуємо", – фокус-група з батьками.*

- **вибір занять із безпечнішими умовами:** зберігають насамперед ті заняття, які проходять поруч із домом або при школі, де під час тривоги діти одразу спускаються в укриття, а також ті, що можуть проводитися онлайн;

- **супровід дитини:** якщо дитина продовжує відвідувати віддалені від дому заняття, батьки самі відвозять і забирають її, хоча поєднувати це з роботою складно. Діти, з якими проведено інтерв'ю, розповідають і про самостійні переміщення містом – пішки, велосипедом чи громадським транспортом, – під час яких батьки, як і на дорозі до школи, тримають із ними зв'язок телефоном. Водночас є діти, які через безпекову ситуацію без дорослих далеко від дому не відходять.

> *Ходжу гуляти з батьками у парк, із сестрою в кінотеатр ходжу. Далеко від дому самостійно я не відходжу, це через якраз стан в Україні", – інтерв'ю з учнем 7 класу.*

Учителі знають про позашкільні заняття учнів, бо фіксують зайнятість дітей у соціальному паспорті класу, а самі діти охоче розповідають про свої захоплення й досягнення. Серед місць таких занять

вони називають районні центри позашкільної освіти, гуртки при школах, простори в сховищах і будинок культури з укриттям, де працюють міжнародні та місцеві організації.

Самі діти описують позашкільне життя ширше, ніж організовані заняття, адже значну його частину становлять також прогулянки з друзями, а гуртки й секції охоплюють мистецтво, спорт, мови й навчання, зокрема в шкільному укритті. Відмову від занять діти пояснюють навантаженням чи здоров'ям, а безпекова ситуація позначається насамперед на тому, як обережно вони гуляють і пересуваються містом.

МІСЦЯ, ДЕ ДИТИНА ПОЧУВАЄТЬСЯ НАЙБІЛЬШ І НАЙМЕНШ СПОКІЙНО

Найспокійнішим місцем для учнів є **дім** (61%). Школу як найспокійніше місце обирають 5%, а серед тих, хто навчається лише онлайн, її не назвав ніхто. Ще 11% почуваються однаково спокійно скрізь, а 6% – ніде не почуваються по-справжньому спокійно.

Найменш спокійно учням на **вулиці** (18%), у школі (8%) і вдома (7%). Майже чверть (23%) не має такого місця, а кожен десятий (10%) почувається однаково тривожно скрізь. На вулиці найменш спокійно частіше почуваються молодші учні – 27% у 5-6 класах проти 9% у 10-11 класах.

Де діти почуваються найбільш спокійно

Де ти почуваєшся найбільш спокійно і безпечно?

Де дітям найменш спокійно

А де тобі найменш спокійно?

Діти в інтерв'ю так само **називають найспокійнішим місцем дім** і пояснюють це присутністю рідних і відчуттям, що там їх ніхто не потурбує. Для учнів, які навчаються в укриттях, спокійним місцем стає і шкільне укриття, а старші школярі знаходять спокій також поруч із близькими друзями чи на природі. Власний простір, куди можна піти заради спокою, є не в кожної дитини: одні знаходять його у своїй кімнаті, інші – поза домом, зокрема в людних місцях, бо тиша їх не заспокоює, а діти, які такого місця не мають, хотіли б його знайти.

> *Вдома завжди спокійніше, бо ти там живеш, де тебе ніхто не чіпає", – інтерв'ю з учнем 6 класу.*

Найменше спокою діти відчувають **там, де почуваються незахищеними:** на відкритому просторі під час тривоги поруч з об'єктами, які можуть стати ціллю, у людних місцях, у районах, ближчих до

фронту, у незнайомих місцях і там, де до укриття далеко.

> *"На вулиці, біля інфраструктури якоїсь. Там, де може в будь-який момент прилітати. І ті самі ТЦ навіть, дуже страшно", – інтерв'ю з ученицею 8 класу.*

Батьки також називають найспокійнішими місцями дім, коли вся родина разом, і школу, де дитина під наглядом і серед однолітків може відволіктися і жити своїм дитячим життям. Найменш спокійно дитині, на їхню думку, дорогою додому, де вона знову стикається із загрозою атак.

> *"Моя особисто дуже біжить до школи. Не знаю, наскільки вона там відчуває себе в безпеці. Але мені здається, що коли вона в школі, вона відволікається. Таке враження, що вона там в іншому житті десь. А йде вже додому, чує ці звуки і вже не в безпеці. Тобто якась така реальність подвійна", – фокус-група з батьками.*

Психологи пов'язують те, де дитині безпечніше, зі **стосунками в родині.** Діти, які мають добре порозуміння з батьками, почуваються в безпеці вдома. Дітям, яким бракує довіри в родині, спокійніше в організаціях і з психологами, бо там їх вислуховують, а сказане залишається конфіденційним. Про те, що дитині в організації безпечно, фахівці судять із того, що діти чекають на зустрічі, пропонують нові активності і з часом стають відкритішими.

> *"І, дійсно, вони більш безпечніше, і вони почутими почуваються саме з нами, наприклад, з психологами, з психологинями, в цих центрах, організаціях, тому що вони знають, що вони можуть прийти, все розказати і те лишиться між нами", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

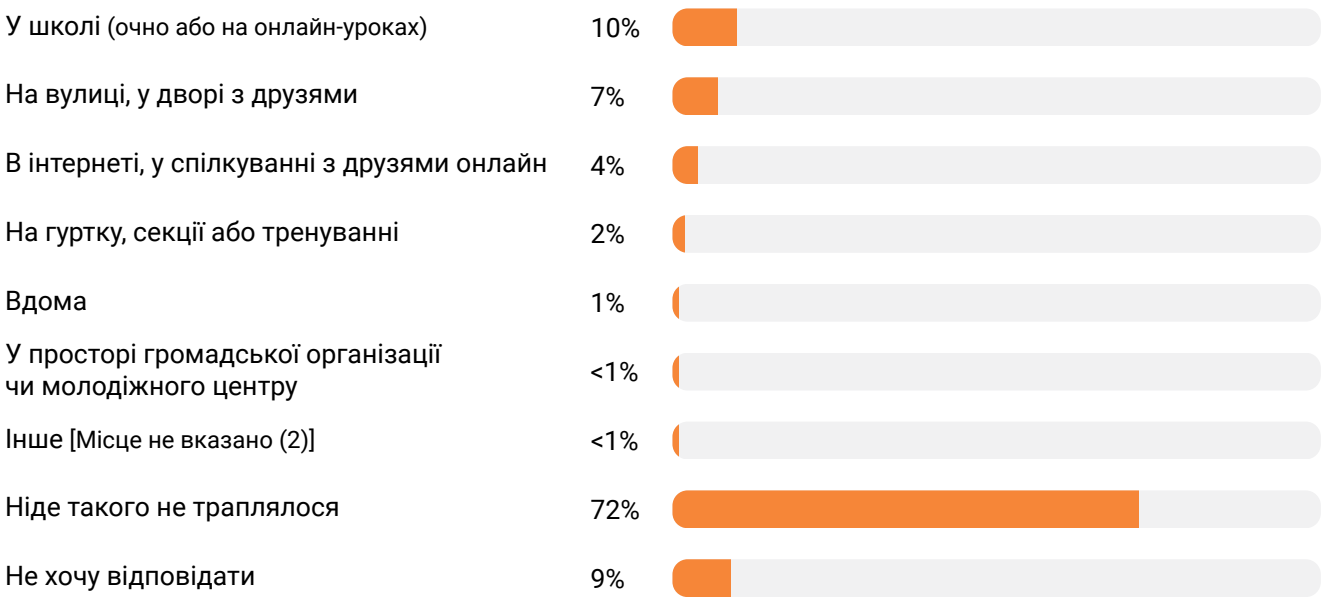
ДОСВІД ОБРАЗ І ЦЬКУВАННЯ ПОЗА ШКОЛОЮ

За останній рік 18% учнів ображали, принижували або цькували хоча б в одному місці. Найчастіше це траплялося в школі (10%), на вулиці (7%) та в інтернеті (4%), тоді як на гуртках, секціях і тренуваннях – у 2% учнів. Не траплялося такого з 72% учнів, а 9% не захотіли відповідати. З образами частіше стикалися молодші учні (25% у 5-6 класах проти 9% у 10-11 класах).

Де дітей ображали, принижували або цькували за останній рік

Респонденти могли обрати усі варіанти відповіді, які відповідають їхній ситуації; сума відповідей >100%.

Чи траплялося за останній рік, що тебе ображали, принижували або цькували в таких місцях? Обери всі варіанти, які тобі підходять

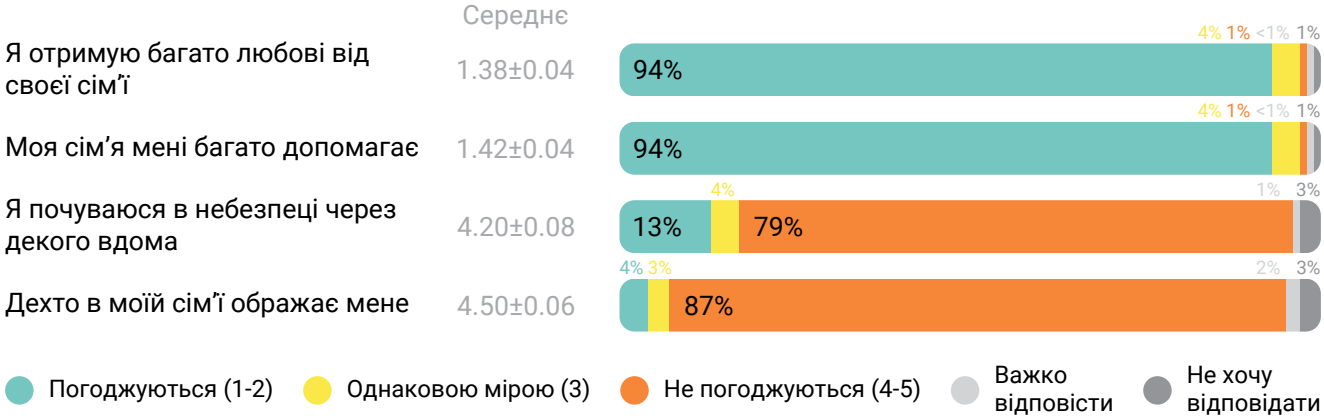

ВІДЧУТТЯ БЕЗПЕКИ ДИТИНИ ВДОМА

Абсолютна більшість учнів (94%) отримує багато любові від сім'ї і відчуває її допомогу. Водночас 13% погоджуються, що почуваються в небезпеці через когось удома, а 4% – що хтось у сім'ї їх ображає. Майже всі, хто погодився з першим із цих тверджень (94%), водночас кажуть, що отримують від сім'ї багато любові, тому цей показник варто читати обережно. Відповідати на ці запитання відмовилися 1-3% учнів.

Відчуття безпеки вдома

за шкалою від 1 до 5, де 1 – "Повністю погоджуюся", 5 – "Взагалі не погоджуюся"
Оціни міру своєї згоди з такими твердженнями про свій дім

За словами психологів, те, як діти говорять про дім, залежить від їхнього досвіду. Для внутрішньо переміщених дітей тема дому пов'язана з утратою. Через це вправи, у яких дитину просять уявити безпечне місце, повертають спогади про втрачений дім і викликають заціпеніння, тож фахівчині радять уникати їх у таких групах. Про втрачене житло і рідних, які загинули чи залишилися в окупації, діти говорять по-різному: одні без видимих емоцій, інші з сумом або замикаються, щойно дорослий починає розпитувати.

> *"Бо коли ми малюємо моє безпечне місце або місце, де мені спокійно, моє затишне місце, вони всі згадують свій дім, який вони втратили, якщо ми говоримо про ВПО. Тому я би не рекомендувала, наприклад, використовувати цю техніку з власного досвіду, саме з дітьми, якщо ми знаємо, що в групі є внутрішньо-переміщені особи", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

> *"У мене була дівчинка, в неї бабуся залишилася на окупованій території, вона за нею сумує. Вона це розуміє, де вона, дитина розуміє в свої п'ять років, і розуміє, чому вона не може з нею спілкуватися тоді, коли хоче. Але коли починаєш про це говорити, дитина відмовляється", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ПРОСТІР УЧАСТІ, ПІДТРИМКИ ТА БЕЗПЕКИ ДИТИНИ

Поза школою і домом важливим простором для дітей стають громадські організації. За словами представників організацій, діти потрапляють до них трьома шляхами:

- **Виїзна робота організацій.** Мобільні команди на певний час домовляються про роботу зі школою, виїзні групи працюють через громади, а ті, що підтримують внутрішньо переміщені родини, збирають дітей у просторах релокованих громад і в місцях проживання.
- **Батьки знаходять організацію самі.** Вони дізнаються про послуги з телеграм-каналів і груп у месенджерах, від знайомих, які вже отримували допомогу, або бачать простір поруч зі школою чи садочком і реєструються через онлайн-форми.
- **Дітей перенаправляють.** Їх скеровують партнерські організації та національна гаряча лінія, а після оцінки потреб кейс-менеджер визначає, до якого фахівця чи на які заняття направити дитину.

Діти, за словами менеджерів організацій, охоче повертаються до програм: спершу на разові події, згодом регулярно, а після завершення проєкту чекають на новий. Саме це організації вважають головним свідченням того, що дітям у них добре.

> *Діти до нас повертаються, коли у нас завершується проєкт, наші команди чекають, коли буде новий проєкт, вони можуть навіть піти з роботи, щоб прийти знову до нас. І діти, які ходили до тієї чи іншої команди, вони чекають, коли вона знову відкриється, для того, щоб знову до неї прийти", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.*

Безпечним простором організації вважають себе у двох сенсах. Перший – **фізичний захист:** заняття проводять в укриттях або поруч із ними, перед виїздом перевіряють, чи є на місці сховище, а в окремих просторах батьки залишаються поруч із дітьми на місці проведення занять і разом з організацією вирішують, чи продовжувати їх під час тривоги. Другий – **психологічна безпека**: організації мають політики захисту дітей і навчений персонал, а батьки бачать у заняттях спосіб допомогти дітям впоратися зі стресом і зберегти спогади дитинства, не пов'язані з війною. Саме **збереження дитинства** – можливість відпочити від війни і мати досвід поза укриттями, – організації вважають своїм головним внеском.

> *Вони кажуть, що це допомагає дітям більше справлятися зі стресом і допомагає якраз таки переживати оці погані емоції. В них хоч якісь там будуть спогади гарні з дитинства, а не з того, як вони ховаються під час вибухів кудись", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.*

За даними опитування учнів, допомогу від громадських чи благодійних організацій за останній рік отримували 30% учнів та їхніх родин, найчастіше – гуманітарну (22%). Заняття, гуртки й табори отримували 8%, психологічну підтримку – 5%. Родини, які переїхали через бойові дії, отримували допомогу вдвічі частіше, ніж ті, що не переїжджали (53% проти 26%).

Допомога від громадських чи благодійних організацій за останній рік

Респонденти могли обрати усі варіанти відповіді, які відповідають їхній ситуації; сума відповідей >100%.

Чи отримували ти або твоя сім'я за останній рік допомогу від громадських чи благодійних організацій? Обери всі варіанти, які тобі підходять

ДОСТУП ДИТИНИ ДО ДОПОМОГИ ТА РЕАГУВАННЯ ДОРОСЛИХ

Розділ описує шлях дитини до допомоги: кому вона розповідає насамперед, чи має довіреного дорослого в школі й поза нею, до кого готова звернутися в різних ситуаціях і наскільки доступний їй шкільний психолог. Окремо показано, як дорослі помічають труднощі дитини і що відбувається після того, як про проблему стало відомо.

Джерела: опитування учнів; інтерв'ю з дітьми; фокус-групи з батьками, учителями, керівниками шкіл, менеджерами ГО, психологами ГО та представниками органів місцевого самоврядування

ДО КОГО ДИТИНА ЗВЕРТАЄТЬСЯ НАСАМПЕРЕД

За словами дітей в інтерв'ю, першими, кому вони розповідають про те, що їх турбує, є батьки. Довіра до них ґрунтується на близькості та впевненості в тому, що дитину зрозуміють, не засуджуватимуть і допоможуть розібратися в ситуації, навіть якщо вона сама припустилася помилки.

> *Мамі і подрузі. А ми з мамою як подруги і взагалі вона знає, мабуть, процентів 90 всього, що у мене в житті відбувається, тому... Навіть якщо з моєї сторони є якийсь вчинок, за який я знаю, що я від неї получу, я все одно їй скажу про цей вчинок. Вона мені допоможе спочатку розібратися і потім я вже получу. Але я скажу, тому що ми з нею дійсно як подруги", – інтерв'ю з ученицею 10 класу.*

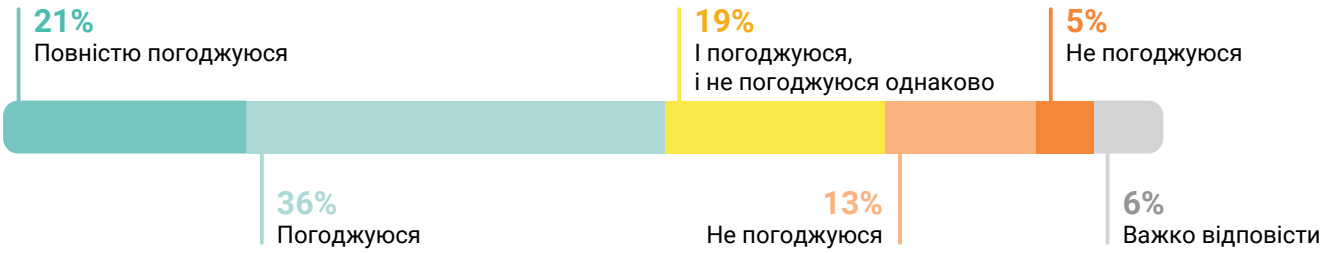
Вибір людини, до якої дитина звертається по допомогу, також залежить від характеру ситуації. Зі шкільними проблемами діти йдуть до вчителя або класного керівника, а про ситуації в інтернеті розповідають батькам чи друзям. Водночас є діти, які не діляться пережитим з іншими й намагаються впоратися з труднощами самостійно.

ДОВІРЕНИЙ ДОРОСЛИЙ У ШКОЛІ

Більше половини учнів (57%) погоджуються, що в школі є люди, яким вони можуть довірити свою проблему, тоді як 18% не погоджуються. Серед тих, хто навчається дистанційно, таких лише 41% проти 58% серед тих, хто навчається змішано, і 63% – лише очно.

Довірений дорослий у школі

Оціни міру своєї згоди з твердженням: "У школі є люди, яким я можу довірити свою проблему"

Дорослі учасники якісного модуля вважають, що коли з дитиною щось трапляється, першими, до кого вона може звернутися, є люди в школі, але кожна група бачить цей шлях по-своєму:

- **Батьки** вважають, що дитина насамперед піде до класного керівника, який постійно на зв'язку і за потреби залучає директора чи батьків; для дітей на дистанційному навчанні ті самі канали працюють онлайн. Водночас батьки хочуть, щоб найбільше дитина довіряла саме їм.

- **Учителі** описують учнів як відкритих і таких, що довіряють дорослим у школі, і зазначають, що діти зазвичай охоче діляться подіями свого життя з учителями, навіть з тими, хто в них не викладає. У школах в укриттях, де всі класи та вчителі постійно поруч, сформувалася **згуртована шкільна спільнота,** і це полегшує звернення.

> *Тому що підземна школа, вона, все ж таки, знаєте, як така маленька родина. Всі класи в школі, всі вчителі в школі, усі один біля одного, тож проблем звернутися та повідомити щось таке радісне або навпаки щось сумне, таких питань немає", – фокус-група з вчителями.*

- **Керівники шкіл** наголошують, що дитина може звернутися до будь-якого дорослого, якого вважає безпечним: класного керівника, психолога, соціального педагога, а в інклюзивних класах – до асистента вчителя, який перебуває з класом увесь день. Для дітей, яким складно говорити особисто, у школах є скриньки довіри та електронні форми звернення; так само їхнє призначення бачать і представники органів місцевого самоврядування.

> *До будь-якого навіть вчителя вони можуть звернутись, якщо вони вбачають в цій людині безпечну людину або людину, якій вони можуть довіряти, вони можуть звернутися до будь-кого. Ми про це теж наголошуємо і всі вчителі це теж знають і розуміють", – фокус-група з керівниками шкіл.*

Скриньки довіри, за словами керівників шкіл, наповнюються лише подяками та теплими словами,

а звернень дітей із серйозними особистими проблемами в їхніх школах не було. З тривогою чи сумом діти приходять до психолога по підтримку. На тлі досвіду психологів громадських організацій, які описують приховані переживання дітей, це може свідчити як про довіру до школи, так і про те, що **з найскладнішими проблемами діти до шкільних каналів не звертаються.**

> *"У нас є і скринька, вона у вестибюлі, в укритті висить. Є електронна форма, яку можна заповнювати. Психолог займається з соціальним педагогом цим питанням перевіряють і скриньку. Як наша колега казала, пишуть тільки "дякуємо", "люблю", тому щось таке", – фокус-група з керівниками шкіл.*

За спостереженнями вчителів, готовність ділитися з дорослими в школі також різниться залежно від віку. Молодші школярі відкриті, і педагоги бачать у цьому ознаку довіри, водночас помічаючи, що дітям бракує уважного спілкування вдома. Підлітки закритіші, особливо після тривалого дистанційного навчання, тож до них доводиться шукати підхід. Діти на онлайн-навчанні так само різні, але охочіше діляться, коли онлайн навчається весь клас.

> *Справа в тому, що в мене дев'ятий клас, тому, знаєте, підлітки, вони такі все ж таки закриті, хоча я вже працюю з ними який рік. І ми довго працювали саме дистанційно, якимись своїми радощами можуть поділитися, звичайно", – фокус-група з вчителями.*

Діти в інтерв'ю уточнюють цю картину, називаючи довіреними дорослими в школі насамперед класного керівника і вчителів, з якими склалися добрі стосунки, тоді як для старшокласників опорою в школі можуть бути лише однолітки.

> *Дорослий, напевно, ні. Але от однокласниці – дуже добре спілкуємося, тобто, з ними можу. А з вчителями, мабуть, ні", – інтерв'ю з ученицею 10 класу.*

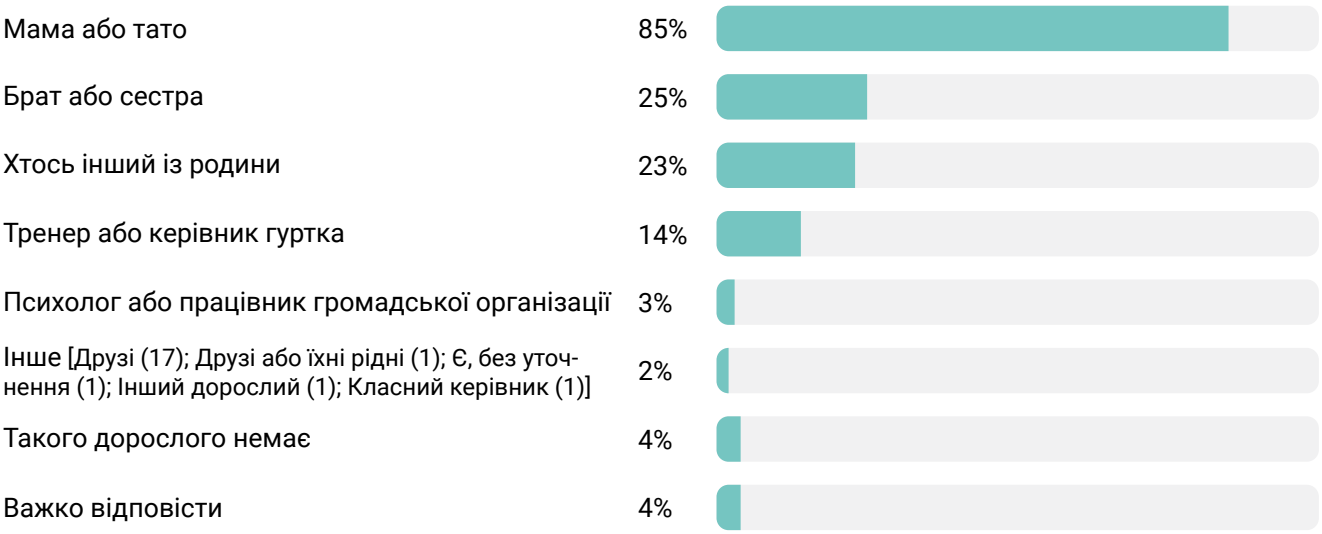
ДОВІРЕНИЙ ДОРОСЛИЙ ПОЗА ШКОЛОЮ

Поза школою майже кожен учень має дорослого, якому може довіритися, і найчастіше це мама або тато (85%), рідше – брат чи сестра (25%) та інші родичі (23%). Тренера або керівника гуртка назвали 14%, психолога чи працівника громадської організації – 3%. Не мають такого дорослого 4% учнів, а 2% не мають довіреного дорослого ні в школі, ні поза нею.

Довірений дорослий поза школою

Респонденти могли обрати усі варіанти відповіді, які відповідають їхній ситуації; сума відповідей >100%.

Чи є серед дорослих поза школою хтось, кому ти можеш довіритися і розповісти про свою проблему? Обери всі варіанти, які тобі підходять

Інтерв'ю з дітьми узгоджуються з цими даними, і коло довірених дорослих поза школою діти обмежують родиною, до якої зараховують і бабусь та дідусів. Серед інших дорослих, з якими можна поговорити, вони згадують наставників із позашкільних занять, хоча досвіду такого звернення не мають, а наймолодші учні таких дорослих поза родиною не називають.

> *Можна поговорити з тренером. Але коли я раніше займався в музичній школі, можна було поговорити з вчителем музики. Спільно спілкувалися активно", – інтерв'ю з учнем 11 класу.*

Дорослі учасники якісного модуля також говорять про довірених дорослих поза школою, роль яких для дітей виконують близькі люди і фахівці організацій. Кого дитина обирає, психологи пов'язують із віком і життєвими обставинами:

- **вік:** молодші школярі шукають підтримки насамперед у рідних – батьків, бабусь і дідусів, тоді як підлітки почуваються безпечніше з однолітками і з людьми, які їх не знають, а також дедалі частіше самі звертаються до психолога, бо сприймають це як звичну практику;

> *Діти, які входять в підлітковий вік, їм безпечніше спілкуватися зі своїми однолітками, з тими, хто їх не знає. І дуже часто вони приходять до психолога, ми помітили таку тенденцію, підлітки дивляться якісь серіали, щось читають і вони знають, що там у кожної людини має бути свій психолог", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

- **досвід переміщення:** для дітей, які переїхали через війну, опорою залишаються люди з попереднього місця проживання – громада, члени якої підтримують одне одного на спільних заходах, а також однокласники й друзі, з якими діти зберігають онлайн-зв'язок, зокрема ті, що залишилися в окупації;

- **навчання вдома:** у дітей на дистанційному навчанні коло щоденного спілкування вужче, тож опорою для них нерідко стають брати й сестри та друзі.

У громадських організаціях дітям близькими стають фахівці, які працюють із ними щодня і яких діти знають на ім'я: психологи, наставники, молодіжні працівники. Спільні риси таких дорослих, за словами учасників, – **доброзичливість, любов до своєї роботи, повага до свободи дитини й уважність до її запитів,** і організації свідомо враховують ці якості під час найму працівників. Із ними діти діляться і тим, чого не розповіли б батькам. Саме ці люди та їхній підхід до дітей, за словами менеджерів, і відрізняють організації, послуги яких між собою схожі.

> *Але загалом ми підбираємо людей так в наші команди, щоб вони вже були дуже позитивно налаштовані, щоб вони були за цінностями такі наші-наші, щоб вони підтримували дитячу свободу, дитячий пошук, щоб вони там йшли якось за групою, намагалися зробити так, щоб діти отримували прямо підтримку-підтримку", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.*

За словами менеджерів ГО, звернення по допомогу в організаціях має **обов'язкову процедуру.** Дітям пояснюють, що вони можуть звернутися до будь-якого дорослого в організації, якому довіряють. Крім особистого звернення, діти мають телефон, пошту, гарячі лінії та форми зворотного зв'язку, зокрема окрему форму повідомлення про шкоду, написану зрозумілою для дітей мовою. Такі механізми діють для дітей, які відвідують програми організацій.

> *Дитина може звернутися до будь-кого з організації. Якщо шкода, яку отримує дитина, стосується людини з організації, це теж може бути, це там частина safeguarding, вона може звернутися або до іншого когось в цій організації, якщо вона йому довіряє, або є телефон, є електронна пошта, є два QR-коди, і один з них, який призначений для повідомлення про шкоду, і він підлаштований під дітей, там говориться дитячою мовою, він перенаправляє в спеціальну форму, де ти можеш як завгодно описати, що відбувається, тобто діти про це знають", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.*

ГОТОВНІСТЬ ЗВЕРТАТИСЯ ПО ДОПОМОГУ В РІЗНИХ СИТУАЦІЯХ

До кого учні звернуться по допомогу, залежить від ситуації. Якщо травмуються в школі, вони найчастіше підуть до класного керівника (80%), вчителя (72%) або медичного працівника (61%). Якщо цькуватимуть інші учні – до класного керівника (74%) і **батьків** (67%). Якщо ж цькуватимуть дорослі в школі, на перше місце виходять батьки (78%), а класного керівника називає менше половини (48%). Свідками цькування когось іншого учні найчастіше розповіли б класному керівнику (82%) і вчителю (63%), а директору чи завучу – 40%. Шкільного психолога в жодній із ситуацій не називають більше ніж 16% учнів.

Найрідше учні готові звертатися по допомогу в разі **проблем удома** – хоча б до одного дорослого звернулися б 71% учнів, тоді як у разі цькування з боку однолітків – 90%. Кожен четвертий (26%) у такій ситуації вирішуватиме проблему самостійно, а 5% нікому не скажуть. Учні 7-9 класів частіше за учнів 5-6 класів готові вирішувати домашні проблеми самостійно (30% проти 20%).

До кого діти звернуться по допомогу в різних ситуаціях

Респонденти могли обрати усі варіанти відповіді, які відповідають їхній ситуації; сума відповідей >100%. Ситуацію з травмою або поганим самопочуттям у школі оцінювали ті, хто навчається очно або змішано (n=763); варіанти "Керівник гуртка, тренер або працівник громадської організації" та "Онлайн-чат чи гаряча лінія" для неї не пропонувалися.

Чи звернешся ти за допомогою до таких осіб, якщо…

	травмується або погано почуватиметься в школі	бити або цькувати будуть інші учні	бити або цькувати будуть вчителі або працівники школи	у присутності будуть бити або цькувати когось з учнів	стануться проблеми вдома
Класний керівник	**80%**	**74%**	**48%**	**82%**	**33%**
Батьки чи опікуни	**49%**	**67%**	**78%**	**35%**	**37%**
Вчитель	**72%**	**54%**	**19%**	**63%**	**14%**
Друзі у школі	**32%**	**33%**	**24%**	**26%**	**20%**
Директор або завуч	**17%**	**29%**	**39%**	**40%**	**11%**
Шкільний / практичний психолог	**11%**	**16%**	**11%**	**14%**	**15%**
Охоронець	**5%**	**10%**	**10%**	**18%**	**3%**
Керівник гуртка, тренер або працівник громадської організації	**–**	**9%**	**5%**	**7%**	**6%**
Медичний працівник	**61%**	**9%**	**6%**	**13%**	**4%**
Поліція або швидка допомога (102, 103)	**7%**	**6%**	**14%**	**7%**	**15%**
Онлайн-чат чи гаряча лінія психологічної підтримки (наприклад, дитяча гаряча лінія)	**–**	**3%**	**4%**	**2%**	**8%**
Самостійно вирішу проблему	**11%**	**18%**	**8%**	**9%**	**26%**
Нікому не скажу і не звертатиму уваги на проблему	**2%**	**1%**	**1%**	**2%**	**5%**

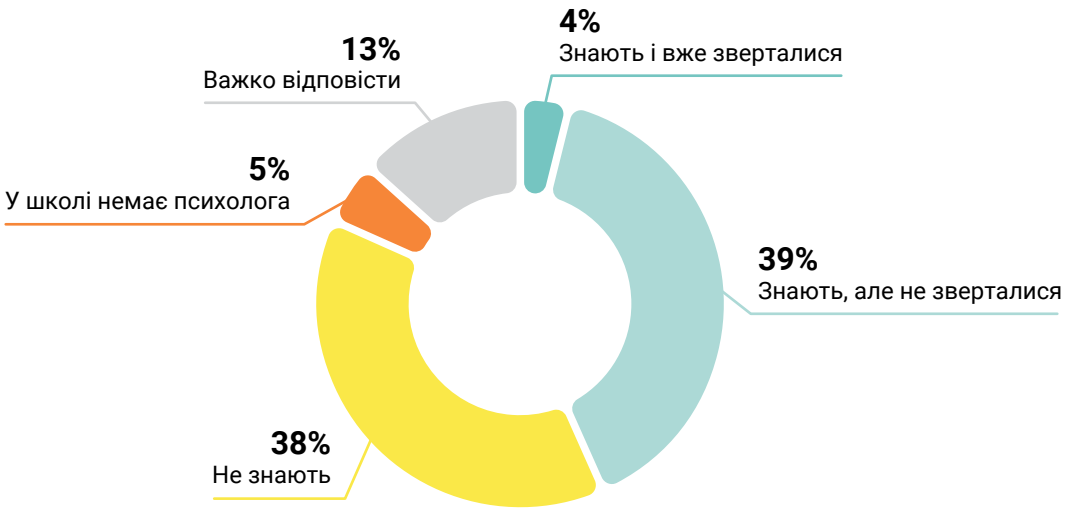
ДОСТУП ДО ПСИХОЛОГА ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ШКОЛІ ТА ВДОМА

Серед учнів, які навчаються дистанційно або змішано, 43% знають, як зв'язатися зі шкільним психологом, проте зверталися лише 4%. Майже стільки ж (38%) не знають, як це зробити, а 5% кажуть, що в їхній школі немає психолога. Обізнаність однакова серед тих, хто навчається лише дистанційно, і тих, хто навчається змішано.

Знання, як зв'язатися зі шкільним психологом під час онлайн-навчання

Серед тих, хто навчається дистанційно або змішано (n=829)

Чи знаєш ти, як зв'язатися зі шкільним психологом, якщо навчаєшся онлайн?

Доступ дитини до шкільного психолога залежить насамперед від того, скільки часу фахівець може приділити дітям. Штатні нормативи, за словами представників органів місцевого самоврядування, передбачають приблизно одну ставку практичного психолога на школу з кількома сотнями учнів, і **в прифронтовому місті цього недостатньо**, бо запитів від дітей і працівників стало більше. Департамент освіти звертався до Міністерства освіти і науки з проханням збільшити кількість ставок психологів і соціальних педагогів на час війни, але питання досі на розгляді, а молоді фахівці, за словами учасниць, у школі не з'являються через низьку оплату праці.

> *Якщо одна ставка на один заклад освіти, а в цьому закладі по 500-600 дітей, то мені здається, що це не дуже багато", – фокус-група з представниками органів місцевого самоврядування.*

> *А молодь не піде зараз працювати психологом у школу, подивіться, тому що заробітна плата, вона недостойна", – фокус-група з представниками органів місцевого самоврядування.*

Як ця нестача виглядає на практиці, показують моделі роботи психолога, які описують керівники шкіл:

- **повна ставка:** фахівець за розкладом працює з дітьми в укритті, а з першокласниками – щодня впродовж періоду адаптації;
- **ставка, поєднана з викладанням** курсу соціально-емоційного та етичного навчання, під час якого психолог проводить із класами профілактичну роботу;
- **пів ставки,** яку виконує окремий фахівець або вчитель із психологічною освітою, поєднуючи її з уроками, тож на роботу з класами і окремими дітьми залишається обмежений час.

Як зазначають керівники шкіл, окремого приміщення для психолога в укриттях бракує, бо простір насамперед віддають під навчальні та медичний кабінети. Свою роботу психологи будують довкола анкетування, планових тематичних тижнів і групових активностей, які допомагають дітям відновитися після важких ночей, а школи доповнюють її анімалотерапією та хібукі-терапією.

> *Людина проводить дуже важливу роботу, але, звісно, за умови свого часу, коли вона має цей час у відповідних класах, то проводять і анкетування, і збір даних, і найголовніше, інколи такі для командної роботи та поєднання класу активності. Ми ці активності всі часто проводимо для того, щоб все ж таки діти хоч трошки почували себе в безпеці та хоч трошки мали гарний настрій після якихось важких ночей, які тут дуже часто бувають. Але, звісно, кабінету не вистачає окремо, щоб в укритті були саме для якоїсь психологічної роботи", – фокус-група з керівниками шкіл.*

Дитина на дистанційному навчанні, за словами представників органів місцевого самоврядування і керівників шкіл, може звернутися до шкільного психолога онлайн через розділ психологічної служби на сайті школи, де є контакти і форма запису, або через сторінку психолога в шкільному онлайн-класі. Ці контакти школи доносять до родин через класних керівників і на батьківських зборах, тож розраховані вони насамперед на **звернення через батьків.**

> *На сайтах також в закладах освіти є прям розділ психолога практичного, де можна і дитина може самостійно по гугл форумі записатися на розмову з практичним психологом, якщо потрібно. Тобто, все в доступі, тому це працює реально", – фокус-група з представниками органів місцевого самоврядування.*

Самі учні про шкільного психолога знають, але до кола тих, до кого вони звертаються, він не входить. Такого досвіду діти не мають, а доступ до фахівця пов'язують із присутністю в школі. Онлайн-каналів, про які говорять дорослі, учні на дистанційному навчанні не згадують, тож зрозумілим шляхом для них залишається класний керівник, який може вислухати сам або скерувати до психолога. Старшокласники припускають, що однолітки звертатимуться неохоче, бо переживання звикли обговорювати з друзями. Це збігається з даними опитування, за якими 38% учнів на дистанційному або змішаному навчанні не знають, як зв'язатися зі шкільним психологом.

> *Онлайн можна написати класному керівнику, поговорити або з нею, або щоб вона перенаправила тебе до самого психолога", – інтерв'ю з учнем 11 класу.*

> *Якось от... з ким я не спілкувалася, всі якби або з друзями це все обговорюють, тому що більше відчувається безпека, або просто все дійсно нормально, все добре", – інтерв'ю з ученицею 10 класу.*

Психологи громадських організацій доповнюють, що шлях дитини до психолога загалом проходить через батьків: заявку залишають батьки, а навіть коли підліток звертається на онлайн-лінію, для роботи потрібна батьківська згода; педагог, який помітив зміни в дитині, може лише запропонувати родині звернутися до фахівця. Тож для дитини, чиї труднощі пов'язані з родиною, шлях до фахового дорослого ускладнений, адже згоду на допомогу мають дати ті самі батьки, яким вона може не довіряти.

> *У нас у фонді є онлайн-лінія, де підліток може звернутися. І там є певна своя процедура взаємодії з батьками, там трошки легше дитині підліткового віку отримати психологічну допомогу. Але ж все одно батьки мають дати згоду на роботу з психологом. Тому тут вже куди не ткнись, треба через батьків діяти", – фокус-група з психологами громадських організацій.*

Батьки описують шкільного психолога як доступного фахівця, до якого діти ходять із власного бажання, навіть без конкретного запиту, бо з ним комфортно; записатися до нього можна і через батьківський чат.

> *І навіть є така черга до відвідування психолога. Дітки самі йдуть до неї не тому, що в них є якісь питання або якісь проблеми. Їм просто з нею комфортно спілкуватися", – фокус-група з батьками.*

> *Психолог, так, ми записуємо, якщо там треба. Ми не зверталися до шкільного психолога, але я знаю, що нам просто говорили, що якщо треба, є у нас в батьківській групі прикріплено повідомлення електронний запис на прийом. Тобто мені треба, я навіть можу класного керівника не питати, от у мене є одразу записатися на прийом до психолога, я можу це зробити", – фокус-група з батьками.*

Із запитами, що виходять за межі шкільних, як-от вибір профілю навчання чи особисті труднощі підлітка, батьки звертаються до психологів громадських організацій, бо шкільного психолога сприймають як фахівця, завантаженого обов'язковою роботою з класами.

> *Ми звернулися не до шкільного психолога, а звернулись в громадську організацію. Нам сподобалося. Дві консультації у нас було. Дитина задоволена", – фокус-група з батьками.*

ЯК ДОРОСЛІ ПОМІЧАЮТЬ ТРУДНОЩІ ДИТИНИ

Помітити, що з дитиною щось не так, дорослим допомагає насамперед спостереження за її поведінкою. Батьки впевнені, що бачать зміни в її стані: мовчазність у зазвичай балакучої дитини, замкнутість, напруження, настрій, видимий одразу.

> *"Дитину завжди видно, навіть коли ти спускаєшся забирати, і дитина виходить з класу, біжить до тебе по коридору, вже видно по очах і по настрою, що щось вже не так", – фокус-група з батьками.*

Про відкритість дітей батьки судять зі щоденних розмов і помічають, що вона залежить від віку: молодші школярі розповідають охоче, хоча частіше про інших, ніж про себе, а підлітки діляться, лише коли мають настрій, іноді через кілька днів після події. Неприємні ситуації діти подають так, щоб виглядати в кращому світлі, а про приємне розповідають легше. Ситуацій, коли про щось важливе вони дізналися із запізненням, батьки не пригадують, а події, про які підлітки розповідають пізніше, вважають дрібницями.

> *"Дитина в підлітковому віці розказує тільки за бажанням. Коли в неї є настрій, вона може поділитися. Якщо це відбулося сьогодні, не обов'язково це буде інформація почута сьогодні. Це може бути і через декілька днів, а може і тиждень", – фокус-група з батьками.*

Ця впевненість контрастує з досвідом психологів, які описують випадки, коли діти розповідали про серйозні події через тижні й місяці. Відсутність таких прикладів у батьків може свідчити про довірливі стосунки в їхніх родинах, але може й означати, що **якісь переживання дитини залишаються для батьків невидимими.**

На дистанційному навчанні працівникам школи доступні лише спостереження вчителя-предметника і зворотний зв'язок класного керівника. Учителі починають онлайн-урок із короткої розмови про настрій і зауважують, що помітити стан дитини легше, коли весь клас навчається в одному форматі, і складніше в змішаному.

> *"Під час уроку, коли це уроки тільки дистанційні, це легше зробити, коли це уроки у змішаному форматі, коли дитина підключається в онлайн-форматі під час введення очного уроку, це зробити дещо складніше. Але урок починається з того, що привітання і обов'язково декілька хвилин спілкування стосовно, як там, настрій, як обставини, наскільки ви готові", – фокус-група з вчителями.*

На рівні системи органи місцевого самоврядування відстежують передусім **присутність дитини на навчанні.** Класні керівники щодня фіксують, хто прийшов на уроки чи підключився онлайн, і зв'язуються з батьками, якщо дитина відсутня. Якщо зв'язку немає ні з дитиною, ні з батьками або дитина тривалий час не відвідує занять, школа діє за алгоритмом, затвердженим міською радою, і залучає службу у справах дітей. На початку кожного навчального року відділи освіти також з'ясовують, хто не розпочав навчання, і впродовж року продовжують роботу з такими дітьми, зокрема листуються з родинами і відвідують їх за місцем проживання. Причинами, через які діти випадають із системи освіти, учасниці називають перебування на тимчасово окупованих територіях, виїзд за кордон та складні життєві обставини родини. Дітей з останньої групи разом зі службою у справах дітей вдається повернути до навчання, і керівники шкіл підтверджують це власним досвідом, тоді як із дітьми на окупованих територіях зв'язку немає.

> *"Тобто, в нас тут різні є причини невідвідування. Знаходиться на ТОТ, наприклад. Виїхали за кордони і втратили з ними зв'язок. А є такі, які потрапили в складні життєві умови діти. То тут за допомогою, наприклад, служби у справах дітей звертаємось, ми можемо їх повернути до навчання", – фокус-група з представниками органів місцевого самоврядування.*

Керівники шкіл додають, що тривожним сигналом для школи є й ситуація, коли дитина на онлайн-уроці не виходить на зв'язок. У такому разі класний керівник з'ясовує причини з батьками, а до роботи долучається психологічна служба.

> *"Діти, які активні на уроці постійно відповідають, камери вмикають. Зрозуміло, що дитина, вона працює, їй цікаво. Немає у неї може тривожності, скажімо так, але є діти, коли вигукуєш дитину в онлайн, а вона не виходить на зв'язок, то тут вже треба бити тривогу і ми спілкуємося зазвичай з класним керівником, з батьками, чому так відбувається, чому дитина закривається,", – фокус-група з керівниками шкіл.*

Якщо ж, за словами керівників шкіл, дитина присутня, але не навчається, а обставини в родині викликають занепокоєння, соціальний педагог і класний керівник відвідують родину, складають акт обстеження і за потреби передають інформацію поліції та соціальній службі.

> *"Неблагополучні батьки, є таке поняття, і якщо ми бачимо дитина на уроці не працює, домашнє завдання не виконує, виходили з актом обстеження, соціальний педагог, класний керівник, ми йдемо, Якщо треба, і поліцію ми викликаємо. І до поліції ми подавали пакети документів, до соціальної служби", – фокус-група з керівниками шкіл.*

Система відстежує, чи присутня дитина на навчанні, тож найважче помітити труднощі дітей, які формально присутні, але **мало видимі для дорослих,** адже про їхній стан свідчать лише опосередковані ознаки – уникання, замкнутість, мовчання або, навпаки, надмірна активність. Найвразливішими в цьому сенсі психологи вважають:

- внутрішньо переміщених дітей;
- дітей, розлучених із рідними;
- дітей з особливими освітніми потребами;
- дітей, які мають мало живого спілкування і проводять багато часу в онлайн-середовищі;
- дітей, які не мають поруч безпечного дозвілля.

ДІЇ ДОРОСЛИХ ПІСЛЯ ТОГО, ЯК ДИТИНА РОЗПОВІЛА ПРО ПРОБЛЕМУ

Подальші дії після того, як дорослий дізнався про проблему дитини, залежать від того, де він працює і наскільки серйозна ситуація. У школі вчителі передають інформацію фахівцям: класному керівникові, який знає родину, соціальному педагогові, який далі спостерігає за дитиною, психологові, до якого звертаються й батьки; рішення ухвалюють спільно.

> *Ми розмовляємо з соціальним педагогом, а вона вже далі придивляється і далі всі спільно реагуємо відповідно до ситуації. Ми ж не можемо всіх зібрати в одну купу і сказати, що у всіх однаково", – фокус-група з вчителями.*

Керівники шкіл розрізняють два рівні реагування:

- **ситуації, які школа розв'язує сама,** як-от тривожність, самотність чи переживання дитини через розлучення батьків: психолог працює з дитиною, розмовляє з батьками, пояснює, як ситуація в родині позначається на дитині, і за потреби радить звернутися до фахівця;

- **серйозні випадки,** зокрема насильство в родині: школа діє за алгоритмом Міністерства освіти і науки – збирає оперативну групу, впродовж трьох годин повідомляє відповідні служби, залучає соціальні служби та ювенальну поліцію і працює з батьками.

> *Тут випадок такий, якщо просто дитині самотньо може бути, але щось її бентежить. Ми же не будемо піднімати національну поліцію і соціальні служби, департамент. Тобто ми вже працюємо безпосередньо з дитиною, виходячи з ситуації", – фокус-група з керівниками шкіл.*

> *Є алгоритм, розроблений МОН. І ми по ньому діємо. Збирається оперативна група, надає повідомлення. Ми там впродовж трьох годин зараз повинні реагувати. Потім надається пояснення, спілкування з батьками", – фокус-група з керівниками шкіл.*

Громадські організації мають **письмовий і обов'язковий порядок дій:** працівники знають ознаки насильства, мають пам'ятки і, як вимагає закон, протягом трьох годин повідомляють поліцію та службу у справах дітей, навіть якщо батьки чи сама дитина просять нікому не казати. Після повідомлення можливості організації обмежені, бо втручатися в сім'ю вона може лише через державні органи.

> *Ми ж не можемо нічого зробити як фонд, ми не можемо приїхати до батьків, подзвонити, це все робиться через державні органи опіки, органи соцслужб і поліції", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.*

Найскладнішим етапом представники організацій вважають **передачу випадку державним службам.** Вони описують ситуації, коли батьки заперечують насильство і відмовляються від співпраці з організацією, а служби неохоче беруться до справи, бо сприймають повідомлення від організації як вказівку на те, що самі не помітили проблеми в родині, яка перебуває в їхньому полі зору. Представники органів місцевого самоврядування, навпаки, описують реагування поліції та служб як швидке.

> *Певні служби теж не дуже хочуть цим займатися, це для них додаткова робота, додаткові репутаційні такі моменти, що вони не догледіли, а тут фонд якийсь їм тикає носом, що у вас родина є, де ви не бачите насильства", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.*

Досвід самих батьків показує, що вдале звернення по допомогу починається з того, що хтось із дорослих **вчасно помічає зміни.** Батьки зверталися до психологів через раптові страхи дитини, труднощі підлітка з вибором подальшого навчання і замкнутість після подій у родині. Там, де зміни першим помітив учитель, успішною виявилася спільна робота вчителя, психолога і батьків.

> *І коли я це зрозуміла, це зрозумів і його класний керівник, тому що все це проявлялося в його поведінці у школі. У нього була просто жахлива поведінка у школі. І класний керівник це помітив. Не так, знаєте, щоб пустити все на самоплив: "От ти поганий, поведінка твоя і все", – і на цьому все закінчилося. Ні. Ми з вчителем розмовляли й дійшли спільного переконання, що потрібна допомога ще й психолога", – фокус-група з батьками.*

СПРОМОЖНІСТЬ ДОРОСЛИХ ТА ІНСТИТУЦІЙ ЗАБЕЗПЕЧУВАТИ БЕЗПЕКУ ДІТЕЙ

Розділ присвячено тим, від кого залежить безпека дітей: стану й ресурсам учителів, розподілу відповідальності за безпеку в школі, ролі громадських організацій та взаємодії шкіл, організацій і органів місцевого самоврядування.

Джерела: фокус-групи з учителями, керівниками шкіл, представниками органів місцевого самоврядування, менеджерами ГО і психологами ГО

СТАН УЧИТЕЛІВ, ЇХНІ РЕСУРСИ ТА ПОТРЕБА В ПІДТРИМЦІ

Здатність школи підтримувати дітей залежить від стану самих учителів, а вони описують себе як **виснажених**. Причини цього вони пов'язують із трьома чинниками:

- **безпекові умови:** безсонні ночі, хвилювання за свою родину, підготовка до уроків у перервах між тривогами і щоденна дорога до школи під загрозою атак;
- **навантаження, не пов'язане з навчанням дітей:** надмірна документація, обов'язкова участь у конкурсах та олімпіадах, за результати яких учителям дорікають, термінові звіти;
- **брак підтримки й визнання з боку адміністрації:** силу вчителям дає спілкування з дітьми, а підтримку вони отримують лише від колег.

> *І ніхто не скаже тобі, що "Колеги, як ви?", адміністрація та ж сама, – "Колеги, як пройшла ніч?". От підтримки з цього боку взагалі жодної, от жодної, але ж ми теж люди, правильно?", – фокус-група з вчителями.*

Окремо вчителі говорять про **нерівність у праві на безпеку.** У небезпечний день батьки можуть залишити дитину вдома на дистанційному навчанні, тоді як учитель має бути в школі вчасно і не може самостійно ухвалити рішення про дистанційний формат. Чіткого міського правила на такі випадки немає, тож безпека вчителя на дорозі до школи залишається поза правилами, які регулюють безпеку дітей, хоча саме від ресурсу вчителя залежить, чи зможе він підтримати дітей.

> *Але діти, які потребують залишитися вдома і вийти на навчання онлайн, вони мають на це право. Вчитель на це права, на жаль, немає. Мені, наприклад, пощастило бігти до школи 15 хвилин. Але мені бігти до школи через площу, де знаходиться наша райадміністрація районна", – фокус-група з вчителями.*

Організовану психологічну підтримку і тренінги вчителі сприймають неоднозначно, і їхні оцінки складаються в три позиції:

- **скептична:** тренінги однакові, повторюють ті самі техніки і забирають сили, тож учителі хочуть, щоб їх звільнили від зайвих заходів і дали змогу зосередитися на роботі з дітьми;
- **умовна:** підтримка має сенс, якщо відбувається в робочий час, без залучення канікул і вихідних, а участь у ній добровільна і заздалегідь запланована;
- **позитивна:** тренінги громадських організацій, проведені на запит адміністрації школи, спершу викликали спротив, але допомогли колективу відпочити, згуртуватися і відкритися.

> *Я вам хочу сказати, що спочатку ми були всі, знаєте, хочеться на вихідних відпочити, на канікулах раніше піти додому, такі всі вороже налаштовані, а потім дійсно такі техніки були, які нас трішечки дещо розслабляли, дещо ми збиралися всі докупи, дещо більше розкривалися", – фокус-група з вчителями.*

Спільним для всіх позицій є **запит на час для відпочинку.** Учителі наголошують, що під час воєнного стану додаткових вихідних немає, а канікули заповнені тренінгами, вебінарами і звітами. Ефективнішою підтримкою вони вважають саме вільний час, зокрема додаткову відпустку.

> *А якщо б дійсно поважали час вчителя, якщо б давали можливість відпочити, хоча б на канікулах, дійсно не зачіпаючи власний час. І навіть іноді давати можливість відпочити ще і додатково, окрім тарифної відпустки, то тоді б було б більше можливості дійсно психологічно відновитися. Оце б було дієвіше, ніж знов таки навчатися дихати по колу, по квадрату, чогось торкатися. Ми це все знаємо. Дайте нам час, це зробити", – фокус-група з вчителями.*

РОЗПОДІЛ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА БЕЗПЕКУ ДІТЕЙ У ШКОЛІ

Відповідальність за безпеку дітей у школі, за словами представників органів місцевого самоврядування, розподілена між кількома рівнями:

- **директор** відповідає за створення безпечних умов для всіх учасників освітнього процесу відповідно до закону і своєї посадової інструкції;
- **заступники директора**, визначені наказом, опікуються безпекою в межах своїх обов'язків, а інженери з охорони праці – охороною праці та безпекою життєдіяльності;
- кожен **учитель** відповідає за життя і здоров'я дітей на своєму уроці;
- **представники ювенальної превенції**, закріплені за кожною школою, консультують і приходять до закладу на запит, а їхні контакти розміщені на інформаційних стендах;

- **визначена в кожній школі особа**, до якої за наказом Міністерства освіти і науки можуть звертатися діти, класні керівники та працівники з питань як фізичної, так і нефізичної безпеки.

> *Навіть от кожен педагогічний працівник, який в школі працює з дітьми, відповідає за безпеку дітей. Кожен просто на своєму якомусь етапі. Є глобально – за все відповідає в закладі освіти директор: і за безпеку, і за створення", – фокус-група з представниками органів місцевого самоврядування.*

У такій моделі відповідальність за фізичну безпеку закріплена в посадових обов'язках на кожному рівні, а нефізичну безпеку підтримують насамперед визначена особа і **офіцери освітньої безпеки** – представники поліції, які працюють безпосередньо в школах, де є така посада. Учителі й керівники шкіл оцінюють цю посаду високо, адже офіцер проводить профілактику булінгу, допомагає розв'язувати ситуації, пов'язані з поведінкою дітей і стосунками в школі, і додає відчуття безпеки не лише дітям, а й учителям.

> *І в нашій школи, оскільки вона є підземною школою, працює представник поліції, яка навчена саме працювати з дітьми шкільного віку. І вона пропрацьовує дуже-дуже багато ситуацій, пов'язаних із безпекою, з поведінкою дітей, пов'язаних з відносинами між дітьми, між педагогами", – фокус-група з вчителями.*

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БЕЗПЕКИ ДІТЕЙ

Громадські організації частково перебирають на себе функцію **соціалізації дітей,** яку в звичних умовах повноцінно забезпечувала б школа. У програмах організацій діти спілкуються з різними людьми поза звичним колом і бачать приклад однолітків.

"Насамперед, це функція соціалізації. У нас діти спілкуються один з одним і спілкуються за межами своєї типової бульбашки. Вони руйнують власні стереотипи, намагаються боротися зі своїми комплексами за рахунок того, що вони бачать і спілкуються з різними людьми", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.

Водночас представники організацій чітко окреслюють межі своїх можливостей:

- **спеціалізована допомога дітям із порушеннями розвитку:** корекційної роботи і фахівців на кшталт логопедів і дефектологів бракує, донори такі послуги не фінансують, безкоштовні заняття розписані на місяці вперед, а платні недоступні для евакуйованих родин, які витрачають кошти на базові потреби;

- **ресурси:** невеликі організації мають значно менше фінансування, ніж великі фонди, і не мають постійних приміщень;

- **проєктний характер роботи:** курси мають фіксовану кількість зустрічей, а мобільні команди працюють протягом визначеного часу. Після завершення проєкту вони припиняють роботу в закладі, навіть якщо школа зацікавлена в продовженні співпраці.

> *Тому, що ми працюємо в дуже маленьких в громадах, і ми розуміємо, і ми бачимо цю потребу, ми бачимо цю неймовірну незакриту діру, що діти не мають такої можливості, ми б хотіли в цьому допомогти, але ми зараз ніяк, ми не знаходимо на це грошей", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.*

ВЗАЄМОДІЯ ШКІЛ, ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

З досвіду громадських організацій, для роботи в школах їм потрібна **підтримка департаменту освіти** або налагоджені особисті контакти з керівництвом закладів, адже директори обережно ставляться до сторонніх програм. Тому такі ініціативи часто супроводжуються укладанням меморандумів із громадами та департаментами освіти.

> *Насамперед, це вимагає комунікації, співпраці з департаментом освіти міським. Інакшим чином, на мій погляд, в школу не зайти, тому що все одно директори бояться так, щоб запускати. Або це на якихось супер теплих контактах, або через департамент освіти", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.*

Представники органів місцевого самоврядування описують цей порядок зі свого боку. Організація надсилає до департаменту чи відділу освіти лист, у якому описує, з якими дітьми і за якою програмою хоче працювати, хто проводитиме заняття і який результат очікується. Відділ освіти розглядає про-

граму і вирішує, чи доречна вона, зокрема **чи не дублює те, що можуть зробити** шкільні психологи, соціальні педагоги чи вчителі. Серед напрямів, які організації вже впроваджували в школах, учасниці називають мінну безпеку, домедичну допомогу, психологічну підтримку і тренінги.

> *І вже коли до нас заходять листи такого характеру, ми переглядаємо, спілкуємося з представниками громадської організації і тоді вже вирішуємо на скільки це доречно в закладах, щоб воно не дублювалося з тим, що в закладі вже можуть провести, наприклад, шкільні психологи або соціальні педагоги, або самі педагоги", – фокус-група з представниками органів місцевого самоврядування.*

Перевірка на дублювання, яку описують представники органів місцевого самоврядування, може пояснювати, чому, за досвідом громадських організацій, програми психоемоційної підтримки **заходять у школи складніше, оскільки ще один психолог у школі сприймається як конкуренція шкільній службі.** Легше, з досвіду учасників, які працюють в інших регіонах, сприймаються програми надолуження освітніх втрат, до яких залучають власних вчителів закладу. Стримує їх і безпекова ситуація, адже школи не хочуть наражати дітей на додаткову небезпеку, пускаючи сторонні команди, тож розпочинати роботу найлегше під час канікул, а заняття організації охоче проводять саме в шкільних укриттях.

> *Якщо мова йде просто про психоемоційну підтримку, про якийсь там курс емоційної стійкості, відкриті заняття. Навіть ще один психолог приходить у школу, це ніби трошки конкуренція. Досить складно це зробити. Але ми робимо все одно. Тобто ми знаходимо одну школу, школа потім розказує іншим школам, і потім вже всі хочуть наші команди, але закінчується проєкт", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.*

ПРІОРИТЕТНІ ЗМІНИ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ БЕЗПЕКИ ДІТЕЙ

Розділ підсумовує, що, на думку дітей і дорослих, могло б посилити безпеку дітей: які зміни учні вважають такими, що додали б їм спокою в школі, і які напрями змін пропонують учасники якісного модуля.

Джерела: опитування учнів; інтерв'ю з дітьми; фокус-групи з батьками, учителями, керівниками шкіл, менеджерами ГО та представниками органів місцевого самоврядування

ЩО МОГЛО Б ПОСИЛИТИ ВІДЧУТТЯ БЕЗПЕКИ ДІТЕЙ У ШКОЛІ

За даними опитування, найбільше спокою учням додало б **укриття, у якому вистачає місця для всіх** (74% серед тих, хто навчається очно або змішано). Далі йдуть спеціально навчений працівник, відповідальний за безпеку (61%), чіткі правила поведінки під час онлайн-навчання (59%), людина, яка допомагає миритися (58%), і психологічна підтримка для учнів, які переїхали через війну (57%). Анонімні способи звернення – скриньку, онлайн-форму, номер телефону чи гарячу лінію – підтримують менше половини учнів (43-44%), а близько третини не змогли їх оцінити.

Про укриття на всіх учнів однаково часто просять і ті, хто навчається в укритті постійно, і ті, хто переходить туди лише під час тривоги (73% і 75%).

Що додало б спокою у школі

Чи відчуватимеш ти себе спокійніше, якщо у твоїй школі буде:

ПРІОРИТЕТНІ ЗМІНИ ОЧИМА ДІТЕЙ І ДОРОСЛИХ

На перше місце і діти, і дорослі ставлять завершення війни. Учителі чекають на нього як на найголовніше, представники органів місцевого самоврядування називають мир і тишу тим, що зараз найбільше потрібно дітям, а діти пов'язують із ним повернення до звичайної школи – без укриттів і постійного стеження за телеграм-каналами. Діти при цьому спершу кажуть, що в самій школі їх усе влаштовує.

> *Мабуть, зараз усіх більше всього турбує саме те, що зараз йде війна, і оце все загроза. І, звісно, хотілося б вже повернутися у нормальну школу, не у цих укриттях ходити. В нормальну школу. Розуміти, що коли ти йдеш, тобі не треба дивитися оці телеграм-канали і не дивитися, що там куди летить", – інтерв'ю з учнем 8 класу.*

Серед змін, на які можна вплинути, акценти різняться. Діти говорять про те, що відбувається в школі щодня: про спілкування з однолітками, стосунки в класі й простір, де можна відпочити. Дорослі ж зосереджуються на фахівцях, ресурсі вчителів, підтримці родин і чіткому порядку навчання в дні атак. Пропозиції обох груп складаються в такі напрями:

- **Більше живого спілкування.** Старші школярі хочуть частіше ходити до школи і мати позакласні заходи та гуртки, не пов'язані з уроками, де однолітки могли б спілкуватися на спільні теми, а також заняття, які допомагали б розвиватися, а не лише навчали правил безпеки; до таких гуртків, на їхню думку, дітей варто активніше заохочувати.

> *Напевно, більше давати можливості ходити до школи та розмовляти з однокласниками, бо якщо сидіти на онлайні, то дуже тяжко потім бути в соціумі та тяжко буде якось зі мною контактувати", – інтерв'ю з ученицею 10 класу.*

> *Про безпеку, то зрозуміло. Зрозуміло, що треба, але цікавіше було б, якщо б діти змогли розвиватися теж", – інтерв'ю з учнем 8 класу.*

- **Простір для відпочинку і зосередження.** Діти пропонують облаштувати ігрові кімнати, де можна переключитися від навчання, і розділити укриття на окремі кімнати, бо крізь шторки чутно сусідні класи.

> *У нас у школі укриття, як цільний коридор, і через нього проходять такі шторки. Я б зробив, може, кімнати, щоб не було чутно інший клас. Тому що коли йде заняття, чутно всі паралельні класи, це трохи відволікає", – інтерв'ю з учнем 11 класу.*

- **Додаткові фахівці та супровід дітей у школі.** Батьки пропонують персонального наставника, який супроводжував би кількох дітей і розбирався з їхніми проблемами глибше, ніж може перевантажений класний керівник, а для старшої школи – фахівця з профорієнтації, адже знайомство з коледжами й університетами, яке є зараз, вони вважають недостатнім. Ще одна пропозиція батьків – людина у формі, яка стежила б за дисципліною і появою сторонніх у школі. На їхню думку, такій людині діти довіряють і поруч із нею почувалися б захищенішими. Діти ж окремої людини для звернень не просять, бо цю роль для них уже виконує класний керівник.

> *Класний керівник – це менеджер. Його функція – це бути на передовій між батьками, школою, дітьми. А тютер – це більш така глибока професія. У цього тютера 2-3 дитини в спостереженні, які він супроводжує", – фокус-група з батьками.*

- **Підтримка родин.** Батьки пов'язують безпеку дитини з благополуччям її близьких: у класах є діти, які втратили на війні батьків, пережили розпад сім'ї або втрату житла, і такі проблеми школа сама розв'язати не може. Тому вони говорять про доступну психологічну допомогу й для дорослих, адже психологів у місті бракує, а керівники шкіл – про залучення батьків і учнів до спільних заходів, бо безпека дитини починається вдома.

> *Має бути розуміння. Оце захист для родин. А захищена родина, захищена школа. Якось так. Не все школа вирішує", – фокус-група з батьками.*

- **Чітке міське правило щодо формату навчання в дні атак.** Учителі пропонують дозволити перехід на дистанційне навчання, коли тривога триває зранку або після нічних атак, а оптимальним для міста вважають графік чергування очних і дистанційних днів.

> *Хоча мені здається, в нинішніх умовах ось такий формат для міста 2х3, 3х2, він би був найоптимальніший. І більшість би дітей була охоплена навчанням. І у всіх би нас був ресурс переключитися", – фокус-група з вчителями.*

- **Менше навантаження і час на відновлення для педагогів.** Запит учителів скоротити документацію, обов'язкові конкурси і тренінги та дати час на відпочинок підтримують і керівники шкіл. Вони вважають, що виснажений педагог не може забезпечити дітям психологічну безпеку, тож замість окремих курсів пропонують зустрічі, спрямовані на відновлення ресурсу вчителів, та обмін досвідом між школами.

От знаєте, хочеться просто сказати, відчепіться від вчителів і дайте їм виконувати свою роботу", – фокус-група з вчителями.

Скоріше, ось такі нетворкінги, якісь такі нестандартні зустрічі, саме з формування роботи з педагогічним колективом, з формування ресурсу у педагогів. Тому що насамперед зараз люди виснажені. І щоб забезпечити безпеку, педагог повинен теж себе почувати у безпеці", – фокус-група з керівниками шкіл.

- **Повна команда безпеки і доброзичливі стосунки.** Діти хочуть, щоб у школі не було насмішок і образ, а керівники шкіл вважають, що безпечне середовище формує спільна робота офіцера освітньої безпеки, психолога, соціального педагога і керівника; представники органів місцевого самоврядування окремим пріоритетом називають збільшення кількості шкільних психологів і підвищення оплати їхньої праці.

Щоб ніхто не сміявся ні з кого і не ображав", – інтерв'ю з ученицею 5 класу.

Ця людина [офіцер освітньої безпеки – прим.] неймовірно додає не тільки дітям, а й навіть вчителям додає відчуття безпеки. І тому саме якби повна команда була в складі, коли і ця людина, і психолог, і соціальний педагог, і керівник, і от саме тоді буде якась спільна робота, яка мінімізує, мені здається, майже до нуля ці можливості таких проблем, як булінг, цькування і інші прояви агресії", – фокус-група з керівниками шкіл.

- **Навчання дорослих, які працюють із дітьми.** Представники громадських організацій вважають, що навчання насамперед потрібне вчителям, які проводять із дітьми багато часу й можуть мимоволі завдавати їм шкоди, якщо не вміють розпізнавати ознаки жорстокого поводження чи насильства. Водночас, з їхнього досвіду, донори охочіше фінансують навчальні програми для батьків, ніж для вчителів. Інші учасники з цієї групи пропонують спрямовувати навчання й підтримку тим, хто має власну мотивацію, незалежно від посади, і окремо наголошують, що ресурсів бракує фахівцям, які працюють із дітьми з інвалідністю.

Я вважаю, що це вчителі. Це моє переконання, бо я в освіті 16 років і зараз я дуже активно навчаю вчителів і в нас дуже багато вчителів в команді. І я просто розумію, по-перше, оцей неймовірний вплив, який вони мають на дітей, і цю неймовірну шкоду, яку вони можуть абсолютно несвідомо, просто не розуміючи там якихось речей, шкоду цю нанести", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.

Позитивне батьківство ми проводимо і нам на це взагалі жодних питань. Про вчителів: "Ой ні, у нас немає, це зовсім інша стаття розходів. Ні, ні, ні, вчителів ні"", – фокус-група з менеджерами громадських організацій.

- **Спокій і підтримка дорослих.** Представники органів місцевого самоврядування наголошують, що від дорослих залежить насамперед фізична, а потім психологічна безпека дітей, тобто середовище, якому дитина довіряє. У стресі батьки частіше висловлюють скарги, тож працівники освіти мають зберігати спокій, щоб діти не опинялися в атмосфері агресії; і дорослі, і діти зараз більше потребують тепла та підтримки.

І тут наша задача – зберегти спокій, зберегти мудрість. Тому що таким чином ми створюємо теж безпечне середовище для наших дітей, щоб вони не перебували ще в нашій агресії", – фокус-група з представниками органів місцевого самоврядування.

Мені здається, що нам зараз не вистачає цієї підтримки, і якщо ви бачите, спостерігаєте, то і діти більше, тактильність така якась у нас з'явилася більше", – фокус-група з представниками органів місцевого самоврядування.

ВИСНОВКИ

- **Фізичну безпеку дитини в школі забезпечено краще, ніж безпеку решти її дня.** Учні оцінюють безпеку в школі на 4.15 з 5, і для 71% із них тривога не переривається уроків, а батьки вважають школу безпечнішою за дім, де дитина сама. Укриття, правила під час тривоги і нагляд дорослих у школі працюють, тоді як безпека на дорозі, вулиці, позашкільних заняттях і вдома, де дитина залишається сама, спирається насамперед на рішення родини. Дорогу до школи батьки називають своєю головною тривогою, а учні найменш спокійним місцем найчастіше називають вулицю (18%). Найменше врегульованими залишаються перехід між навчальними змінами під час тривоги і безпечне місце вдома, яке визначає родина і яке школа не може перевірити: 15% учнів не мають куди піти під час тривоги.

- **Відчуття безпеки дитини формують передусім люди, тож ресурс дорослих є однією з умов безпеки.** Присутність батьків або рідних учні називають джерелом безпеки вдвічі частіше, ніж укриття, діти в інтерв'ю говорять про близьких, однокласників і вчителя поруч, а спокій у школі найтісніше пов'язаний з емоційним станом дитини. Тож виснаження вчителів і нестача психологів можуть безпосередньо обмежувати те, що школа може дати дитині.

- **Частина досвіду дітей залишається поза полем зору дорослих, а система реагування працює з тим, про що їй стало відомо.** Учителі серйозних конфліктів і цькування не бачать, керівники шкіл описують конфлікти й образи в чатах як ситуації, які школа розв'язує, а скриньки довіри наповнюються лише подяками. Водночас за останній рік 18% учнів ображали, принижували або цькували хоча б в одному місці, а психологи описують переживання, які діти приховують тижнями. Схожий розрив стосується онлайн-простору: батьки впевнені, що дитина розповість їм про проблему, проте 17% учнів, які особисто стикалися з неприйнятним в інтернеті, нікому про це не розповідали. Самі діти пояснюють свою стриманість упевненістю, що з образами можна впоратися самостійно, а психологи – соромом і відчуттям провини. Учні частіше готові сказати іншим, що їм неприємно (68%), ніж вірять, що це щось змінить (40%), а анонімні способи звернення близько третини з них не можуть оцінити. Це може вказувати на потребу в доступних механізмах звернення, які діти сприймали б як свої, і в дорослих, здатних помітити зміни в поведінці дитини ще до її звернення.

- **Класні керівники та вчителі – ключова ланка в зверненні дитини по допомогу.** Саме до класного керівника учні найчастіше звернулися б у школі в разі травми, цькування з боку однолітків або коли стали свідками цькування (74-82%), а представники громадських організацій вважають, що вчителі, які проводять із дітьми найбільше часу, без спеціальних навичок можуть не помітити ознак жорстокого поводження. При цьому вчителі сприймають тренінги як додаткове навантаження, тож можна припустити, що навчання буде дієвим, якщо поєднуватиме розпізнавання прихованих переживань, онлайн-ризиків і цькування з боку дорослих із турботою про ресурс самих педагогів.

- **Водночас є ситуації, у яких класний керівник не стає першим адресатом.** У разі цькування з боку дорослих у школі учні насамперед звернулися б до батьків (78%), до класного керівника – 48%, а з проблемами вдома кожен четвертий (26%) вирішуватиме їх самостійно. Ідею спеціально навченого працівника, відповідального за безпеку, підтримують 61% учнів. Тож для таких ситуацій важливим може бути окремий і зрозумілий дітям шлях звернення.

- **Шлях дитини до шкільного психолога пролягає через дорослих.** Представники органів місцевого самоврядування і батьки вважають психолога доступним, тоді як 38% учнів на дистанційному або змішаному навчанні не знають, як із ним зв'язатися, а зверталися лише 4%. Діти пов'язують доступ до психолога з присутністю в школі, а старшокласники переживання радше обговорюють із друзями. Про контакти шкільного психолога родини дізнаються через класних керівників і на батьківських зборах, а психологи громадських організацій зауважують, що й саме звернення до фахівця зазвичай потребує участі батьків. Для дитини, чиї труднощі пов'язані з родиною, такий шлях ускладнений, тож варто звернути увагу на те, щоб інформація про можливості звернення доходила безпосередньо до дітей.

- **Дистанційне навчання звужує для дитини коло безпеки.** Діти, які навчаються вдома, мають менше живого спілкування, рідше мають у школі довірених дорослих і частіше почуваються самотньо, тож шкільні механізми підтримки, розраховані на присутність у школі, доходять до них найменше.

- **Потреби дітей різняться залежно від віку.** Молодших учнів частіше лякають вибухи, і вони

частіше стикаються з образами, тоді як старші гірше оцінюють свій настрій, менше вірять, що дорослі допоможуть з онлайн-проблемою, і частіше покладаються на себе та друзів. Це дає підстави припустити доцільність різних підходів до підтримки дітей залежно від їхнього віку.

- **Передачу випадку державним службам учасники оцінюють по-різному.** Громадські організації можуть втручатися в ситуацію в родині лише через державні органи і вважають цей етап найскладнішим, тоді як представники органів місцевого самоврядування описують реагування служб як швидке. Це дає підстави звернути увагу на порядок передачі випадку і зворотного зв'язку між школами, організаціями та службами.

- **Підтримка громадських організацій обмежена тривалістю проєктів.** Після завершення проєкту команди припиняють роботу навіть за зацікавленості закладу в продовженні співпраці. Разом з тим адміністрації шкіл обережно ставляться до програм психоемоційної підтримки, сприймаючи їх як конкуренцію внутрішній психологічній службі. Тому сталість змін залежатиме від того, наскільки вони будуть закріплені на рівні департаменту освіти й узгоджені з роботою шкільних психологів.

WE FIND BRIGHT DATA FOR RIGHT DECISIONS

ЗНАХОДИМО ВІДПОВІДІ ДЛЯ ЛЮДЕЙ, ЯКІ СТВОРЮЮТЬ СЬОГОДЕННЯ

Ми були щасливі попрацювати для Вас!

Віримо, що результатом нашої співпраці стане не лише звіт, який Ви тримаєте зараз в руках, але й **Ваші right рішення для створення кращого сьогодення.**

Цей звіт містить лише bright дані. Це дані, націлені на рішення саме Вашого завдання, що представлені у простий і зрозумілий спосіб.

Bright дані — це коли можна побачити більше і бути right у кожному рішенні!

З повагою, команда
Дослідницької агенції Fama

БУДЬМО НА ЗВ'ЯЗКУ:

FAMA.AGENCY

Пр. Чорновола, 16В, Оф.64

032 247 2912

FAMA.AGENCY